

Naučni skup
"Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi"

Banja Luka College
18.09.2020.

Organizatori:

- > Visoka škola "Banja Luka College", Banja Luka (Bosna i Hercegovina)
- > Fakulteta za ekonomiju in informatiko, Novo mesto (Slovenija)
- > Sveučilište / Univerzitet "Vitez", Travnik (Bosna i Hercegovina)
- > Akademija strukovnih studija Južna Srbija,
Odsek za poslovne studije Leskovac, (Srbija)

Miloša Obilića 30
78000 Banja Luka
Bosna i Hercegovina

2020

tel: +387 51 433 010
mob: +387 65 281 381
fax: +387 51 433 815

e-mail: blc@teol.net
www.blc.edu.ba

ZBORNİK RADOVA • Naučni skup „Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi“

Zbornik radova

Naučni skup
"Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi"

Banja Luka College
18.09.2020.

Godina 2. Broj 2

2020

NAUČNI SKUP

Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi

ISSN 2637-272X

ZBORNİK RADOVA
CONFERENCE PROCEEDINGS

Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi
Accounting and audit in theory and practice

ISSN 2637 - 272X

Banja Luka College
Besjeda
Banja Luka, 2020.

Naučni skup
Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi
Scientific Conference
Accounting and audit in theory and practice

Izdavač/Publisher:

Banja Luka College
Besjeda Banja Luka

Za izdavača/For publisher:

Prof. dr Mladen Mirosavljević
Danilo Novaković

Urednik zbornika/Editors in chief:

Doc. dr Zorana Agić

Recenzenti:

Prof. dr Snežana Knežević
Prof. dr Marija Magdinčeva - Šopova
Prof. dr Jasmina Starc
Prof. dr Nenad Novaković
Prof. dr Mladen Mirosavljević
Prof. dr Rajko Macura
Prof. dr Svetlana Dušanić Gačić
Prof. dr Branka Savić
Doc. dr Aleksandra Mitrović
Doc. dr Malči Grivec
Doc. dr Erdin Hasanbegović
Doc. dr Semina Škandro
Doc. dr Boris Damjanović
Doc. dr Zorana Agić
Dr Adriana Galant
Dr Dragana Randelović
Dr Biljana Petrevska

Lektor/Lector:

Mr Vesna Đurović

ISSN 2637 - 272X
ISBN

Tiraž: 500 komada

Copyright BLC 2020.

Naučni skup
„Računovodstvo i revizija
u teoriji i praksi“

ZBORNİK RADOVA

Scientific Conference
“Accounting and audit
in theory and practice“

CONFERENCE PROCEEDINGS

18. septembar 2020. godine

Banja Luka College
Besjeda
Banja Luka, 2020.

Naučni skup
Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi
Scientific Conference
Accounting and audit in theory and practice

Naučni odbor/Scientific Board:

Prof. dr Snežana Knežević
Prof. dr Marija Magdinčeva - Šopova
Prof. dr Jasmina Starc
Prof. dr Svetlana Dušanić Gačić
Doc. dr Aleksandra Mitrović
Doc. dr Malči Grivec
Doc. dr Erdin Hasanbegović
Doc. dr Semina Škandro
Doc. dr Zorana Agić
Dr Adriana Galant
Dr Dragana Randelović
Dr Biljana Petrevska

Organizacioni odbor/Organizational Board:

Prof. dr Nenad Novaković
Prof. dr Mladen Mirosavljević
Doc. dr Zorana Agić
Doc. dr Nikola Novaković
MA Dragan Pejić
Đulka Simišić
Branislav Ivanković
Milena Hrvačanin

SADRŽAJ

PROBLEMI MERENJA I ISKAZIVANJA PERFORMANSI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA PROBLEMS OF MEASUREMENT AND CANCELLATION PERFORMANCE OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS <i>Dragan Cvetković, Milenko Munižaba, Snežana Knežević</i>	9
SPECIFIČNOSTI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA HOTELIJERSKIH PREDUZEĆA U REPUBLICI SRBIJI SPECIFICS OF FINANCIAL REPORTING OF HOTEL COMPANIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA <i>Aleksandra Mitrović, Marko Milašinović</i>	33
METODOLOGIJA ZA ODREĐIVANJE KREDITNOG REJTINGA BANAKA METHODOLOGY FOR DETERMINING OF CREDIT RATING OF BANKS <i>Zorana Agić, Svetlana Dušanić Gačić</i>	45
ULOGA ANALIZE TROŠKOVA I KORISTI U OCENI INVESTICIONIH PROJEKATA THE ROLE OF COST – BENEFIT ANALYSIS IN THE EVALUATION OF INVESTMENT PROJECTS <i>Aleksandar Lukić</i>	59
PRINCIPI FUNKCIONISANJA I PRIMJENA SAVREMENOG RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND APPLICATION OF THE MODERN ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM <i>Aleksić Milanka, Vujnović – Gligorić Bogdana</i>	71
DETERMINANTE EFIKASNOSTI UPRAVLJANJA ZALIHAMA U MALOPRODAJI HRANE U SRBIJI DETERMINANTS OF EFFICIENCY OF INVENTORY MANAGEMENT IN FOOD RETAIL IN SERBIA <i>Radojko Lukić</i>	85

INTERNA KONTROLA I REVIZIJA U JAVNOM SEKTORU REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE INTERNAL CONTROL AND AUDIT IN THE PUBIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF SRPSKA <i>Brankica Todorović</i>	99
PRIMJENA RACIO ANALIZE U BANKARSKOM SEKTORU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE APPLICATION OF RATIONAL ANALYSIS IN THE BANKING SECTOR FEDERATIONS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA <i>Erđin Hasanbegović, Adnan Gavranović</i>	111
PRANJE NOVCA I PREVARE – IZAZOVI U REVIZIJI, RAČUNOVODSTVU I ETICI MONEY LOUNDERING AND FRAUD – CHALLENGES IN AUDITING, ACCOUNTING AND ETHICS <i>Indira Ćehić, Edin Malkić</i>	127
VAŽNE KARAKTERISTIKE MAKEDONSKOG TRŽIŠTA KAPITALA THE IMPORTANT FEATURES OF MACEDONIAN CAPITAL MARKET <i>Biljana Petrevska, Jasmina Mishoska Simov</i>	139
FEDERALNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE U POGLEDU VANJSKE TRGOVINE, CARINSKOG I POREZNOG SUSTAVA FEDERAL REGULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN TERMS OF FOREIGN TRADE, CUSTOMS AND TAX SYSTEM <i>Željko Petrović</i>	149
OBRAČUN TROŠKOVA I UČINAKA (KLASA 9) KAO POSEBAN SEGMENT KONTNOG OKVIRA COST AND PERFORMANCE CALCULATION (CLASS 9) AS A SPECIAL ACCOUNT FRAMEWORK SEGMENT <i>Muhamed Mrkaljević</i>	161
ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА ЗА РЕГУЛИРАЊЕ НА РАБОТА НА СМЕТКОВОДИТЕЛИ КАКО ПРЕТПРИЕМАЧИ INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR REGULATING THE WORK OF ACCOUNTANTS AS ENTREPRENEURS <i>Марија Магдинчева - Шопова, Анета Стојановска - Стефанова</i>	181

ETIKA U RAČUNOVODSTVENOJ PROFESIJI ETHICS IN THE ACCOUNTING PROFESSION <i>Semina Škandro</i>	193
KREATIVNO RAČUNOVODSTVO I PREVARE U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA CREATIVE ACCOUNTING AND FRAUDS IN FINANCIAL STATEMENTS <i>Jozo Piljić</i>	205
MODELI FINANSIRANJA SOCIJALNE SIGURNOSTI SOCIAL SECURITY FINANCING MODELS <i>Ljubiša Todorović, Sreten Tešanović</i>	215
DESKRIPTIVNA STATISTIKA U VRIJEME NEIZVJESNOSTI I PROMJENA DESCRIPTIVE STATISTICS IN TIMES OF UNCERTAINTY AND CHANGE <i>Rajko Macura, Nenad Novaković</i>	223
PRAVNI I DRUŠTVENO – EKONOMSKI ASPEKTI OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI LEGAL AND SOCIAL – ECONOMIC ASPECTS OF LIABILITY INSURANCE <i>Adnan Salkić</i>	233

PROBLEMI MERENJA I ISKAZIVANJA PERFORMANSI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA

PROBLEMS OF MEASUREMENT AND CANCELLATION PERFORMANCE OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS

Dragan Cvetković¹, Milenko Munižaba², Snežana Knežević³

SAŽETAK

Imajući u vidu heterogenost neprofitnih organizacija, diferenciranost oblasti njihove aktivnosti i funkcionisanja, proces merenja i upravljanja njihovim performansama dobija sve više na značaju. Posebno ako se ima u vidu činjenica da se ove organizacije sve više suočavaju sa rastom broja različitih organizacija i agencija koje se bave pružanjem neprofitnih usluga, što pojačava konkurenciju u pogledu prikupljanja sredstava i njihovog finansiranja. Ideja o merenju efikasnosti neprofitnih organizacija sve više je u fokusu i usled povećanih zahteva javnosti za odgovornošću menadžera i poboljšanja performansi ovih entiteta. Kao posledica ovih zahteva, menadžeri neprofitnih organizacija nastoje razviti određena merila performansi. Merenje uspešnosti u neprofitnom sektoru je dosta složenije, komplikovanije i specifičnije u odnosu na merenje u profitno orijentisanim organizacijama, usled brojnih metodoloških problema iskazivanja određenih veličina, kao i specifičnosti njihovog funkcionisanja i finansiranja. U istraživanju su korišćene sledeće metode: logična analiza i sinteza, i analiza sadržaja. Cilj rada je da ukaže na egzistiranje problema i nedorečenosti merenja i iskazivanja performansi neprofitnih organizacija, kao i na neophodnost sveobuhvatnijih istraživanja u ovoj oblasti.

1 dr Dragan Cvetković, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava kriminalističke policije, e-mail: cvetkovicdragan@mts.rs

2 spec. Milenko Munižaba, Policijska uprava za grad Beograd, Uprava kriminalističke policije, e-mail: munizabamilenko@gmail.com

3 Prof. dr Snežana Knežević, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, e-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

KLJUČNE REČI: *merjenja, performanse, neprofitne organizacije, specifičnosti, metodološki okvir.*

ABSTRACT

Given the heterogeneity of nonprofit organizations, the differentiation of their activity and functioning, the process of measuring and managing their performance is becoming increasingly important. Especially given the fact that these organizations are increasingly confronted with the growing number of different nonprofit organizations and agencies providing increased competition for fundraising and funding. The idea of measuring the effectiveness of nonprofits is increasingly in focus and driven by increased public demands for managerial accountability and performance improvements for these entities. As a consequence of these requirements, nonprofit managers seek to develop specific performance measures. Performance measurement in a non-profit is much more complex, complicated and specific than measurement in profit-oriented organizations, due to numerous methodological problems of expressing certain sizes, as well as the specifics of their functioning and financing. The following methods were used in the study: logical analysis and content synthesis and analysis. The aim of the paper is to point out the existence of problems and the incompleteness of measuring and expressing the performance of non-profit organizations and the need for more comprehensive research in this field.

KEY WORDS: *measurements, performance, nonprofit organizations, specifics, methodological framework.*

1. UVOD

Neprofitne organizacije imaju veliki značaj u socijalnoj politici razvijenih zemalja. Pošto savremena država ne može da zadovolji sve potrebe građana, to se one ostvaruju u neprofitnom sektoru. Gotovo da nema nekog društvenog problema u čije se rešavanje ne uključuju i neprofitne organizacije. Mnogobrojna istraživanja su pokazala da će naredni period razvoja savremenog društva biti obeležen sve većim brojem uključivanja ovih organizacija u razne oblasti društvenog života. Uloga neprofitnih organizacija u društvenoj zajednici je sve značajnija, što je u direktnoj srazmeri sa koncepcijom društvene odgovornosti, kao pripadnošću zajednici ili grupi ljudi koji su povezani društvenim i drugim vezama i zavise jedni od drugih.

Neprofitne organizacije obuhvataju širok spektar entiteta, prepoznatljiv kao set institucija, identifikovane kao "neprofitni sektor", "dobrovoljni sektor", "civilno društvo", "treći sektor", "socijalna ekonomija", "nevladine organizacije", "dobrotvorni sektor" i sl. Bez obzira o kojoj vrsti se radi, kod definisanja ciljne funkcije neprofitnih organizacija dominiraju moralna načela, načela

humanosti i dobrovoljnosti u odnosu na tržišne performanse uspešnosti poslovnih entiteta.

Organizacije se dugo smatraju sistemima svesno koordinisanih aktivnosti dve ili više osoba koje su prihvatile zajedničku svrhu (Simonović i dr., 2019) Osnovno merilo uspešnosti neprofitnih organizacija je stepen zadovoljenja opštih društvenih potreba. U odnosu na profitni sektor, gde veći profit znači i veću uspešnost, za evaluaciju uspešnosti neprofitnog sektora ne postoji jednostavno i jednoznačno monetarno, kvantitativno, kvalitativno merilo za vrednovanje uspeha.

Poslovanje neprofitnih organizacija bazira se na poštovanju principa društvene neophodnosti, odnosno, one se bave zadovoljenjem osnovnih potreba pojedinaca i društva, gde spadaju, na primer, zaštita ljudskih prava i sloboda, ostvarivanje sigurnosti ljudi i kapitala, i sl. Cilj poslovanja neprofitnih organizacija nije profit, već obezbeđenje dobra i usluge, od opšte-društvenog ili javnog interesa. To je čitav niz različitih organizacija od dobrotvornih društava, preko javnih privrednih i neprivrednih institucija, do oblasti kulture i obrazovanja (dobrotvorne ustanove, muzeji, preduzeća iz javnog sektora, policija, vojska, škole, zdravstvene ustanove, crkve i dr.). Ove organizacije ne finansiraju se prodajom proizvoda i usluga na tržištu, već se finansiraju iz drugih izvora (budžetskim/proračunskim sredstvima, sredstvima raznih donacija, subvencija, doprinosa, članarina i sl.).

Primarni cilj merenja efikasnosti jeste kontinuirano praćenje aktivnosti i rezultata koji vode stvaranju vrednosti za njegove interesne grupe i to pomoću odgovarajućih vrednosnih i naturalnih merila efikasnosti. Rezultati ovog procesa značajna su informaciona osnova pre svega, za menadžere na svim nivoima upravljanja, koja im omogućava da analiziraju ostvarene rezultate u odnosu na planirane, ili sa dinamičkog aspekta, da celovitije razumeju uzročnike ostvarenih rezultata i usmeravaju njihovo dejstvo u pravcu poboljšanja budućih vrednosti. Ispravno dizajniran i realizovan proces merenja efikasnosti može biti značajan motivacioni i stimulacioni faktor u obavljanju poslovnih aktivnosti javnih i neprofitnih organizacija i njihovih jedinica.

Merenje performansi u neprofitnim organizacijama nosi određene specifičnosti koje dobrim delom dolaze iz svrhe njihovog postojanja i ograničenja u funkcionisanju (socijalnih, zakonskih), s obzirom da one prvenstveno treba da ostvaruju rezultate koji nisu merljivi isključivo finansijskim izrazom ili kvantifikovani nekim tradicionalnim finansijskim merilom. Stoga je merenje performansi u ovim entitetima praćeno sa značajno više problema u odnosu na merenje u profitno orijentisanim organizacijama.

U radu se, nakon uvodnog razmatranja, navode i opisuju specifičnosti neprofitnih organizacija. Nakon toga sledi determinisanje ciljeva merenja

performansi i prikaz modela merenja uspešnosti neprofitnih organizacija. Na kraju razmatraju se dominantni problemi u merenju i iskazivanju uspešnosti ove kategorije organizacije. Ipak, kao što je izjavio jedan anonimni neprofitni menadžer «Merenje uspešnosti je poput Svetog Grala za neprofitne entitete – toliko tražen, ali nikada nije pronađen» (Petrović i Radovanović, 2016).

2. SPECIFIČNOSTI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA

Za čovečanstvo, poslednjih nekoliko decenija predstavlja period izuzetno velikog progressa, razvoja i inovacija. Međutim, neke od bitnih promena koje se tiču funkcionisanja društvene zajednice i odnosa među članovima društva, relativno su manje primetne i poznate. Nije reč o najčešće spominjanim oblastima kao što su: visoka tehnologija, telekomunikacije, informatika, medicina, proizvodnja hrane, već o “neprofitnom sektoru”.

Termin neprofitni sektor naglašava da se neprofitne organizacije ne osnivaju i ne postoje radi ostvarivanja profita, međutim, to ne znači da ove organizacije ne mogu ostvariti profit. Naprotiv, one mogu ostvariti profit, ali im on nije primarni cilj poslovanja i ne može se deliti, nego se koristiti za razvoj i unapređenje aktivnosti i programe.

Većina autora definisanje neprofitnog sektora zasniva na zakonodavnoj regulativi i poreskim olakšicama koje on ima, kao osnovnim parametrima pripadnosti organizacija koje u njemu posluju (Marić, 2012). Funkcionisanje neprofitnog sektora zasniva se na doslednom poštovanju opštih principa neprofitabilnosti: princip društvene neophodnosti, princip primarne neprofitabilnosti, princip dobrovoljnosti, zabrana distribucije profita članovima, menadžerima ili trećim licima, princip poslovanja bezvlasništva (Ijačić, 2007).

Neprofitni sektor čine entiteti, čiji je osnovni motiv osnivanja i poslovanja različit od maksimizacije poslovnog rezultata (profita), kao što su: škole, zdravstvene ustanove, vojska, policija, muzeji, crkve, dobrotvorne fondacije, neprofitna udruženja, nevladine organizacije, privatne dobrovoljne organizacije, volonterske asocijacije, organizacije iz javnog sektora koja obezbeđuju usluge prevoza ljudi, raznih vrsta transporta, prerade i distribucije vode, održavanja putne mreže i sl. (Kolin, 2005). Javna ili kolektivna dobra - kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, umetnost i kultura, socijalna zaštita, saobraćajna infrastruktura - potrebna su svim članovima društvene zajednice. Neprofitne organizacije efektivnim i efikasnim obezbeđivanjem različitih javnih dobara ispunjavaju vrlo važne socijalne (društvene) funkcije.

Navedene subjekte moguće je grupisati u dve kategorije. Prvu kategoriju čine organizacije čiji je osnivač država na republičkom i lokalnom nivou vlasti, koje se većinski finansiraju iz sredstava budžeta, tzv. budžetski kori-

snici, dok drugu kategoriju čine organizacije koje sredstva primaju iz donacija, poklona, priloga i drugih davanja trećih lica, koja se formiraju kao društvo građana u cilju zadovoljenja potreba njenih osnivača, članova, interesnih grupa i simpatizera.

Osnovni motiv osnivanja i funkcionisanja neprofitnih organizacija jeste neophodnost zadovoljenja tražnje za uslugama iz oblasti zdravstvene zaštite, nauke, kulture, obrazovanja, javne bezbednosti, socijalne zaštite, zaštite ljudskih prava i sloboda, zaštite životne sredine i slično. Bez obzira o kojoj vrsti neprofitnih organizacija je reč, svaka od njih obavlja neku od neprofitnih uslužnih delatnosti iz napred pomenutih oblasti, gde pri definisanju ciljne funkcije dominiraju načela humanosti i dobrovoljnosti kao i moralna načela, u odnosu na tržišne parametre uspeha, svojstvena za privredna – profitna društva. Drugim rečima, neprofitne organizacije obuhvataju sve one organizacije koje ne teže ostvarivanju profita, već se osnivaju da bi obezbedile dobra i usluge potrebne svim članovima određene društvene zajednice. Zakon ne zabranjuje ostvarivanje profita neprofitnim organizacijama, zabranjuje samo njegovu distribuciju, a ponekad je neophodno da i one ostvare višak prihoda nad rashodima, kako bi obezbedile izvore sredstava za lošija vremena (Antony i Govindarajan, 2003). Javna ili kolektivna dobra – kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, javna bezbednost i bezbednost uopšte, socijalna zaštita, umetnost i kultura, saobraćajna infrastruktura – potrebna su svim članovima društvene zajednice. Javni sektor se ubraja u neprofitnu delatnost, s obzirom da je njegoa glavna odlika društveni doprinos, a ne dobit kao primarni cilj. Neprofitne organizacije, efektivnim i efikasnim obezbeđivanjem različitih javnih dobara, ispunjavaju vrlo važne društvene funkcije (Krstić i Sekulić, 2007).

Neprofitne organizacije imaju više karakteristika koje su za njih specifične i ujedno ih razlikuju od profitnih organizacija. Kao važnije karakteristike neprofitnih organizacija mogu se navesti: (Wolf, 1999)

- osnovni cilj rada je javna dobrobit,
- organizovane su kao neprofitne ili humanitarne,
- višestruki i izraženi društveno korisni ciljevi,
- specifičan pravni i poreski status,
- onemogućavanje postojanja ličnih interesa i podele dobiti pojedincima,
- ograničenja u formulisanju ciljeva i strategija,
- specifični izvori finansiranja,
- velika usmerenost ka postavljenim ciljevima,
- specifičan način rukovođenja,
- dominacija usluga u poslovanju,
- neprekidno pronalaze načine kako da povećaju vrednost postojećim uslugama,

- preuzimaju razumni rizik u ime korisnika usluga,
- poteškoće u merenju outputa – rezultata rada,
- nedostatak profitnih indikatora (merila),
- često mala finansijska zavisnost od korisnika usluga,
- specifičan način upravljanja, odnosno uspostavljanja hijerarhijskih nivoa menadžment strukture.

Specifičnost koja determiniše poslovanje neprofitnih organizacija jeste da u većini slučajeva ove organizacije imaju monopol u oblasti obezbeđenja javnih dobara i pružanja javnih usluga, jer uglavnom jedino one obezbeđuju određenu vrstu dobara i usluga. Na taj način su otklonjene konkurencija i tržišnost u obezbeđenju određenih javnih dobara, što može u značajnoj meri uticati na njihov kvalitet i stepen zadovoljenja određenih potreba njihovom upotrebom (Antić i Sekulić, 2007).

Najvažnija pozitivna obeležja neprofitnih organizacija, koja ih bitno razlikuju od profitnih, su:

- usmerenost na misiju, organizacijska predanost i delotvornost menadžmenta,
- integritet, otvorenost, odgovornost i uslužnost,
- mogućnost dobijanja pomoći od države,
- mogućnost dobijanja raznih finansijskih, nefinansijskih i drugih priloga,
- mogućnost ostvarivanja finansijske i druge pomoći od raznih fondacija i privrednih subjekata (sponzora),
- izuzeće od plaćanja ili smanjenje poreza i carina,
- mogućnost kapitalizovanja rada volentera,
- osećaj doprinosa rešavanju brojnih pitanja vezanih za unapređenje društva i sl.

Kao negativna obeležja neprofitnih organizacija navode se:

- nepostojanje vlastitog interesa koji proističe iz vlasništva,
- nepostojanje preciznog barometra poslovnog uspeha,
- odsustvo snažne lokalne, regionalne i nacionalne konkurencije koja bi ih prisiljavala na veću efikasnost u radu i pružanje kvalitetnijih usluga.

Može se zaključiti da suštinska razlika između profitnih i neprofitnih organizacija proizilazi iz različitih ciljeva i načina finansiranja poslovanja tih organizacija. Organizacije, čiji je osnovni cilj maksimizacija profita, pripadaju profitnom sektoru, a organizacije koje obavljaju delatnosti (dominantno društveno-uslužne) iz humanih razloga, kao i želje i obaveze da društvene potrebe kontinuirano zadovoljavaju na odgovarajućem nivou, bez obzira na finansijske rezultate, pripadaju neprofitnom sektoru.

Dakle, neprofitni sektor najbolje se može shvatiti isticanjem ključnih, suštinskih razlika u odnosu na profitni, komercijalni i vladin sektor. Najčešće se ističu sledeća obeležja: njegov zadatak nije definisan na području privre-

divanija nego u drugim segmentima društvenih potreba, na primer podizanje obrazovnog nivoa stanovništva, zaštita i očuvanje zdravstvene zaštite ljudi, unapređenje kulturnog nivoa stanovništva i njegovih psihofizičkih sposobnosti, razvijanje humanih odnosa u društvu, pomoć ugroženom stanovništvu, zaštita kvaliteta životne sredine, univerzalnost koja se ispoljava u pružanju usluga koje se ne određuju na nivou pojedinačnog korisnika nego svih članova neke zajednice i dostupnosti usluga svim članovima, komplementarnost odnosa sa privrednim sektorom i sl. (Marić, 2012).

Polazeći od specifičnosti neprofitnih organizacija, može se konstatovati da je primarna karakteristika ovih organizacija pružanje javnih koristi uz nepostojanje profitnih indikatora. Ostale karakteristike imaju manji uticaj i nisu jedinstvene za sve neprofitne organizacije.

3. DEFINISANJE I CILJEVI MERENJA PERFORMANSI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA

Značajna karakteristika savremenog poslovnog okruženja je promenljivost pa iz tog razloga osnovni zahtev pri koncipiranju savremenih modela merenja performansi je fleksibilnost kao i izbalansiranost finansijskih i nefinansijskih merila, a sve sa ciljem prilagođavanja turbulentnom okruženju. Ključni indikatori performansi imaju značajan doprinos za postizanje strateških i taktičkih ciljeva organizacije (Анатољевна, 2015).

U literaturi se merenje performansi različito definiše. Teoretičari nude različite koncepte merenja performansi, a prema Poisteru, merenje performansi je proces definisanja, praćenja i korišćenja ciljnih indikatora performansi organizacija i programa na regularnoj osnovi (Poister, 2003). Ferreira i Otlī definišu merenje performansi kao proces vrednovanja individualnih, grupnih i performansi organizacije (Ferreira i Otley, 2009). Fine i Snajder pod merenjem performansi podrazumevaju izbor, definisanje i primenu indikatora performansi kojima se kvantifikuje efikasnost i efektivnost pružanja usluga (Fine i Snyder, 1999). Tilken determiniše merenje performanse kao sistem upozorenja, dijagnoze i kontrole koji se koristi za praćenje ekonomičnosti, efikasnosti, efektivnosti i delotvornosti (Teelken, 2008). Prema Mileru, merenje performansi je alat evaluacije programa koji ispituje koliko je efikasno i efektivno završen program i koji je njegov uticaj (Müller, 2007). Navedene definicije ukazuju da ne postoji zajednički stav o tome šta se podrazumeva pod merenjem performansi neprofitnih organizacija, a Ferreira i Otlī naglašavaju da je centralni deo procesa upravljanja performansama njihovo merenje (Ferreira i Otley, 2009).

Pred menadžmentom organizacije neprofitnog i javnog sektora, sve više se postavlja zahtev da ne samo uradi više sa manjim resursima, veće i da

dokaže da to tako zaista radi. Ovo znači da menadžeri treba da izmere svoj učinak da bi upravljali svojim poslovima, kao i da bi pokazali drugima koliko dobro to rade. Ovo se naročito odnosi na javni sektor. Pojačan nadzor potrošnje vlade, iznutra i spolja, i potreba da se opravda poverenje javnosti dovode do toga da organizacije koje se finansiraju iz javnih fondova (budžeta) moraju jasno da postignu i demonstriraju kontinuirana poboljšanja u efikasnosti i uticajnosti na društvene tokove.

Merenje učinka nije samo po sebi cilj. Menadžment u oblasti neprofitnog i javnog sektora vrši merenje performanse procesa jer mu može pomoći da ostvari osam specifičnih upravljačkih ciljeva. Naime, menadžeri organizacije koriste sistem merenja performansi, kao deo njihove ukupne strategije upravljanja, u cilju evaluacije, upravljanja, planiranja budžeta, motivacije, promocije, proslave, učenja i usavršavanja. Nažalost, nijedna pojedinačna mera učinka nije prikladna za svih osam ciljeva. Iz tog razloga, menadžment ne treba da traži jednu magičnu meru učinka. Umesto toga, mora da ozbiljno razmišlja o upravljačkim ciljevima kod kojih merenje performansi može da bude od koristi, kao i o načinu primene pomenutih mera. Tek tada će biti u mogućnosti da odabere mere (veliĉine) koje imaju neophodne karakteristike koje će mu pomoći da ostvari svaki pojedinaĉni cilj. Razliĉiti autori razliĉito definišu svrhe merenja performansi u javnim i neprofitnim organizacijama (Behn, 2003):

- Joseph Wholey sa Univerziteta Southern California i Kathryn Newcomer sa Univerziteta George Washington primećuju da „postojeći interes za merenjem performansi na svim nivoima državnih i neprofitnih organizacija, odražava potrebu da se građani uvere u efikasnost programa koji se primenjuje u svetu.“
- Wholey i Harry Hatry sa Instituta Urban u svojoj studiji praćenja učinaka ističu da „sistemi za praćenje učinaka počinju da se primenjuju kod planiranja budžeta i dodele sredstava, motivacije radnika, ugovaranja učinaka, poboljšanja kvaliteta državnih usluga i poboljšanja komunikacije između građana i države“, kao i za „potrebe eksterne odgovornosti“.
- Wholey i Newcomer pišu da „merenje performansi može da se obavlja na godišnjem nivou u cilju poboljšanja javne odgovornosti i politike odlučivanja“, ali i „češće u cilju poboljšanog upravljanja i efikasnosti programa“.
- Državno regulisanje računovodstva i odbor za računovodstvene standarde sugerišu da su mere performansi „neophodne radi postavljanja ciljeva i smernica, planiranja programa aktivnosti u cilju ostvarenja pomenutih ciljeva, dodele sredstava za potrebe izvođenja ovih programa, praćenja i evaluacije rezultata u cilju utvrđivanja eventualnog napretka u ostvarenju

zadatih ciljeva i planova i modifikacije planova programa u cilju poboljšanja učinaka.

- Mary Kopezynski sa Urban Instituta i Michael Lombardo iz ICMA Asocijacije primećuju da „lokalne samouprave mogu da koriste komparativne podatke učinka na pet načina: (1) u cilju prepoznavanja dobrih performansi i identifikacije oblasti u kojima je postignuto poboljšanje; (2) da iskoriste indikatorske vrednosti, u sektorima (uprave) kod kojih se postižu bolji učinci, kao planske ciljeve kod određenih uprava koje nisu najbolje ocenjene; (3) radi upoređivanja učinaka poduprava za koje se smatra da su na neki način slične (na primer: veličina, praksa pružanja usluga, geografska lokacija, itd); (4) radi informisanja akcionara van sektora lokalne uprave (kao što su grupe građana ili poslovne grupe); i (5) u cilju traženja zajedničke saradnje radi poboljšanja budućih rezultata u odnosnim zajednicama“.
- David Ammons sa Univerziteta North Carolina (Severna Karolina) primećuje da su „zagovornici merenja performansi lokalne uprave obećali da će precizniji sistemi merenja obezbediti dodatnu podršku, pružiće bolje informacije vezane za odluke o dodeljivanju sredstava, unaprediće opšte zakonodavstvo i utiće na veću odgovornost“.
- David Osborne i Peter Plastik pišu u knjizi „*The Inventor's Fieldbook*“ da „merenje performansi omogućava zvaničnicima da obavežu organizaciju i da predvide posledice lošeg učinka, pomaže građanima i klijentima da procene vrednost koju im obezbeđuje lokalna uprava i javnim menadžerima pruža podatke koji su im potrebni za poboljšanje učinka“.
- Robert Kravchuk sa Univerziteta Indiana i Ronald Schack iz Ministarstva rada Države Konektikat, ne daju specifičnu listu ciljeva zbog kojih se mere performansi. Ipak, u svojim predlozima vezanim za dizajniranje efikasnih mera učinaka, navode različite razloge: planiranje, evaluaciju, organizaciono učenje, ulaganje napora da se postigne poboljšanje, odlučivanje, dodeljivanje sredstava, kontrola, pospešivanje devolucije (modela prenošenja vlasti) autoriteta na niže nivoe hijerarhije i pomoć kod promovisanja odgovornosti.

Među mnoštvom razloga koji idu u prilog merenja performansi, Behn smatra da menadžeri javnog sektora imaju osam primarnih ciljeva koji su specifični i koji se razlikuju (ili se samo marginalno preklapaju – Tabela 1). Kao deo svoje ukupne strategije upravljanja, menadžeri javnog i neprofitnog sektora mogu da koriste merenje performansi za potrebe evaluacije, kontrole, budžeta, motivacije, promocije, proslave, učenja i poboljšanja. Lista može da bude i duža i kraća. Jedini stvarni cilj merenja performansi je poboljšanje performansi. Preostalih sedam ciljeva su jednostavno sredstva za postizanje napred navedenog krajnjeg cilja. Iz tog razloga je i donekle proi-

zvoljan izbor podciljeva - različitih sredstava - za njihovo postizanje (Behn, 2003).

Tabela 1. Osam ciljeva merenja performansi javnih i neprofitnih organizacija

<i>Evaluacija</i>	Koliko je uspešna moja javna agencija?
<i>Kontrola</i>	Kako da se postaram da moji podrećeni obavljaju pravu stvar?
<i>Budžet</i>	Na koje programe, ljude ili projekte moja agencija treba da troši novac?
<i>Motivisanje</i>	Kako da motivišem rukovodiocce odeljenja, javne menadžere srednjeg nivoa, neprofitne i profitne saradnike, akcionare i građane da učine ono što je neophodno u cilju poboljšanja performansi?
<i>Promocija</i>	Kako da ubedim političare, zakonodavce, akcionare, novinare i građane da moja agencija dobro posluje?
<i>Proslava</i>	Za koje rezultate treba da se organizuju proslave radi proslave uspeha?
<i>Učenje</i>	Zasto nešto funkcionise, a nešto ne funkcionise?
<i>Poboljšanje</i>	Šta tačno svako treba drugačije da radi da bi poboljšao performanse?

Izvor: Behn, D. R., (2003), Why Measure Performance? Different Purposes Require Different Measures, Public Administration Review, N. 5.

Da bi merenje performansi bilo u funkciji ostvarenja nekog od ovih osam ciljeva, neophodno je da menadžment raspolaže sa nekom vrstom standarda sa kojim pokazatelji mogu da se uporede. Da bi koristili mere za evaluaciju performanse, menadžerima je potrebna neka vrsta željenog rezultata sa kojim bi uporedili podatke i na taj način doneli zaključak o performansi. Da bi koristili meru performanse za kontrolisanje ponašanja, menadžeri moraju prvo da ustanove željeno ponašanje ili ulazni (input) standard u odnosu na koji model odstupa individualno ili kolektivno. Da bi efikasno koristili mere za kreiranje budžeta, menadžeri moraju da imaju neku ideju o tome šta je dobro, prihvatljivo ili nije efikasno. Da bi koristili sisteme merenja performansi radi motivacije ljudi, menadžerima je potreban osećaj šta su realni i značajni ciljevi. Da bi koristili sisteme mera performansi u cilju promocije kompetentnosti agencije, menadžeri moraju da shvate šta interesuje javnost. Da bi koristili sisteme merenja performansi u cilju proslave, menadžeri moraju da otkriju koju vrstu uspeha zaposleni i njihovi saradnici smatraju vrednim za proslavu. Da bi koristili sisteme merenja performansi u cilju učenja, menadžeri moraju da budu u stanju da otkriju neočekivane (i značajne) promene i da predvide mnoštvo povezanih organizacionih, ljudskih i društvenih obrazaca ponašanja. Da bi koristili sisteme merenja performansi u cilju poboljšanja, menadžeri moraju da razumeju (ili predvide) način na

koji, unutar crne kutije, njihove radnje utiču na ponašanje ljudi koji doprinose ostvarenju njihovih željenih učinaka i rezultata (Behn, 2003).

Svih osam ciljeva zahtevaju (eksplicitno ili implicitno) baznu liniju u odnosu na koju mogu da se izvrše upoređivanje mera - pokazatelja. Standard, na osnovu koga porede postojeći učinak, može da potiče iz različitih izvora - svaki sa svojim vlastitim prednostima i odgovornostima. Kao osnovnu liniju, organizacija - agencija može da koristi svoje istorijske podatke i da uporedi stepen ostvarenog poboljšanja. Može da koristi komparativne informacije sličnih organizacija. Naravno, komparativni podaci mogu, takođe, da potiču iz različitih organizacija. Standard može da bude i neka eksplicitna, zakonski ustanovljena, ciljna performansa, osmišljena od strane političkih zvaničnika ili menadžera za upravljanje karijerom.

Osnovna svrha merenja performansi se svodi na traženje odgovora na pitanje „Da li dobijamo ono što očekujemo po prihvatljivoj ceni?“ u realnom vremenu. Organizacije mere performanse da bi saznale šta se događa i kako bi identifikovale probleme, napravile korekcije i demonstrirale uspešnost. Merenje performansi služi da bi se pozabavilo pitanjima kao što je mera u kojoj su inicijative jedne organizacije uspešne, da li se mogu poboljšati, da li bi trebalo da se nastave i da li ima ekonomičnijih alternativa. Uvid omogućava i fokusiranje na ispunjavanje zadataka i ciljeva organizacije.

Generalno, cilj merenja performansi jeste kontinuirano praćenje aktivnosti i rezultata koji vode stvaranju vrednosti za njegove interesne grupe i to pomoću odgovorajućih finansijskih i nefinansijskih merila efikasnosti. Rezultati ovog procesa značajna su informaciona osnova, pre svega, za menadžere na svim nivoima upravljanja, koja im omogućava da analiziraju ostvarene rezultate u odnosu na planirane, ili sa dinamičkog aspekta, da celovitije razumeju uzročnike ostvarenih rezultata i usmeravaju njihovo dejstvo u pravcu poboljšanja budućih vrednosti. Ispravno dizajniran i realizovan proces merenja efikasnosti može biti značajan motivacioni i stimulacioni faktor u obavljanju poslovnih aktivnosti javnih i neprofitnih organizacija i njihovih jedinica.

4. MODELI MERENJA USPEŠNOSTI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA

Merila performansi treba da budu identifikovana na način koji omogućava procenu koliko se napredovalo u realizaciji ciljeva organizacije (Knežević i dr., 2019). Dovodjenjem u vezu pojmova „uspešan“ i „neprofitan“ dolazi se do zaključka da se tradicionalno shvatanje uspešnosti svojstveno tržišnim uslovima privređivanja, primenjeno na neprofitni sektor, ili u potpunosti menja, ili bitno drugačije tumači. I jedan i drugi zaključak su

tačni i predstavljaju osnove za dizajniranje dva samostalna modela iskazivanja i merenja uspešnosti neprofitne aktivnosti, primenjiva na dve vrste neprofitnih entiteta, razgraničene prema značaju i ulozi u društvu.

Model budžetskog izvršenja svojstven konceptu budžetskog poslovanja, pod pojmom poslovne uspešnosti podrazumeva ostvareni stepen izvršenja prethodno usvojenog budžeta. Prema ovom modelu uspešna je ona organizacija koja posluje na način da realizuje plan u svim segmentima planiranja, uz minimalna, po pravilu, planom predviđena ili naknadno odobrena odstupanja. Takvo shvatanje uspešnosti, zasniva se na preporukama GASB standarda prema kojima se „uspeh javnog sektora definiše kao zahtev maksimalno ostvarive podudarnosti između realizovanih poslovnih rezultata, s jedne strane i prethodno usvojenog plana odnosno budžeta, s druge strane. Ovo proističe iz primarnog budžetskog cilja i same definicije budžeta.“ (Char, 2002).

Model budžetskog izvršenja podržava stav da je uspešnost neprofitnog entiteta kompleksna kategorija uslovljena mnoštvom, po pravilu neegzaktnih, često deskriptivnih veličina, koju treba posmatrati i oceniti sa više dijagonalno suprotnih aspekata. Naime, uspešnost neprofitnog delovanja ne treba sagledavati samo kroz dimenziju krajnjeg efekta poslovanja, odnosno postignutog stepena zadovoljenja neprofitne tražnje, već je potrebno da se tokom realizacije projekta ocenjuju i razmatraju svi relevantni faktori uspeha, pojedinačno i po fazama projekta. Time se omogućava uvid u proces rada i u dostignuti nivo primene principa, kako namenskog, tako i ekonomičnog trošenja ograničenih resursa. Upravo na osnovu uvida u doslednost primene namenskog i ekonomičnog principa pri poslovanju neprofitnih organizacija, ocenjuju se ključne dimenzije uspešnosti neprofitnog entiteta, i to: prva, pokrivenost područja neprofitne tražnje, u smislu zaštite namenskog trošenja resursa, a time i kontinuiteta neprofitnog delovanja, i druga, svrsishodnost trošenja ograničenih resursa, prema zahtevanoj ekonomičnosti korišćenja raspoloživih resursa.

S obzirom na to da se uspešnosti neprofitnih organizacija pristupa kao multidimenzionalnoj kategoriji, koju je teško iskazati uobičajenim izrazima i veličinama, a samim tim i meriti, teorija i praksa su pokazali ispravnim da se svi relevantni faktori koji determinišu neprofitni uspeh prethodno definišu kao ciljne veličine integrisane i usaglašene na nivou plana. Naime, multidimenzionalno definisanje poslovne uspešnosti neprofitnih organizacija, kao ključnom osnovom ovog modela, podrazumeva da se s više aspekata identifikuju sve performanse uspeha proistekle iz konkretizacije višeciljne funkcije delovanja i poslovanja ovih organizacija. S tim u vezi, izvršenje ciljne funkcije neposredno se ocenjuje i meri nivoom realizacije prethodno definisanih ciljnih performansi koje se, u svojstvu parametara

planiranih veličina, definišu kao skup referentnih tačaka koje su pogodne za praćenje i komparaciju sa ostvarenim učinkom. Upravo se poređenjem ostvarenih učinaka sa prethodno definisanim ciljnim vrednostima, rangiranim po značaju, identifikuje i meri neprofitna uspešnost.

Bitna karakteristika primene ovog modela, posmatrano sa aspekta budžetskog finansiranja, sadržana je u samom zahtevu da se uzročno-posledične veze na relaciji ciljevi poslovanja - ciljni pokazatelji (parametri uspeha) primarno utvrde na nivou organizacije. Merenje i ocenjivanje uspešnosti neprofitnih aktivnosti odvija se po sistemu „kanalisanog praćenja po svakom generatoru uspeha“, pri čemu se uspeh prvo ocenjuje i sumira na nivou organizacionih segmenata kao ekonomskih jedinica, a zatim i nivou organizacije kao celine. Step en izvršenja plana nakon realizacije konkretnog projekta određuje uspešnost neprofitne organizacije na nivou projekta, a zatim i u sumarnom iznosu, na nivou entiteta kao celine.

Navedeno shvatanje je temelj modela budžetskog izvršenja kojim se izražava i meri poslovna uspešnost tipično neprofitnih organizacija, osnovanih i finansiranih u potpunosti ili većinski deo od strane države.

S obzirom na to da je poslovna uspešnost neprofitnih organizacija primarno determinisana stepenom i načinom zadovoljenja neprofitne tražnje, to znači da je ona zavisna od ocene eksternih korisnika i da je direktno u funkciji društvene zajednice u kojoj organizacija deluje i posluje. U ekstremnim situacijama, ako je tako planom definisano, neprofitna organizacija će uspešno poslovati, u situaciji kada je zadovoljena neprofitna tražnja i pod pretpostavkom realizacije negativnog poslovnog rezultata. Zato se poslovna uspešnost državnih organizacija, uostalom kao i profitnih entiteta, meri stepenom zadovoljenja prethodno definisanih poslovnih ciljeva, s tom razlikom što se pri definisanju ciljeva i načina njihove realizacije pre svega vodi računa o zahtevima okruženja čiji su interesi nadređeni interesima organizacije kao samostalne ciljne jedinice (Ijačić, 2007).

Model uslovne tržišnosti je model izražavanja i merenja uspešnosti poslovanja neprofitnih organizacija koji se prevashodno odnosi na organizacije koje posluju u sferi neprofitnog sektora, a nisu pod direktnim uticajem države, u smislu osnivanja i/ili finansiranja. Tu spadaju neprofitne organizacije koje obavljaju neprofitnu delatnost, koja nije od opšteg javnog interesa za društvenu zajednicu već je od značaja za manju, ciljnu grupu njenih osnivača, simpatizera i članova (udruženja, građanske organizacije i pokreti, nevladine organizacije i sl.). Pomenute organizacije sredstva za svoje aktivnosti i delovanje stiču iz priloga, donacija, članarina, raznih vidova pomoći i drugih nedržavnih izvora.

U skladu sa ulogom i značajem navedenih subjekata u društvu, njihov poslovni uspeh se utvrđuje modelom uslovne tržišnosti, koji podrazumeva

obavljanje i profitabilnih delatnosti i aktivnosti, ali samo pod uslovom predhodnog ispunjenja neprofitne uloge (kao primarne), s jedne strane i dosledne primene opštih principa na kojima se zasniva delatnost sektora u celini, s druge strane. To ne znači da neprofitne organizacije „izbegavaju stvaranje profita“ (Međunarodni centar za neprofitno pravo, 2000.) već znači prvo, da profit nikada nije ključni i osnovni generator neprofitnog delovanja i drugo, da ostvarivanje profita, kao i njegovo korišćenje moraju, u potpunosti da se usklade sa opšte prihvaćenim principima neprofitnog delovanja, odnosno primarne neprofitabilnosti. Prema tome, ostvarivanje profita uslovljeno je nizom limitirajućih činioca karakterističnih za neprofitne organizacije, zbog čega je ovaj model i dobio ime.

Model uslovne tržišnosti predstavlja nadgradnju koncepta budžetskog izvršenja, jer neprofitnu uspešnost sagledava kao svako profitno delovanje, uz preduslov budžetskog izvršenja, odnosno realizacije budžetskog cilja. Prema ovom modelu, prihvatljiva je svaka poslovna aktivnost kojom se maksimizira rezultat poslovanja, ukoliko je profitabilnost usklađena konceptu budžetskog poslovanja i nije štetna za izvršenje istog. Drugim rečima, preduslov svakog profitnog delovanja jeste izvršenje budžeta, i ukoliko isti nije ispunjen drugi aspekti uspeha ne smatraju se dovoljnim. Praktično, i u situacijama kada neprofitna organizacija ostvaruje maksimizaciju poslovnog rezultata, u skladu sa tržišnim shvatanjem uspeha, njena uspešnost se ocenjuje kao nedovoljna, ukoliko se istovremeno ne realizuje budžetski plan, kao primarni (neophodan) cilj za postojanje neprofitnog uspeha.

Primenom modela projektnog poslovanja, dovodenjem u vezu koncepta budžetskog poslovanja sa shvatanjem uslovnog tržišnog delovanja, moguće je ukupno poslovanje organizacije, razgraničiti na: segment neprofitne i profitne aktivnosti. U neprofitne aktivnosti spadaju projekti od opšteg, javnog interesa za koje se za potrebe utvrđivanja uspešnosti razmatraju isključivo neprofitni pokazatelji uspeha. S druge strane, nalaze se aktivnosti (projekti) koji, iako se realizuju u okviru organizacije kao neprofitnog subjekta, u strukturi ciljne funkcije sadrže i elemente koji ukazuju na profitabilno orijentisane namere. Međutim, i jednim i drugim projektima ciljna funkcija se definiše na način da uvaži obavezu budžetskog izvršenja, uz poštovanje neprofitnih ograničenja specifičnih za sektor u celini.

Jedna od ključnih prednosti primene ovog modela sadržana je u tome što uvažava tržišno poslovanje neprofitnih organizacija koje imaju uslove za to. S tim u vezi, profit se javlja kao nov izvor finansiranja neprofitnih organizacija, koji za razliku od drugih izvora, čini jedini sopstveni izvor.

5. PROBLEMI MERENJA I ISKAZIVANJA USPEŠNOSTI NEPROFITNIH ORGANIZACIJA

Merenje uspešnosti u neprofitnom i javnom sektoru je dosta složenije, komplikovanije i specifičnije u odnosu na merenje u profitno orijentisanim organizacijama, usled brojnih metodoloških problema iskazivanja određenih veličina, kao i specifičnosti njihovog funkcionisanja i finansiranja. Athanasspoulus naglašava da problem merenja performansi ima višedimenzionalni karakter i u tom kontekstu navodi političku, računovodstvenu, ekonomsku i upravljačku dimenziju. Isti autor navodi i potrebu stvaranja integralnog okvira, koji bi objedinjavao individualne aktivnosti i discipline, koje procenu performansi posmatraju samo delimično, u jedinstvenu disciplinu za merenje performansi (Athanasspoulus, 1995).

Načelno govoreći, specifičnosti neprofitnih organizacija dovode do toga da nije moguće koristiti pokazatelje čiji se proračun temelji na profitu (dobiti) kao što su stope rentabilnosti (prinosa), i niz drugih finansijskih pokazatelja koji su izvedeni i bazirani na računovodstvenoj koncepciji dobiti (npr. neto dobit po akciji). Zato se i kaže da u većini neprofitnih organizacija takvi pokazatelji performansi ne egzistiraju (Anthony i Govindarajan, 2003). Pored toga, mnoge od njih imaju takve ciljeve da se efektivnost njihovog ostvarivanja teško može pratiti kvantitativnim pokazateljima. Kod njih se, takođe, kao ozbiljan kontrolno-upravljački problem ističe nepostojanje jedinstvenog relativno zadovoljavajućeg kvantitativnog i sveobuhvatnog pokazatelja performansi, kao što se u profitno orijentisanim organizacijama takvim pokazateljima obično tretira računovodstvena stopa prinosa, tj. stopa rentabilnosti (Krstić i Sekulić, 2007).

Specifičnost merenja performansi neprofitnih organizacija ogleda se i u različitoj interpretaciji ostvarenog neto finansijskog rezultata u bilansu uspeha. U profitnim organizacijama pozitivan neto finansijski rezultat - profit generalno znači veću poslovnu uspešnost. U neprofitnim organizacijama, neto rezultat obično je relativno mali, ili ga nema, jer iskazan veliki neto rezultat može onima koji obezbeđuju finansijske resurse da bude znak i signal da takva organizacija nije adekvatno obezbedila potrebne usluge ili dobra koja su se od nje tražila i da je primarno vodila računa o profitnim interesima. U slučaju kada neprofitna organizacija iskaže visok gubitak, to je signal da ona nije opravdala poverenje finansijera, što može voditi redukovanju ciljeva i programa, pa čak i prestanku rada. Prema tome, iako finansijske performanse nisu ključni dominirajući cilj neprofitnim organizacijama, njihovo merenje je neophodno, s obzirom da ni neprofitna organizacija ne može da funkcioniše i da egzistira, ukoliko beleži gubitak, odnosno kada su prihodi manji od njenih rashoda.

Velika složenost u pogledu merenja i ocenjivanja poslovne uspešnosti neprofitnih organizacija proističe iz toga što je potrebno izvršiti prevođenje, odnosno konkretizovanje ciljne funkcije organizacije na normativno uređen skup performansi (Marić, 2012). U principu, merenje performansi neprofitnih organizacija složeno je zbog toga što se:

- radi ocene ukupne uspešnosti ono vrši u kontekstu ostvarivanja svrhe postojanja i postavljenih strategijskih (nefinansijskih) ciljeva,
- obavezno analiziraju i koristi od alternativnog ulaganja ili alternativnih pravaca obavljanja suštinskih aktivnosti,
- decentralizovano posmatra organizacija i procenjuju (mere) performanse menadžera organizacionih delova odgovornih za performanse izvršavanja aktivnosti u pojedinim područjima koja su povezana sa suštinskim ciljem – svrhom postojanja organizacije,
- nužno upoređuju određene performanse jedinica u izvršavanju često nesrodnih (različitih) aktivnosti, što je praktično metodološki i suštinski diskutabilno (Merchant, 2003).

Kod organizacije koja koristi jedan input za proizvodnju jednog outputa, ili kod organizacija koje imaju više inputa i više outputa, ali koje se mogu svesti na jedan input i jedan output, efikasnost se definiše kao njihov količnik. Problem se javlja kod određivanja efikasnosti organizacije, pogotovu kod neprofitnih, kod kojih se najčešće mora razmatrati više raznorodnih inputa i outputa koji su izraženi u različitim jedinicama mere. U ovom slučaju se ne može doneti zaključak o globalnom nivou efikasnosti korišćenjem parcijalnih pokazatelja efikasnosti (produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost), jer oni mere delotvornost samo pojedinih resursa, već je neohodno definisati neki sumarni pokazatelj efikasnosti koji će obuhvatiti sve značajne višestruke rezultate i sve resurse koji su korišćeni za njihovu realizaciju. Pri tome nastaju problemi agregacije posmatranih inputa (outputa) u jedan virtualni input (output), i to (Cvijanović i dr., 2002):

- problem skaliranja (izražavanja ulaznih i izlaznih podataka u oblastima vrednosti koje su međusobno uporedive),
- problem ponderisanja (dodeljivanje težinskih koeficijenata tj. određivanje relativne važnosti pojedinih ulaza odnosno izlaza).

Uzimajući u obzir činjenicu da merenje performansi u neprofitnim organizacijama podrazumeva uspostavljanje odgovarajućih odnosa između inputa i outputa, a u smislu ocene nivoa ispunjenosti misije i realizacije zadatih ciljeva kao ključnim zahtevima poslovanja ovih organizacija, i da su ove organizacije u obavezi da korisnicima – klijentima pružaju usluge na ekonomičan, efektivan i efikasan način, proizilazi da je poenta merenja i ocene performansi u neprofitnim organizacijama, prema Milićeviću, sadržana u analizi „tri E“ dimenzije uspešnosti, odnosno u vrednovanju i oceni

ekonomičnosti, efektivnosti i efikasnosti pružanja usluga širokom spektru korisnika (Milićević, 2005).

„Tri E” dimenzije performansi neprofitnih organizacija definisane su na isti način kao i za profitne entitete, međutim, problemi nastaju usljed specifičnosti ovih organizacija koje se odnose na efikasnost i efektivnost. Za merenje efikasnosti profitnih entiteta koristi se stopa prinosa na investirani kapital ili rezidualni dobitak, povezivanjem količine proizvedenih outputa (koji imaju tržišnu/finansijsku vrednost) i nastalih troškova. Outputi neprofitnih organizacija obično nemaju tržišnu vrednost i široka je lepeza njihovih ciljeva, čime problem u ovom sektoru postaje veoma složen. Efektivnost profitnih entiteta može se bezbedno ocenjivati na osnovu dostizanja planiranog profita, dok kod neprofitnih entiteta efektivnost ne može biti merena na ovaj način, usled činjenice da se mnogi ciljevi ne mogu izraziti finansijskim terminima i neohodno je ustanoviti nefinansijske ciljeve. Dakle, efektivnost neprofitnih organizacija mora biti merena i u terminima dostizanja planiranih nefinansijskih ciljeva (Petrović i Radovanović, 2016).

U tom smislu, analiza ekonomičnosti u neprofitnim organizacijama podrazumeva kontrolu namenskog korišćenja dobijenih sredstava, s jedne strane, i obezbeđenje adekvatne količine kvalitetnih inputa po najnižim cenama, s druge strane. Drugim rečima, ekonomičnost neprofitnog poslovanja podrazumeva svrsishodnost i racionalnost u pogledu korišćenja raspoloživim resursima.

Analiza efektivnosti poslovanja neprofitnih organizacija proizilazi i zasniva se na testiranju odnosa između outputa i unapred definisanih ciljeva, a radi sagledavanja stepena njihovog ostvarenja. Naime, u pitanju je merenje nivoa usklađenosti realizovanih outputa sa unapred definisanim i zadatim ciljevima koji proističu iz misije neprofitnih organizacija. Stepenu ove usklađenosti značajno oslikava nivo posvećenosti organizacije svojoj misiji. Osnovni ciljevi koji se postavljaju pred profitno orijentisanim organizacijama izražavaju se u finansijskim veličinama, odnosno finansijskim pokazateljima (ciljni profit ili ciljna stopa prinosa), pri čemu se efektivnost ovih organizacija kao i njihovih pojedinih delova u određenom vremenskom periodu, ocenjuje na osnovu stepena dostizanja planiranog profita, odnosno stope prirasta. Međutim, kada se govori o neprofitnim organizacijama, njihova efektivnost se ne može meriti na opisan način. To je posledica činjenice da se mnogi ciljevi neprofitnih organizacija ne mogu izraziti finansijskim pokazateljima, zbog čega moraju biti ustanovljeni adekvatni nefinansijski ciljevi.

Analiza efikasnosti poslovanja i delovanja neprofitnih organizacija podrazumeva kontrolu, odnosno ocenu iskorišćenosti raspoloživih resursa. Ona se sprovodi upoređivanjem ostvarenog kvantiteta i kvaliteta outputa sa

inputima upotrebljenim za njihovo ostvarenje. Prema tome, efikasnost neprofitnih organizacija biće postignuta ukoliko je maksimalni output ostvaren za dati iznos inputa ili ukoliko je određeni iznos outputa ostvaren uz minimalnu količinu upotrebljenih resursa. Za razliku od profitno orijentisanih organizacija u kojima se efikasnost meri odnosom vrednosti proizvedenih outputa i utrošenih resursa, outputi neprofitnih organizacija obično nemaju svoju tržišnu vrednost, iz čega proističu brojni problemi vezani za merenje efikasnosti ovih organizacija. Ukoliko se svemu ovome pridoda činjenica da se brojne neprofitne organizacije odlikuju širokom lepezom različitih ciljeva, zbog kojih nije moguće realizovati poređenje efikasnosti jedne sa efikasnošću drugih aktivnosti, postaje sasvim jasno da su problemi u pogledu merenja efikasnosti poslovanja neprofitnih organizacija veoma složeni i neretko teško rešivi za menadžment. Bitno je u ovom kontekstu i naglasiti, da se neprofitne (nedobitne) organizacije finansiraju iz donacija, grantova i sl. (Knežević, 2019).

S obzirom na to da veliki broj ciljeva neprofitnih organizacija nije moguće iskazati u odgovarajućim finansijskim veličinama, to nefinansijski pokazatelji u ovoj oblasti zauzmu dominirajuću ulogu. Ako se ovome doda činjenica da se ove organizacije sve više fokusiraju na korisnike i kvalitet usluga koje pružaju, onda treba očekivati da će merenje uspešnosti neprofitnih organizacija postati veoma zanimljivo područje za istraživanja mnogih teoretičara i praktičara iz ove oblasti.

Sledeći problem vezan za merenje efikasnosti neprofitnih organizacija odnosi se na finansijska ograničenja kojima su posebno izložene organizacije iz ove oblasti. Naime, neprofitne organizacije imaju veoma malu kontrolu nad sredstvima koja dobijaju i ciljevima koje treba da ostvare. Sa druge strane, sposobnost pozajmljivanja sredstava u komercijalnom, profitnom sektoru je, pre svega, određena upravljačkom oprežnošću i spremnošću kreditora da pod određenim uslovima plasiraju kapital u organizacije. Nasuprot tome, sposobnost organizacija neprofitnog, naročito iz javnog sektora, da obezbedi dodatne izvore finansiranja, bilo putem pozajmljivanja ili iz javnih prihoda, pod striktnom je kontrolom centralne uprave, tj. vlade.

Dok je za profitno orijentisane organizacije malo verovatno da će nastaviti da obavljaju određeni posao koji odbacuje negativnu kontribuciju, od neprofitnih organizacija će se zahtevati da obezbeduju pun dijapazon usluga, iako se za neke od njih pouzdano zna da nisu efikasne i ekonomične. To ukazuje na činjenicu da kod neprofitnog i javnog sektora ne postoji očigledna veza između uspeha u ostvarivanju ciljeva (efikasnosti, ekonomičnosti i efektivnosti) s jedne, i dobijanja dodatnih sredstava, s druge strane. U mnogim slučajevima ostvarenje loših performansi povlači čak i veća ulaganja. Na primer, neefikasna i neefektivna policija sigurno neće biti raspuštena, nego

će verovatno uzrokovati dodatna ulaganja vlade. Pored svega ovoga, ne treba zanemariti ni to da neprofitne organizacije moraju pružati usluge svim korisnicima bez izuzetaka, bez obzira na to da li su efektivne ili efikasne (Milićević, 2005).

Pored izloženih problema koji se odnose na merenje uspešnosti poslovanja i delovanja neprofitnih organizacija, postoji i čitav niz drugih problema koji su neposredno vezani za merenje i ocenu performansi uspešnosti ovih organizacija. Problemi se mogu uslovno razvrstati u okviru tri grupe (Ijačić, 2007):

- problemi koji se odnose na identifikovanje neprofitnog uspeha i usvajanje jedinstvene liste prioriteta,
- problemi koji se odnose na merenje i iskazivanje uspešnosti u uslovima opštih neprofitnih ograničenja,
- problemi koji su vezani za primenu i tumačenje rezultata dobijenih metodom poređenja poslovnih ostvarenja i ciljnih vrednosti, međusobno.

Problem identifikovanja poslovnog uspeha neprofitnih organizacija posebno je izražen zbog karakteristične heterogenosti neprofitnih delatnosti na nivou sektora. Nemoguće je jedinstveno izraziti primarni neprofitni uspeh koji bi bio prihvatljiv i primenjiv na neprofitni sektor u celini. Naime, postoje značajne razlike u vrstama usluga koje razne organizacije iz ovog sektora pružaju, kao i u pogledu neophodnosti njihovog delovanja, dostupnosti usluga, potrebi izvršenja i sl.

Dominantna uloga neprofitnih performansi prilikom utvrđivanja poslovnog uspeha neprofitnih organizacija, proizilazi iz opšteg pravila koje je prilagođeno shvatanju neprofitnog uspeha, prema kojem intezitet javnog značaja (interesa) i učešće neprofitnih performansi pri oceni poslovne uspešnosti su međusobno uslovljene veličine u smislu da nivo društvenog značaja opredeljuje visinu učešća neprofitnih pokazatelja pri determinisanju uspeha pravnog subjekta. Praktično to znači da rast društvenog značaja, koji proizilazi iz uspešne realizacije misije neprofitnih organizacija, direktno određuje i znatno veću zastupljenost neprofitnih performansi uspeha u odnosu na profitne performanse, prilikom definisanja i ocene ostvarenog uspeha. Pri determinisanju poslovnog uspeha neprofitnih organizacija, po redosledu, prvo se razmatraju neprofitne performanse, s obzirom da su one obavezujuće za ostvarenje poslovnog uspeha uopšte. Zatim se razmatraju ekonomski aspekti uspeha, koji na značaju dobijaju tek po ispunjenju minimalnog nivoa neprofitnog uspeha. Performanse uspeha se uglavnom diferenciraju na performanse neprofitnog uspeha i performanse profitnog uspeha.

U performanse neprofitnog uspeha svrstavaju se:

- opšta sigurnost i kontinuitet delovanja,

- ocena javnog mnjenja,
- nivo zadovoljenja korisnika usluga,
- efikasnost pružanja usluga,
- brzina izvršenja usluga,
- pokrivenost područja delovanja,
- poštovanje principa opšte dostupnosti i dr.

U performanse profitnog uspeha svrstavaju se:

- pokazatelji profitabilnosti,
- ekonomija obima,
- tržišno učešće,
- ekonomska efikasnost,
- diverzifikacija rizika i dr.

Uzimajući u obzir izraženu heterogenost neprofitnog sektora, kao i dominaciju neprofitnih performansi uspeha koje karakteriše neegzaktnost i visok nivo procene, nameće se pitanje mogućnosti formiranja jedinstvene liste performansi uspeha na nivou sektora, koja bi bila usvojena kao opšte-prihvaćeno shvatanje neprofitne uspešnosti. S tim u vezi, kao jedno od rešenja može biti utvrđivanje šireg kruga, primarno neprofitnih pokazatelja uspeha, koji bi omogućili dovoljno prostora za modifikaciju u smislu njihovog većeg prilagođavanja potrebama pojedinačnih neprofitnih subjekata. To bi značilo da predložena, odnosno utvrđena lista performansi uspeha, predstavlja samo načelnu preporuku u pogledu ocenjivanja neprofitne uspešnosti, koja se usaglašava sa opštim principima neprofitabilnosti kao i specifičnim za neprofitni sektor.

Prilikom ocenjivanja poslovne uspešnosti neprofitnih organizacija potrebno je strogo neutralisati uticaj faktora iz okruženja, koji takođe utiču na uspeh, ali su nezavisni od pravnog subjekta, kao što su: uslovi u kojima se neprofitna delatnost odvija, stanje opšte društvene svesti o potrebi i sprovođenju neprofitne delatnosti, nivo razvijenosti društva odnosno društvenih potreba i sl. Ovo iz razloga što je ključni cilj merenja i ocene poslovnog uspeha neprofitnih organizacija sadržan u definisanju uspešnosti kao funkcije koja je prvenstveno zavisna od faktora na koje organizacija može i treba da utiče.

Jedan od veoma značajnih problema koji je neposredno vezan za merenje i ocenu performansi uspešnosti neprofitnih organizacija sadržan je u adekvatnom rangiranju poslovnih prioriteta po njihovoj važnosti, odnosno doprinosu realizaciji ukupne neprofitne uspešnosti. U vezi sa tim, s pravom se postavlja pitanje čemu dati prioritet, a time i veći ponder važnosti pri determinisanju neprofitne uspešnosti. Drugim rečima, postavlja se pitanje šta znači biti uspešan, a time i uspešniji u situaciji kada je cilj poslovanja različit od maksimizacije poslovnog rezultata i kada je nemoguće poslovni

uspeh jednoznačno definisati i izraziti. Da bi se dao adekvatan odgovor na napred postavljeno pitanje, neophodno je postaviti kriterijume uspešnosti, predvideti način na koji se vrednuju i iskazuju poslovni rezultati, definisati prioritete i shodno tome pondere važnosti, odrediti način ocenjivanja odstupanja od plana i odrediti korektivne akcije i mere koje se mogu/trebaju sprovesti.

Poseban problem koji se odnosi na merenje poslovnog uspeha neprofitnih organizacija jeste nemogućnost egzaktnog utvrđivanja i iskazivanja rezultata rada neprofitnih organizacija, prvenstveno iz razloga što se radi o sektoru u kome su dominantno zastupljene uslužne delatnosti, tj. usluge. Ovo tim pre što se ukupan uspeh neprofitnih organizacija ne može numerički izraziti, već je neophodno da se, pored novčanog, prikažu i ostali važniji pokazatelji uspeha koji zahtevaju dopunske prikaze u vidu objašnjenja, beleški, opisa, grafičkih i tabelarnih pregleda, kao i drugih izveštajnih formi na osnovu kojih se sagledava uspešnost poslovanja, na celovit i jedino prihvatljiv način za ovaj sektor. Zbog toga je za ocenu – merenje neprofitne uspešnosti važan sam pristup – način na koji se vrši tumačenje ostvarenih poslovnih rezultata, koji mora biti usaglašen s opštim načelima urednog knjigovodstva, posebno s principima kao što su nepristrasnost, jasnost, objektivnost, istinitost, uporedivost i sl. (Marić, 2012).

6. ZAKLJUČAK

Uvažavajući različitost, brojnost, raznovrsnost pojava oblika, specifičnosti, sredinu delovanja, zahteve javnosti, merenje i evaluacija performansi neprofitnih organizacija je postala značajna tema savremenih ekonomija i menadžmenta. Neusaglašenost jedinstvenih kriterijuma za merenje performansi doprinosi da ove organizacije koriste dosta neujednačena merila, što otežava njihovu komparaciju, odnosno komparaciju njihovih poslovnih performansi. Neophodno je da neprofitne organizacije koriste višedimenzionalni sistem merila, da modifikuju, ocenjuju, drugačije tumače i interpretiraju neprofitni uspeh u odnosu na tradicionalna merila profitnih entiteta.

I pored već navedenih problema, menadžment mora pokazati sposobnost da može efektivno i efikasno koristiti raspoložive resurse. Za veliki broj neprofitnih organizacija i dalje je glavni problem pronalazak adekvatnog eksternog merila i njegova primena. Dizajniranje i implementacija efikasnih modela merenja efikasnosti u neprofitnim entitetima predstavlja izazovan posao, uključuje veliki broj problema vezanih za provođenje organizacionih i institucionalnih promena u ovim subjektima. Proces dizajniranja i implementacije efektivnog sistema merenja performansi u neprofitnim organizacijama potrebno je otpočeti, kao što predlaže Poister (Poister, 2003), odgo-

varajućim redosledom koraka. Prvi korak je stvaranje obaveze menadžmentu da kreira, implementira i koristi sistem merila performansi. Ukoliko menadžeri, koji upravljaju organizacijom, divizijom ili programom, nemaju nameru da koriste sistem merila, ili nemaju obavezu da finansiraju razvoj i pruže podršku njegovom dizajniranju i implementaciji, male su mogućnosti da se sistem održi. Drugi korak predstavlja implementacija sistema merila performansi i uključuje proces upravljanja promenama u organizaciji, što zahteva odgovarajuće resurse koje treba posmatrati kao stopu povrata na investicije, u smislu upravljanja korisnim informacijama (Poister, 2003). Treći korak je objašnjenje svrhe (korišćenja) i oblikovanje sistema merenja.

Buduća istraživanja treba usmeriti pre svega, na dalje kreiranje i implementaciju različitih modaliteta merenja performansi neprofitnih organizacija koji bi umnogome umanjili problem merenja i iskazivanja performansi neprofitnih organizacija. Ovo bi ponajviše doprinelo uočavanju ključnih slabosti ovih entiteta, odnosno, omogućilo definisanje mera koje bi one morale da preduzmu kako bi postale efikasne ili ako su već efikasne, povećale svoju efikasnost.

LITERATURA

1. Antić, L.J., Sekulić, V. (2007). *Savremeni pristup obračunu troškova u neprofitnim organizacijama*, Računovodstvo, br. 7 - 8.
2. Antony, R., Govindarajan, V. (2003). *Management Control Systems*. McGraw Hill, New York.
3. Athanassopoulus, A.D. (1995). *The Evolutions of Non-Parametric Methodologies for Assessing the Performance: A Review and Recent Developments*, Journal of Spoudai.
4. Анатольевна, Е. Г. (2015). *Ключевые показатели эффективности как инструмент управления организацией*, Internet žurnal NAUKOVE-DENIE Tom 7, no. 5.
5. Behn, D. R. (2003). *Why Measure Performance? Different Purposes Require Different Measures*, Public Administration Review, N. 5.
6. Char, D. (2002). *The Impact of SFAS 116&117 od Nonprofit Organization*, Jacobson Jarvis & CO, PC.
7. Cvijanović, J., Dimitrijević, V., Grujić, Ž. (2002). *Efikasnost neprofitnih organizacija*, Ekonomski institut, Beograd.
8. Ferreira, A., Otley, D. (2009). *The design and use of performance management systems: An extended framework for analysis*, Management Accounting Research, 20 (4), Published by Elsevier Ltd.
9. Fine, T., Snyder, L. (1999). *What is the difference between performance and benchmarking?* Public Management, 81(1).
10. Ijačić, N. (2007). *Merenje performansi neprofitnih organizacija - računovodstveni aspekti*, Magistarski rad, Ekonomski fakultet, Beograd.
11. Knežević, S. (2019). *Finansijsko izveštavanje*, izdanje autora, Beograd.
12. Knežević, S., Mitrović, A., Vujić, M. Grgur, A. (2019). *Analiza finansijskih izveštaja + CD*, samostalno izdanje, Beograd.
13. Kolin, M. (2005). *Neprofitne organizacije – novi socijalni partneri*, Argument, Beograd.

14. Kotler, Ph., & Armstrong, G. (2001). *Principles of Marketing*, Copyright, by Prentice Hall, New Jersey.
15. Krstić, B., Sekulić, V. (2007). *Upravljanje performansama preduzeća*, Ekonomski fakultet, Niš.
16. Marić, R. (2012). *Menadžment neprofitnih organizacija*, Beogradska poslovna škola - Visoka škola strukovnih studija, Beograd.
17. Međunarodni centar za neprofitno pravo. (2000). *Gospodarske djelatnosti neprofitnih organizacija*, B.a.B.e, Zagreb.
18. Merchant, K., Van der Stede W. (2003). *Management Control Systems-Performance Measurement*, Evaluation and Incentives, FT Prentice Hall, Financial Times.
19. Miličević, V. (2005). *Merenje performansi u neprofitnim organizacijama*, Računovodstvo, br. 9/05, Beograd.
20. Müller J. (2007). *An Effective Performance Measurement System: Developing an Effective Performance Measurement System for City of Elmira Cdbg SubGrantees*. New York: State University of New York.
21. Petrović, M.T., Radovanović, K.L. (2016). *Mjerenje i evaluacija poslovnih performansi u neprofitnom sektoru*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Brčko, broj 10.
22. Poister, T. (2003). *Measuring Performance in Public and Nonprofit Organizations*. San Francisco: John Wiley&Sons, Inc.
23. Simonović, D., Joksić, J., Travica, J. (2019). *Menadžment porodičnih preduzeća*, Visoka škola strukovnih sudija, Arandelovac.
24. Teelken, C. (2008). *The intricate implementation of performance measurement systems: Exploring developments in professional service organizations in the Dutch nonprofit sector*. International Review of Administrative Sciences.
25. Wolf, T. (1999). *Managing a Nonprofit Organization in the Twenyfirst Centrury*. New York: Simon and Schuster.

SPECIFIČNOSTI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA HOTELIJERSKIH PREDUZEĆA U REPUBLICI SRBIJI

SPECIFICS OF FINANCIAL REPORTING OF HOTEL COMPANIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Aleksandra Mitrović¹, Marko Milašinović²

SAŽETAK

Značaj finansijskog izveštavanja za tržište jedne zemlje je nemerljiv. Pre svega, transparentnošću dovodi do informisanja različitih interesnih grupa, kroz finansijske izveštaje preduzeća. S obzirom da hotelijerska preduzeća u poslovanju imaju određenih specifičnosti, u radu su razmatrana pitanja finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća.

Cilj rada je razmatranje specifičnosti finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća, sa posebnim fokusom na praksu i implikacije u Republici Srbiji. Za potrebe sprovedene analize, korišćeni su relevantni akademski izvori. Metodi istraživanja korišćeni prilikom analize specifičnost finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća u Republici Srbiji su deskriptivni metod i analiza sadržaja, a dat je i prikaz rezultata, kroz pregled niza specifičnih momenata u vezi sa predmetom istraživanja. U okviru zaključnih razmatranja prikazana su pitanja značaja finansijskog izveštavanja i elaborirani zaključci u vezi sa predmetom istraživanja, koji čitaoce upućuju na više otvorenih pitanja.

KLJUČNE REČI: *finansijsko izveštavanje, finansijski izveštaji, hotelijerska preduzeća.*

1 Doc. dr Aleksandra Mitrović, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, e-mail: aleksandra.stankovic@kg.ac.rs

2 MSc Marko Milašinović, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, e-mail: marko.milasinovic@kg.ac.rs

ABSTRACT

The importance of financial reporting for a country's market is immeasurable. First of all, with transparency it leads to informing different stakeholders through the financial reports of the company. Considering that the hotel companies have certain specificities in their business, this paper deals with financial reporting issues of hotel companies.

The aim of this paper is to consider the specifics of financial reporting of hotel companies, with a particular focus on practice and implication in the Republic of Serbia. For the purposes of the analysis done in the paper, relevant academic sources were used. The research methods used in analyzing the specificities of financial reporting of hotel companies in the Republic of Serbia are a descriptive method and content analysis, and a summary of the results is given, through an overview of a number of specific moments regarding to the subject matter of the research. Concluding considerations outline the importance of financial reporting, and elaborate conclusions regarding the subject matter of the research, which direct readers to more open questions.

KEY WORDS: *financial reporting, financial reports, hotel companies.*

1. UVOD

Svakodnevno poslovanje preduzeća podložno je stalnim promenama usled dejstva različitih faktora, pre svega, faktora koji utiču na razvoj preduzeća. Te promene, vrlo često neminovne, u delu finansijskog izveštavanja su najčešće obavezujuće za preduzeća u celini. Prema Griffin, računovodstvo se često naziva i umetnošću, jer nikada nije u potpunosti definisano; podložno je različitim promenama i stalnom razvoju (Griffin, 2015). Promene su neophodne zbog (Griffin, 2015):

- promenljive potrebe korisnika finansijskih izveštaja,
- pritisaka regulatornih tela i
- internih potreba menadžmenta.

Za potrebe sagledavanja specifičnosti finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća u Republici Srbiji, na početku ovog rada sagledano je finansijsko izveštavanje, kroz regulativu i implikacije istog. Nakon toga, detaljnije su sagledane specifične tačke koje se odnose na finansijsko izveštavanje hotelijerskih preduzeća, kroz uzorak preduzeća svrstanih u okviru sektora I - usluge smeštaja i ishrane, a čije su pak akcije kotirane na sajtu Beogradske berze u Republici Srbiji. Samim tim, ukazano je i određene prednosti, ali i nedostatke finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća uopšteno.

2. FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE – REGULATIVA I IMPLIKACIJE

Regulativa finansijskog izveštavanja se zasniva na primeni i spoju zakonske, profesionalne i interne regulative. Svaka od njih iz svog domena definiše i bliže određuje finansijsko izveštavanje u celini i specifične tačke istog. Zakonska regulativa govori o pravnim odredbama, opštim i posebnim pravnim propisima (donose je odgovarajuća regulatorna državna tela), profesionalna regulativa o računovodstvenim načelima i standardima (definišu je profesionalna udruženja), dok interna sagledava interna pravila preduzeća o računovodstvu i izveštavanju (usvaja je samo preduzeće) (za detaljnije objašnjenje zakonske, profesionalne i interne regulative videti: Knežević, 2019).

Finansijski izveštaji preduzeća rezimiraju ekonomske posledice njegovih poslovnih aktivnosti, a poslovne aktivnosti preduzeća su veoma brojne, tako da ih nije moguće individualno prikazati eksternim stranama. Računovodstveni sistem preduzeća obezbeđuje mehanizam putem kojeg se poslovne aktivnosti odabiraju, ocenjuju i u sažetoj formi prikazuju u vidu finansijskih izveštaja. Treba imati u vidu da finansijski izveštaji sadrže veliku količinu informacija, ali ipak te informacije nisu prikazane na način da korisnik informacija iz pomenutih izveštaja može odmah da zaključi da li je ostvareni rezultat dobar ili nije (Knežević i dr., 2019). Naime, finansijski izveštaji predstavljaju značajan izvor finansijskih informacija za različite grupe korisnika (slika 1). Od velikog su značaja za potrebe informisanja o finansijskom položaju i uspešnosti poslovanja preduzeća u meri u kojoj je ostvaren glavni cilj, da generiše dobitak (za detaljnije objašnjenje finansijskih izveštaja videti: Mitrović i Milašinović, 2019). Predmet širih razmatranja problematike informisanosti korisnika na osnovu finansijskih izveštaja može biti i pitanje količine informacija iskazanih u finansijskim izveštajima, i njihov značaj. U okvirima finansijskog izveštavanja, postoji mnogo otvorenih i često razmatranih pitanja, a jedno od njih je i prethodno navedeno.

Slika 1. Različite grupe korisnika finansijskih izveštaja

Izvor: (Simonović i dr., 2019)

Prema članu 29 Zakona o računovodstvu, bliže se određuje redovan godišnji finansijski izveštaj. Redovan godišnji finansijski izveštaj velikih pravnih lica, srednjih pravnih lica, pravnih lica koja imaju obavezu sastavljanja konsolidovanih godišnjih finansijskih izveštaja (matična pravna lica), javnih društava, odnosno društava koja se pripremaju da postanu javna, u skladu sa zakonom kojim se uređuje tržište kapitala, nezavisno od veličine obuhvata (Zakon o računovodstvu, 2019):

- bilans stanja,
- bilans uspeha,
- izveštaj o ostalom rezultatu,
- izveštaj o promenama na kapitalu,
- izveštaj o tokovima gotovine i
- napomene uz finansijske izveštaje.

Dalje, redovan godišnji finansijski izveštaj pravnih lica i preduzetnika, obuhvata:

- bilans stanja,
- bilans uspeha i
- napomene uz finansijske izveštaje.

Redovan godišnji finansijski izveštaj preduzetnika i drugih pravnih lica, razvrstanih kao mikro pravna lica, obuhvata:

- bilans stanja i
- bilans uspeha.

3. SPECIFIČNOSTI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA U REPUBLICI SRBIJI - HOTELIJSKA PREDUZEĆA

Menadžeri u hotelijerskoj industriji, u poređenju sa ostalim menadžerima u proizvodnoj industriji, suočavaju se sa više nestandardizovanih i složenih radnih okolnosti zbog jedinstvenih karakteristika usluga hotela. Ključni cilj hotelijerskih preduzeća je da se obezbedi satisfakcija za njihove stekholde-re – goste, zaposlene (uključujući menadžere), vlasnike, kreditore i zajednicu gde je hotel lociran. Svaka od grupa zainteresovanih korisnika ima svoje specifične zahteve prema menadžmentu hotela. Za hotelske kompanije je uobičajeno da se uspeh meri sa aspekta satisfakcije potrošača, zaposlenih, kao i profitabilnosti i novčanog toka. Zadovoljstvo kupaca može da se meri relativno iskazanim tržišnim učešćem. Kada je reč o zadovoljstvu zaposlenih, upoređuje se tekući skor sa skorom koji je identifikovan benčmarkovanjem i ocenjuje se da li je postignut napredak u realizaciji ciljeva. Treća mera je fokusirana na profit. Postavlja se pitanje, da li je hotelijersko preduzeće zadržalo ili izgubilo novac (Marjanović - Dragić i Mitrović, 2015).

Završnu fazu u procesuiranju podataka u računovodstvu predstavljaju finansijski izveštaji kao nosioci računovodstvenih informacija i osnovni alat za komuniciranje preduzeća i zainteresovanih eksternih korisnika. Finansijski izveštaji mogu da obezbede podatke o sažetim ekonomskim informacijama. Troškovi pribavljanja isključivo detaljnih informacija bili bi preterano visoki. Pored toga, previše detalja dovodi do suvišnih informacija, tako da informacije koje su bitne postaju nejasne. Korisnici koji se susreću s prevelikom količinom informacija mogu često da dođu u situaciju da, pokušavajući da ih koriste u procesu poslovnog odlučivanja, zanemare značaj ključne informacije koja je potrebna. Finansijski izveštaji su bitni za zadovoljenje funkcije polaganja računa i, kao takvi, služe za donošenje brojnih odluka zainteresovanih korisnika. Na osnovu pojedinih pozicija finansijskih izveštaja, može se izvršiti racio analiza radi donošenja adekvatnih finansijskih odluka. Poslovanje hotelijerskih preduzeća predstavlja specifično polje, te se prilikom merenja finansijskih performansi koriste i posebno prilagođena racija u tu svrhu (Marjanović - Dragić i Mitrović, 2015).

Pored bilansa stanja i bilansa uspeha, kao najpoznatije, a samim tim najčešće korišćene vrste finansijskih izveštaja, od velikog značaja za tekuće poslovanje je razmatrati izveštaj o tokovima gotovine. U čemu je značaj izveštaja o tokovima gotovine? Odgovor na ovo pitanje proizilazi iz činjenice da neto dobitak (sa rezultirajućim komponentama) koji proizilazi iz obračunskog računovodstva (engl. *accrual accounting*) ne daje podatke o izvorima i upotrebi gotovine za izmirenje obaveza i operativne potrebe (Knežević i dr., 2016). Pored toga, izveštaj o promenama na kapitalu prika-

zuje informacije o promenama na kapitalu. Izveštaj o ostalom rezultatu predstavlja prihode i rashode koji nisu priznati u bilansu uspeha, već su prema zahtevima pojedinih međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (za mala i srednja preduzeća) priznati u okviru kapitala. Napomene uz finansijske izveštaje sadrže detaljnije prikaze stavki prezentovanih u ostalim finansijskim izveštajima, primenjene računovodstvene politike, kao i informacije o stavkama koje se nisu kvalifikovale za priznavanje u ovim izveštajima, a značajne su za ocenu finansijskog položaja i uspešnosti poslovanja, kao i ostale informacije.

Specifičnosti hotelijerskih preduzeća su brojne (videti detaljnije u: Milašinović i dr., 2019). Isto tako, predstavljaju veliki izazov za istraživanje i prikaz istih. U radu je izvršena analiza specifičnosti za hotelijerska preduzeća u Republici Srbiji. Uzorak čine hotelijerska preduzeća čije se akcije kotiraju na Beogradskoj berzi u okviru sektora I - Usluge smeštaja i ishrane. U Republici Srbiji su klasifikacijom delatnosti Republičkog zavoda za statistiku definisani sektori, oblasti, grane i grupe delatnosti sa šiframa delatnosti. Sektor I obuhvata usluge smeštaja i ishrane i to kroz: pružanje usluge smeštaja za kraći boravak posetilaca i drugih putnika, kao i pripremanje kompletnih obroka i pića za neposredno konzumiranje, odnosno konkretno obuhvata oblasti 55 - Smeštaj i 56 - Delatnost pripremanja i posluživanja hrane i pića. Računovodstveni sektor u hotelijerskim preduzećima pomaže drugim odeljenjima u vezi sa odgovarajućim procedurama koje treba da prati svako odeljenje za pružanje planirane prodaje proizvoda i usluga kupcima, prateći uspostavljene hotelske politike i procedure (Mitrović i Knežević, 2018). Daljom analizom preko Agencije za privredne registre, a prema Zakonu o računovodstvu i Zakonu o reviziji, sagledano je šta čini redovni godišnji izveštaj ovih preduzeća i da li su isti dostavili sve neophodne izveštaje. S obzirom da privredna društva o kojima govorimo predstavljaju društva kapitala, konkretno akcionarska javna društva, sledi i obavezna revizija ovih društva. Pored bilansa stanja, bilansa uspeha, izveštaja o ostalom rezultatu, izveštaja o promenama na kapitalu, izveštaja o tokovima gotovine i napomena uz finansijske izveštaje, u okviru dela sajta Agencije za privredne registre koji pokazuje javno objavljene izveštaje (i delu ispravnih ili neispravnih izveštaja), treba da bude prikazana i dostupna javnosti i odluka o usvajanju finansijskog izveštaja ili izjava da nije usvojen finansijski izveštaj, odluka o raspodeli dobiti, odnosno pokriću gubitka ili izjava da nije vršena raspodela dobiti, odnosno pokriće gubitka, revizorski izveštaj sa finansijskim izveštajem koji je predmet revizije i godišnji izveštaj o poslovanju.

Finansijsko izveštavanje hotelijerskih preduzeća je u osnovi način da se uz primenu standardnih praksi čitaocima ponudi finansijska izjava tačnog prikaza stanja i uspeha preduzeća, uključujući i prihode, troškove, profit,

kapital, gotovinu itd. Finansijsko izveštavanje je takođe i sastavni blok tržišnog osnova praćenja preduzeća, što omogućava akcionarima i javnosti u celini ocenu uspešnosti upravljanja. Finansijsko izveštavanje igra presudnu ulogu i u pružanju podrške efikasnom funkcionisanju tržišta kapitala. Čvrsto finansijsko izveštavanje povećava poverljivost investitora, što zauzvrat vodi ka boljim odlukama o raspodeli kapitala i ekonomskom rastu (Lessambo, 2018).

Finansijsko izveštavanje hotelijerskih preduzeća ima i izvesna ograničenja. Iz tih razloga na informacije sadržane u finansijskim izveštajima ne treba gledati kao na kompletnu sliku hotelijerskih preduzeća. Iako izveštaji mogu izgledati tačno, postoje određena ograničenja, a mnogi važni faktori, uključujući kvalitativne varijable, nisu obuhvaćeni finansijskim izveštajima. Na primer, bilans stanja ne pruža mogućnost da se utvrdi moral zaposlenih ili kreativni i inovativni pristupi menadžmenta. Iskustvo menadžmenta i konkurentna prednosti koju preduzeće uživa zbog znanja i veština svojih zaposlenih, takođe se ne prikazuju u finansijskim izveštajima. Kapital preduzeća i njegov konkurentni položaj u odnosu na druga preduzeća u istoj industriji teško je utvrditi analizom finansijskih izveštaja. Čak i kada se upoređuju slična preduzeća, mogu se pojaviti poteškoće kao rezultat toga što preduzeća koriste prihvatljive, ali različite računovodstvene politike. I uprkos svim pravilima, uz izgrađen konzervativni pristup i tačnost prema opšteprihvaćenim računovodstvenim principima, rukovodstvo i dalje koristi mnoge procene prilikom pripreme finansijskih izveštaja.

Iako se mnogo računovodstvenih informacija zasniva na objektivnim dokazima, neki računi, uključujući i potraživanja, zalihe i amortizaciju su stvar procene i zbog toga su podložni greškama. Nemonetarne, a opet važne činjenice, nisu objavljene u finansijskim izveštajima. Drugo ograničenje finansijskih izveštaja hotelijerskih preduzeća jeste da oni nisu predstavljeni u realnom vremenu - oni su u stvari istorijski. Tako je bilans stanja samo snimak vrlo dinamične situacije koja je bila stvarnost pre nekog vremena. Vrednosti bilansa mogu se menjati iz minuta u minut, i iako se mnogo internog izveštavanja odvija u realnom vremenu, eksterno izveštavanje (finansijski izveštaji) se najčešće još uvek ne mogu realizovati u realnom vremenu. Revizorskim izveštajima potrebno je mnogo meseci da se izdaju. Bilans uspeha je samo odraz prihoda i rashoda perioda koji je već prošao. Trendovi i druge promene na tržištu su brzi i mogu promeniti mnoge pretpostavke nakon izdavanja finansijskih izveštaja (za detaljnije informacije o ograničenjima finansijskog izveštavanja videti: Griffin, 2015).

U nastavku rada, neminovno je govoriti o specifičnostima interne kontrole u kontekstu njenog postojanja i prednosti do kojih dovodi, a u velikoj meri utiče na kvalitet finansijskog izveštavanja preduzeća.

Mnogobrojne prevare i malverzacije u poslovanju uspešnih preduzeća dovele su do iniciranja novih profesija revizora prevarnih radnji i forenzičkog računovode.³ Pored inicijative i potrebe stvaranja novih profesija, neminovno se javlja traženje novih načina kontrole preduzeća, kako interne, tako i eksterne. Značaj koji preduzeća imaju po ekonomiju jedne zemlje je na makro nivou sličan značaju koji za menadžere i zaposlene ima preduzeće u kojem su zaposleni. Samim tim, još više se naglašava značaj kontrola, naročito nakon propadanja kompanija, kao što su *Enron* i *WorldCom*, koje su tokom poslovanja označavane kao vrlo uspešne. Niz akata i inicijativa uvođenja interne kontrole usledio je nakon toga, a Američka vlada je kao svojevrsni odgovor na izbijanje skandala donela *Sarbanes - Oxley* akt 2002. godine. *Sarbanes - Oxley* zakon, naglašavajući važnost interne kontrole, zahteva da revizori, pored pružanja mišljenja o finansijskim izveštajima, ocene i efikasnost interne kontrole. Prethodno navedeno je sa ciljem poboljšanja kvaliteta finansijskog izveštavanja, smanjivanja rizika i manipulacija. COSO (*Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*) je 1992. godine definisao integrisani okvir interne kontrole koja su preduzeća počela da primenjuju. COSO internu kontrolu definiše kao proces, ustanovljen i sprovoden od strane odbora direktora preduzeća, menadžmenta i drugih zaposlenih, a cilj im je da se obezbedi razumno uverenje vezano za postizanje ciljeva u sledećim kategorijama: efikasnost i uspešnost poslovanja, pouzdanost finansijskog izveštavanja, saglasnost sa postojećim zakonima i propisima i zaštita imovine od neovlašćenog prisvajanja, korišćenja ili otuđenja (*Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*, 2013).

Američki institut ovlašćenih javnih računovoda AICPA (*Association of International Certified Professional Accountants*) definiše internu kontrolu kroz plan organizacije, sve koordinirajuće metode usvojene u okviru poslovanja, sa ciljem da zaštiti imovinu preduzeća, obezbedi tačnost i pouzdanost računovodstvenih podataka, promoviše poslovnu efikasnost i podstiče poštovanje propisane politike preduzeća (Chibili, 2010). Prema Louwers-u i saradnicima, ciljevi interne kontrole su obezbeđenje: efektivnosti i efikasnosti poslovanja, pouzdanosti finansijskog izveštavanja i saglasnosti sa važećim zakonima i drugim propisima. Kada govorimo o cilju interne kontrole koji

³ U računovodstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva. Od brojnih definicija koje se mogu naći u literaturi, najprihvatljivija je, prema ACFE (*Association of Certified Fraud Examiners*) – Asocijaciji ispitivača kriminalnih radnji i prevara, definicija forenzičkog računovodstvo kao korišćenje veština u potencijalne ili stvarne građanske ili krivične sporove, uključujući opšteprihvatene računovodstvene i revizorske; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procene internih kontrola, prevare i i sve drugo što dovodi do uključivanja računovodstvenih znanja u pravni sistem. (Detaljnije o forenzičkom računovodstvu videti: Mitrić, M., Stanković, A., Lakićević, A. (2012). *Forensic Accounting – the Missing Link in Education and Practice*, Management - Journal for Theory and Practice Management, br. 65, str.41-50.)

je povezan sa efikasnim upravljanjem, može se istaći smanjenje manipulacija, a samim tim i smanjenje troškova u poslovanju. Interna kontrola može biti sagledana kroz administrativne i računovodstvene kontrole. Administrativne kontrole su usmerene na promociju poslovne uspešnosti, kao i poštovanje politika koje su propisane od strane upravljačkih organa. Računovodstvene kontrole se primarno odnose na zaštitu sredstava i pružanje dokaza da su finansijski izveštaji i osnovne računovodstvene evidencije pouzdani (Lakićević i dr., 2012).

Pravila i procedure koji moraju postojati kao deo interne kontrole obezbeđuju da zaposleni obavljaju posao efikasno, sve u cilju zaštite imovine od krađa, malverzacija, pronevera. Pored toga, preduzeće mora uspostaviti izveštaje na osnovu internih kontrola, koji moraju biti pravovremeni i troškovno efikasni. Jedan od saveta za suzbijanje finansijskih prevara je i unapređenje sistema internih kontrola, ali ima i svoje nedostatke, jer interne kontrole same po sebi nisu dovoljne da u potpunosti spreče finansijske prevare i malverzacije. Iako je važno da organizacije imaju strateški isplaniranu borbu protiv prevara putem sistema internih kontrola, to neće uvek otkriti finansijsku prevaru u nastanku (Mitrić i dr., 2012).

Govoreći o poboljšanju eksternog izveštavanja konkretno, može se reći da ono dovodi do toga da investitori, kao i ostale interesne grupe, mogu na osnovu izveštaja sagledati da li je preduzeće dobra investicija kroz mogućnost ulaganja (Mitrović, 2016). Da li možemo zamisliti i sagledati posledice „prevarnih finansijskih izveštaja i obmana mnogobrojnih korisnika istih”? O njima najbolje svedoče računovodstveni skandali. Opšte je prihvaćena činjenica da interna kontrola doprinosi sprečavanju manipulacija i prevarnih radnji u preduzećima. S obzirom da uvek postoji rizik od negativnih događaja, preduzeća koja nemaju implementiran sistem kontrola snose veći rizik nastanka nepravilnosti, grešaka i zloupotreba. Za implementaciju i kontinuirano poboljšavanje interne kontrole, neophodna je informaciona tehnologija, koja bi uticala na poboljšanje kontrole poslovanja, kroz delegiranje dužnosti, mogućnosti provere i dr. Samim tim, u današnje vreme, savremene kontrole se baziraju na savremenoj informacionoj tehnologiji. Ta tehnologija zahvaljujući svojim mogućnostima, smanjuje mogućnost nastanka prevare, ali i povećava mogućnost otkrivanja u slučaju njenog nastanka.

4. ZAKLJUČAK

Glavna svrha finansijskog računovodstva je pripremanje finansijskih izveštaja koji pružaju informacije o finansijskom položaju i uspešnosti poslovanja preduzeća zainteresovanim korisnicima, poput investitora, poverilaca i dr. Takve informacije su od koristi u donošenju ekonomskih odluka

pružanjem informacija koje odražavaju transakcije preduzeća za izveštajni period.

Razmatranjima učinjenim u ovom radu detaljnije su sagledane specifične tačke finansijskog izveštavanja hotelijerskih preduzeća, sa fokusom na Republiku Srbiju. Uzorak su činila preduzeća čije akcije su kotirale na Beogradskoj berzi u okviru sektora I - usluge smeštaja i ishrane. Samim tim, još jednom naglašavamo da javna preduzeća koja posluju i skladu sa Zakonom o tržištu kapitala, takođe, moraju da se pridržavaju zakonskih pravila i da pripremaju finansijske izveštaje koje zahtevaju njihovi regulatori. Specifičnosti poslovanja hotelijerskih preduzeća su brojne, te su neke od njih iskazane u formi različitih objašnjenja prilikom prikaza finansijskog izveštavanja istih. Samim tim, prikazani su i svojevrsne prednosti, ali i nedostaci trenutnog razvoja finansijskog izveštavanja. Time je otvoreno mnogo pitanja koja mogu biti predmet daljih analiza u budućnosti.

LITERATURA

1. Chibili, M. N. (2010). *Basic management accounting for the hospitality industry* (2nd ed.), Groningen: Noordhoff Uitgevers.
2. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. (2013). *Internal Control — Integrated Framework Executive Summary*.
3. Griffin, M.P. (2015). *How to Read and Interpret Financial Statements, Second Edition A Guide to Understanding What the Numbers Really Mean*, American Management Association.
4. Knežević, S, Mitrović, A., Ilić, Z. (2016). Pogled na izveštavanje o tokovima gotovine iz različitih perspektiva. *Menadžment u hotelijerstvu i turizmu*, 4(2), str. 36-47.
5. Knežević, S. (2019). *Finansijsko izveštavanje*, samostalno izdanje autora, Beograd.
6. Knežević, S., Mitrović, A., Vujić, M., Grgur, A. (2019). *Analiza finansijskih izveštaja*, samostalno izdanje autora, Beograd.
7. Lakićević, A., Knežević, S., Stanković, A., Dmitrović, V. (2012). Internal control in the function of raising of management quality in banks. *15. Toulon-Verona Conference "Excellence in Services"*, 3-4 Septembar 2012.godine, Rishon Lezion – Israel, The College of Management Academic Studies Rishon Lezion – Israel.
8. Lessambo, F. I. (2018). *Financial Statements*. Springer Books.
9. Louwers, T., Blay, A., Sinason, D., Strawser, J., Thibodeau, J. (2018). *Auditing & Assurance Services* (7th ed.), McGraw-Hill Education, New York.
10. Marjanović - Dragič, Z., Mitrović, A. (2015). Ključna racija za merenje finansijskih performansi hotela i finansijsko odlučivanje. „*Jahorinski poslovni dani*” - Konferencija od regionalnog značaja, 25-27. februar 2015. godine, Jahorina, Ekonomski fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, str. 131-140.
11. Milašinović, M., Knežević, S., Mitrović, A. (2019). Bankruptcy forecasting of hotel companies in the Republic of Serbia using Altman's Z-score model. *Hotel and Tourism Management*, Vol. 7, No. 2, pp. 87-95. <https://doi.org/10.5937/menhottur1902087M>
12. Mitrić, M., Stanković, A., Lakićević, A. (2012). Forensic Accounting – the Missing Link in Education and Practice. *Management - Journal for Theory and Practice Management*, br. 65, str.41-50.

13. Mitrović, A. (2016). Accounting Information Systems as a Support to Financial Reporting of Companies. Paper presented at *Sinteza 2016 - International Scientific Conference on ICT and E-Business Related Research*. April 22 - 23, 2016. godine, Beograd, Univerzitet Singidunum, str. 407-411.
14. Mitrović, A., Knežević, S. (2018). The Importance of Accounting information Systems usage in Hotel Industry. *The Third International Scientific Conference „Tourism in function of development of the Republic of Serbia”, Tourism in the Era of Digital Transformation*, Vrnjačka Banja, May 31 st – June 2nd 2018, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja. pp.275-289.
15. Mitrović, A., Milašinović, M. (2019). Finansijski izveštaji kao izvor finansijskih informacija za potrebe analize finansijskih izveštaja. *Naučni skup Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi*, Banja Luka College, Banja Luka, 2019. 25.maj 2019. godine, str. 9-21. DOI 10.7251/BLCZB0119009M
16. Simonović, D., Joksić, J., Travica, J. (2019). *Menadžment porodičnih preduzeća*, Visoka škola strukovnih studija Arandelovac, Arandelovac.
17. Uredba o klasifikaciji delatnosti, Službeni glasnik RS, br. 73/2010.
18. Zakon o računovodstvu, Službeni glasnik RS, br. 73/2019.
19. Zakon o reviziji, Službeni glasnik RS, br. 73/2019.
20. Zakon o tržištu kapitala, Službeni glasnik RS, br. 31/2011, 112/2015, 108/2016 i 9/2020.
21. Agencija za privredne registre: <http://www.apr.gov.rs/>
22. Beogradska berza: <https://www.belex.rs/>

METODOLOGIJA ZA ODREĐIVANJE KREDITNOG REJTINGA BANAKA

METHODOLOGY FOR DETERMINING OF CREDIT RATING OF BANKS

Zorana Agić¹, Svetlana Dušanić Gačić²

SAŽETAK

U proljeće 2020. godine, u skoro svim zemljama svijeta, prisiljno su name-tnuta stroga ograničenja ekonomskih aktivnosti kako bi se suzbila pandemija izazvana virusom COVID – 19. Kako su zemlje jedna za drugom bile prisiljene da nametnu ograničenja u brojnim područjima društvenog i ekonomskog života, kako bi se spriječilo širenje zaraze, počeli su se javljati i finansijski i ekonomski problemi koji su uticali i na kreditni rejting država. Poznata je činjenica da kreditni rejting utiče na kreditnu sposobnost, a kreditna sposobnost utiče na sposobnost zaduživanja države, ali i pravnih i fizičkih lica u njoj. Takođe, kreditni rejting utiče na interese investitora za ulaganje. Kreditni rejting najčešće određuju svjetske rejting agencije kao što su Standard & Poor's (S&P), Moody's Investor Service (Moody's) i Fitch Ratings (Fitch). U radu je predstavljena metodologija za određivanje kreditnog rejtinga banaka. Prema ovoj metodologiji, ključni faktori koji utiču na osnovnu kreditnu procjenu mogu se grupisati u tri kategorije koje obuhvataju makro pristup, finansijske pokazatelje i kvantitativne faktore. U radu je dat istorijski pregled kreditnog rejtinga banaka u Bosni i Hercegovini. Pored toga, izvršena je komparativna analiza kreditnog rejtinga u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona za vrijeme globalne pandemije izazvane virusom COVID – 19.

KLJUČNE RIJEČI: kreditni rejting, Moody's, banke, Bosna i Hercegovina.

1 Doc. dr Zorana Agić, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba

2 Prof. dr Svetlana Dušanić Gačić, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: svetlanadg@blc.edu.ba

ABSTRACT

In spring 2020 in almost all countries of the world, strict limitations of the economic activities were forced in order to suppress the pandemic caused by the virus COVID – 19. As countries, one after another, were forced to impose limitations in numerous fields of social and economic life, in order to prevent from spreading the infection, financial and economical problems started to arise which affected credit ratings of the countries. It is known fact that credit rating influences credit standing, and credit standing influences countries' borrowing capacity, but physical and legal subjects in it as well. Also, credit rating influences the interests of the investors to invest as well. Credit rating is usually determined by the world's rating agencies such as Standard & Poor's (S&P), Moody's Investor Service (Moody's) and Fitch Ratings (Fitch). In this paper it is presented the methodology for defining credit rating of the banks. According to this methodology, key factors that influence the basic credit estimation can be grouped in three categories that include macro access, financial indicators and quantitative factors. A short historical overview of credit rating of the banks in Bosnia and Herzegovina was given in this paper. Besides that, comparative analyses of credit rating in Bosnia and Herzegovina and countries in the region during pandemic caused by the virus COVID – 19 was also performed.

KEY WORDS: *credit rating, Moody's, banks, Bosnia and Herzegovina.*

1. UVOD

Kreditni rejting pokazuje sposobnost i spremnost države da otplati spoljni i unutrašnji dug, odnosno predstavlja procjenu relativne vjerovatnoće neispunjenja ugovornih obaveza. Prema jednoj od definicija koje su dostupne u akademskoj literaturi, kreditni rejting subjekta ukazuje na njegovu sposobnost da otplati dug, implicirajući vjerovatnoću neizvršenja po ugovornim obavezama (Kožul, 2012). Kreditni rejting najčešće određuju svjetske rejting agencije kao što su *Standard & Poor's (S&P)*, *Moody's Investor Service (Moody's)* i *Fitch Ratings (Fitch)*. Prilikom dodjele kreditnog rejtinga državama, rejting agencije uzimaju u obzir prihode i ekonomsku strukturu, očekivani ekonomski rast, monetarnu i fiskalnu fleksibilnost, spoljnu likvidnost, političke rizike, zaduženost javnog i privatnog sektora i zaduženost državnih preduzeća. U sastav kreditnog rejtinga ulaze mnogobrojni ekonomski, socijalni i politički faktori, a kao osnovni faktori navode se dohodak po stanovniku, rast BDP-a, stopa inflacije, fiskalna ravnoteža, spoljna ravnoteža, spoljni dug, ekonomski razvoj i istorija izmirenja obaveza (Bajo i Penava, 2012).

Kreditne rejting agencije posluju više od 150 godina. Međutim, njihova uloga, značaj i aktivnosti su se mijenjali tokom vremena, prvenstveno zbog

intenzivnog razvoja finansijskog sistema. U bankocentričnim državama, kao što je Bosna i Hercegovina, kreditne rejting agencije vrše procjenu izloženosti rizicima kreditnih institucija i investicionih društava u regulatorne i supervizorske svrhe. U radu je objašnjena metodologija koja se koristi za određivanje kreditnog rejtinga banaka i predstavljen je kreditni rejting banaka u Bosni i Hercegovini, u period od 2004. do polovine 2020. godine.

Rad se sastoji od šest dijelova. Nakon prvog, uvodnog dijela, opisane su kreditne rejting agencije i simboli koje oni koriste. U trećem dijelu rada, koji je možda i najznačajniji, objašnjena je metodologija za određivanje kreditnog rejtinga banaka, dok su u četvrtom dijelu navedeni faktori koji utiču na kreditni rejting. U petom dijelu analiziran je kreditni rejting u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona. U šestom dijelu rada iznesena su zaključna razmatranja.

2. KREDITNE REJTING AGENCIJE I NJIHOVI SIMBOLI

Kreditne rejting agencije su specijalizovane institucije koje daju mišljenje o kreditnoj sposobnosti entiteta ili finansijske obaveze kao što su obveznice, preferencijalne akcije i komercijalni papiri. Rejting agencije su se razvijale tokom vremena, tako da one danas, pored usluge procjene rejtinga, pružaju i savjetodavne usluge, upravljaju značajnim svjetskim indeksima i bave se drugim visoko profitabilnim aktivnostima, a značajni su učesnici u razvijenim finansijskim sistemima sa ogromnom tržišnom moći. Ipak, njihova primarna djelatnost je dodjeljivanje kreditnog rejtinga.

Kao što je već rečeno, najpoznatije svjetske rejting agencije su: *Standard & Poor's (S&P)*, *Moody's Investor Service (Moody's)* i *Fitch Ratings (Fitch)* koje se nalaze u Sjedinjenim Američkim Državama. Navedene agencije izdaju dvije vrste kreditnog rejtinga države, a to su rejting izdavaoca i rejting dužničkih hartija od vrijednosti. Ova dva rejtinga su najčešće jednaka za državu sve do bankrota. Navedene agencije izdaju kreditne rejtinge koristeći različite simbole za utvrđivanje kreditnog rizika., a sve oznake rejtinga dijele se u nekoliko kategorija prema kriterijumima kreditne sposobnosti i kreditnog rizika i označavaju se slovima od A do D. Koriste se početna slova abecede i to A, B, C i D, pri čemu se ocjena „AAA“ tumači kao najbolja, a ocjena „D“ kao najgora. U okviru svake kategorije postoje nivoi rejtinga u zavisnosti od toga kako je procijenjena pozicija države (kao jaka, prosječna ili slaba). Pored toga, agencija *Moody's* za označavanje tih nivoa koristi numeričke oznake, a agencija *S&P* oznaku plus (+) ili minus (-).

Pored kreditnog rejtinga, agencije daju mišljenje za izgled ili očekivanja u obliku opisne ocjene koja pokazuje u kom smjeru bi se rejting mogao kretati u narednom, kraćem periodu. Izgled može biti pozitivan (rejting može

biti povećan), stabilan (rejting se vjerovatno neće promijeniti), negativan (rejting može biti smanjen) i promjenljiv (izgled zavisi od razvoja događaja, tako da može da se poveća, da se smanji ili da se potvrdi dodijeljeni rejting).

3. METODOLOGIJA ZA ODREĐIVANJE KREDITNOG REJTINGA BANAKA

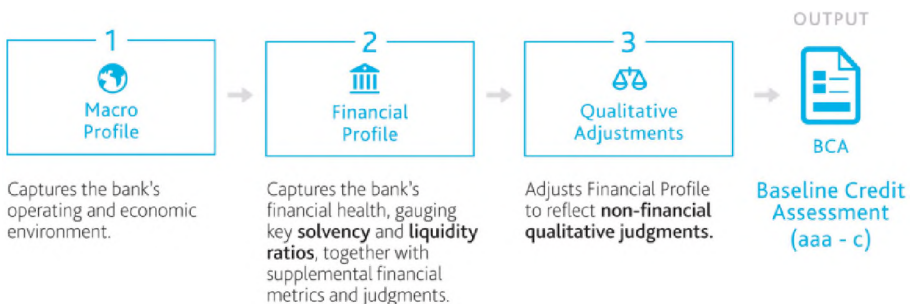
Moody's je objavio metodologiju za određivanje kreditnog rejtinga banaka (*Rating Methodology Banks*), u koju su uključene procjene očekivanih gubitaka kreditnih rejtinga na instrumentima u rasponu od bankarskih depozita do preferencijalnih akcija. Tokom analize, *Moody's* je koristio javno dostupne podatke i jednostavne metrike kako bi se osigurao globalno uporediv analitički okvir. Ovo jasno odražava *Moody's* – ov stav da su jednostavni pokazatelji često efikasniji od složenih, i ukazuje na neophodnost identifikovanja univerzalno dostupnih koeficijenata (*Moody's Investors Service*, 2016).

U *Moody's* - ovoj metodologiji za određivanje rejtinga banaka dati su ključni faktori koji utiču na osnovnu kreditnu procjenu (*Baseline Credit Assessment BCA*), kao i pristup njihovom mjerenju i ocjeni. Faktori su analizom grupisani u tri kategorije:

- makro pristup,
- finansijski pokazatelji (zajedno sa makro pristupom formiraju finansijski pristup),
- kvalitativni faktori.

Struktura osnovne kreditne procjene (BCA), prema *Moody's* -u, data je na slici 1.

Slika 1. Struktura osnovne kreditne procjene (BCA)

Izvor: (*Moody's Investors Service*, 2016)

Makro pristup obuhvata operativno i ekonomsko okruženje banke, dok finansijski pristup obuhvata finansijsko stanje banke, ključne pokazatelje solventnosti i likvidnosti, zajedno sa dodatnim finansijskim pokazateljima i

ocjenama. Kvalitativni faktori su dopuna finansijskom profilu i odražavaju nefinansijske kvalitativne ocjene.

Moody's analizu počinje procjenom makroekonomskih faktora koji utiču na stečaj banaka, a koji uključuju:

- ekonomske promjenljive, kao što su rast BDP-a i realnih kamatnih stopa,
- pokazatelje spoljnog sektora, uključujući i tokove kapitala, rezervi i deviznog kursa,
- kreditne promjenljive, posebno kredite privatnom sektoru u odnosu na BDP i stopu kreditnog rasta,
- cijene aktive, posebno vrijednosti nekretnina (*Moody's Investors Service*, 2016).

Prilikom utvrđivanja apsolutne i relativne finansijske snage banke, *Moody's* polazi od mišljenja da je kredit snaga banke, a da je njegova održivost u velikoj mjeri u funkciji solventnosti i likvidnosti banke.

Moody's je identifikovao pet osnovnih kreditnih faktora (rizična aktiva, kapital, profitabilnost, struktura finansiranja i likvidna sredstva), a identifikovao je i tri dodatna faktora za koje se smatra da su izvan finansijskog pristupa, ali da su veoma važni za stabilnost finansijske institucije (poslovna diversifikacija, neprovidnost i kompleksnost, i korporativno ponašanje) (*Moody's Investors Service*, 2016).

Na osnovu svega navedenog, *Moody's* je dao primjer osnovne kreditne procjene (BCA), koji je predstavljen na slici 2.

Slika 2. Primjer osnovne kreditne procjene (BCA)

Baseline Credit Assessment		Banking Group ABC Inc Country XYZ				
Macro Factors						
	Country / Region	Macro Profile	Weight			
	Country 1	Very Strong	60%			
	Country 2	Strong	20%			
	Country 3	Moderate +	20%			
	Weighted Macro Profile	Strong +	100%			
Financial Profile						
	Historic Ratio	Initial Score	Expected trend	Assigned Score	Key driver #1	Key driver #2
Solvency						
Asset Risk						
Problem Loans / Gross Loans	2.0%	a1	↓↓	baa2	Geographical diversification	Capital market risk
Capital						
Tangible Common Equity / RWA	8.5%	ba2	↔	b1	Risk-weighted capitalisation	Nominal leverage
Profitability						
Net Income / Tangible Assets	0.5%	baa2	↔	a3	Loan loss charge coverage	
Combined Solvency Score				baa3		
Liquidity						
Funding Structure						
Market Funds / Tangible Banking Assets	15.0%	a2	↔	baa2	Term structure	
Liquid Resources						
Liquid Banking Assets / Tangible Banking Assets	20.0%	baa1	↑	baa1	Expected trend	Intragroup restrictions
Combined Liquidity Score				baa2		
Financial Profile				baa3		
Qualitative Adjustments	Adjustment		Comment			
Business Diversification	0		Highly complex organisation			
Opacity and Complexity	-1					
Corporate Behavior	0					
Total Qualitative Adjustments	-1					
Sovereign or Affiliate constraint	Aaa		Government rating			
BCA range	baa3 - ba2					
Assigned BCA	ba1		Rationale Appropriate position vs peers			
Source: Moody's Investors Service						

Izvor: (Moody's Investors Service, 2016)

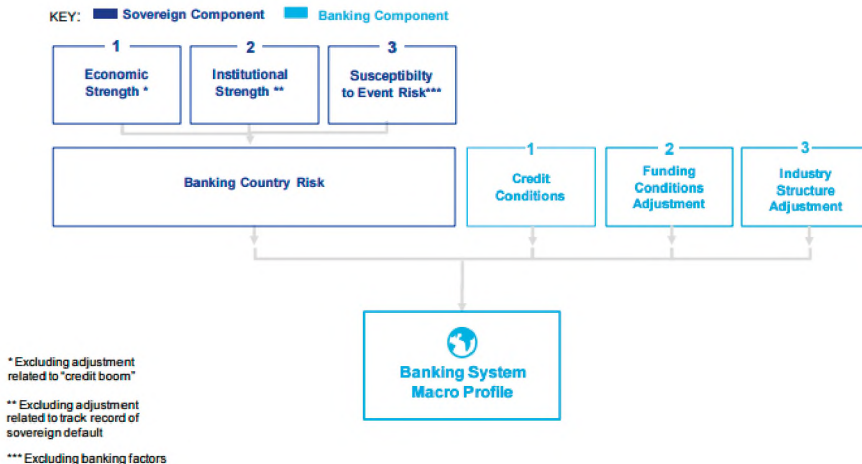
Na osnovu kreditnog rejtinga zemlje, utvrdenog od strane međunarodno priznatih rejting agencija, banke su dužne da klasifikuju aktivu i izdvoje rezerve za potencijalne gubitke za stavke aktive po osnovu kojih je banka izložena riziku zemlje. Takođe, banka je dužna da utvrdi limite izloženosti riziku zemlje pojedinačno po zemljama dužnika, prati koncentraciju izloženosti riziku zemlje na regionalnoj osnovi, a po potrebi, zavisno od koncentracije, utvrdi i limite izloženosti prema pojedinim perifernim regionima (Jazić, 2016).

4. FAKTORI KOJI UTIČU NA KREDITNI REJTING BANAKA

Moody's je, u metodologiji za određivanje kreditnog rejtinga banaka, dao detaljan opis kvalitativnih i kvantitativnih faktora koji utiču na bankarski sektor. Analiza koja je sprovedena sa ciljem identifikacije tih faktora obuhvata dva pristupa – makro pristup u kome su identifikovani makroekonomski faktori i finansijski pristup u kome su identifikovani finansijski i kvalitativni faktori.

Prva faza analize koju je sproveo *Moody's* odnosi se na procjenu makro okruženja u kome posluju banke, jer su neuspjesi banaka veoma često povezani sa sistemskim krizama koje pokreću makroekonomski faktori. Makro pristup koji je korišten u analizi predstavljen je na slici 3.

Slika 3. Makro pristup (*Moody's*)

Izvor: (*Moody's Investors Service*, 2016)

Makro faktori koji utiču na bankarski sektor grupisani su u šest kategorija, i to:

- ekonomska snaga,
- institucionalna snaga,
- spoljna ranjivost,
- kreditni uslovi,
- uslovi finansiranja,
- struktura industrije (*Moody's Investors Service*, 2016).

Na slici se vidi da prve tri kategorije sadrže samo suverene komponente, dok preostale tri kategorije sadrže komponente koje odražavaju zajedništvo

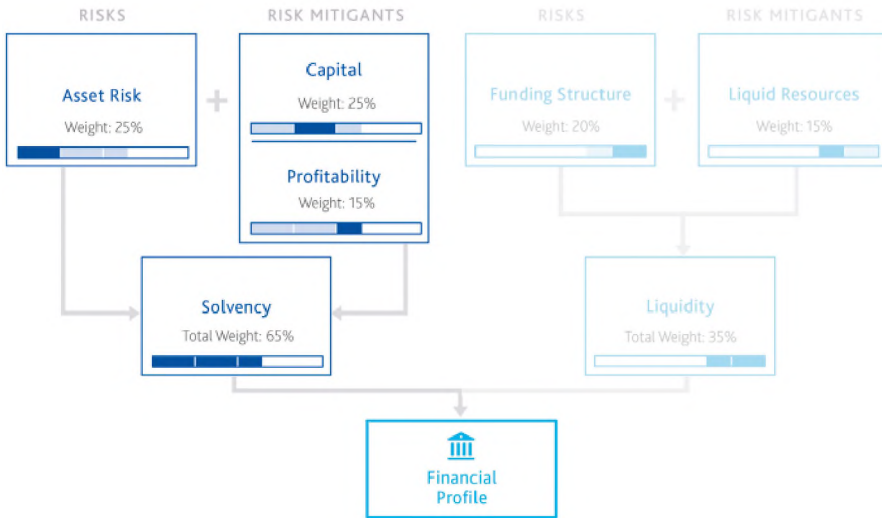
između bankarskog sektora i suverenih kreditnih sposobnosti. *Moody's* smatra da je ekonomska snaga veoma važna jer su banke visoko izložene, a njihov rad usko povezan sa makroekonomskim faktorima. Ekonomska snaga mjeri se pomoću tri faktora, odnosno preko dinamike rasta, privrednog stanja i nacionalnog dohotka. Institucionalna snaga jedne zemlje je važna jer banke, po svojoj prirodi, zavise od dobrog zakonskog okvira, a svaka nemogućnost izvršenja ugovora ili neka druga institucionalna slabost direktno utiče na bankarski sistem i čini ga nestabilnijim. Institucionalne snage mjere se pomoću dva faktora i to: institucionalni okvir i efektivnost, i politika kredibiliteta i efikasnost. Takođe, i spoljna ranjivost jedne zemlje ima značajan uticaj na ranjivost njenog bankarskog sistema (npr. politički rizik se vrlo brzo može proširiti na bankarski sektor), a ona se mjeri pomoću političkog rizika, rizika likvidnosti vladinih institucija i spoljnih rizika. *Moody's* navodi da visok nivo duga ili brza kreditna ekspanzija mogu ukazati na probleme u kreditnom kvalitetu koji se mogu kasnije javiti, tako da su kreditni uslovi veoma važni za procjenu snage bankarskog sektora u cjelini (*Moody's Investors Service*, 2016). Kreditni uslovi se mjere pomoću dva ključna pokazatelja, a oni su: nivo kredita privatnom sektoru u odnosu na bruto domaći proizvod i rast kredita privatnom sektoru u odnosu na bruto domaći proizvod. Problemi finansiranja obično se razvijaju na nivou bankarskog sektora, a ne samo na nivou pojedinačne banke, tako da pokazatelji finansiranja jedne zemlje mogu ukazati na problem čak i prije nego što se on vidi na osnovu specifičnih bankarskih pokazatelja. Pokazatelji se odnose na količinu ili troškove finansiranja banaka, variraju od zemlje do zemlje, ali obično sadrže mjere finansiranja na tržištu i bilanse centralnih banaka. Posljednja komponenta makro pristupa je struktura industrije koja se prvenstveno odnosi na hiperkapacitet, finansijske inovacije i pitanje liberalizacije. Navedeni faktori značajno utiču na bankarski sektor, a mjere se pomoću nivoa koncentracije unutar bankarskog sektora, ulogom nekomercijalnih institucija, indikatorima za identifikaciju inovacija i promjenama bankarske regulative.

Druga faza analize koju je sproveo *Moody's* fokusira se na finansijske osnove banke, odnosno na procjenu izloženosti banke šokovima i njenu mogućnost da ih apsorbuje. Procjena izloženosti fokusira se na dvostrukim osnovama solventnosti i likvidnosti, odnosno:

- solventnost – kombinacija bankarskih rizika i kapaciteta da se rizici apsorbuju, odnosno da se gubici pokriju kapitalom i zaradom,
- likvidnost – kombinacija neusklađenosti aktive banke i njenih obaveza, odnosno odražava pouzdanost finansiranja, kao i mogućnost da odlivi gotovine budu iz tekućih rezervi.

Navedeni faktori su međusobno povezani, a pored njih, analizirani su i srodni faktori koji utiču na bankarski sektor. Struktura solventnosti i likvidnosti, prema *Moody's*-u, data je na slici 4.

Slika 4. Struktura solventnosti i likvidnosti (*Moody's*)

Izvor: (Moody's Investors Service, 2016)

Moody's solventnost mjeri kao kombinaciju bruto rizika (ukupan rizik aktive) i umanjenog rizika (kapital i zarada). Veći naglasak stavljen je na rizičnu aktivu (25%) i kapital (25%) jer se smatra da su oni najveći uzročnici problema solventnosti, a manji naglasak je stavljen na profitabilnost (15%). Procjena likvidnosti je proizvod strukture finansiranja banke (na osnovu koje se procjenjuje vjerovatnoća gubitka sredstava) i likvidnih sredstava. Ukupna likvidnost potiče od strukture finansiranja (25%) i likvidnih sredstava (15%). Konačno, faktori solventnosti čine 65% finansijskog pristupa, dok faktori likvidnosti čine preostalih 35%. Ovo jasno odražava stav da su faktori solventnosti obično uzrok bankarskih neuspjeha, a da su rizici likvidnosti djelimično ublaženi akcijama centralnih banaka u normalnim uslovima poslovanja. Pored navedenih, postoje i drugi faktori koji utiču na bankarski sektor, a koji se ne mogu kvantitativno izmjeriti. Riječ je o kvalitativnim faktorima, a *Moody's* navodi tri: poslovna diverzifikacija, neprozirnost i kompleksnost i korporativno ponašanje.

5. KREDITNI REJTING BANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI I ZEMLJAMA REGIONA

Bosna i Hercegovina je potpisala ugovore za izradu i praćenje suverenog kreditnog rejtinga s dvije međunarodne rejting agencije, odnosno sa *Moody's Investors Service* i *Standard & Poors*. Agencija *Moody's Investors Service* angažovana je prva, 2003. godine, tako da je 2004. godine Bosna i Hercegovina dobila svoj prvi kreditni rejting. Pet godina kasnije, 2008. godine angažovana je i Agencija *Standard & Poors*, a ona je iste godine dodijelila rejting ovoj državi. Obe agencije, na osnovu svojih analiza i procjena, objavljuju izvještaje o Bosni i Hercegovini, a najmanje jednom godišnje dolaze u zemlju kako bi, kroz direktne razgovore sa zvaničnicima i predstavnicima institucija, predstavnicima međunarodne zajednice, predstavnicima privredne i akademske zajednice, dobili sveobuhvatnu sliku o stanju i perspektivama zemlje.

Istorija kreditnog rejtinga Bosne i Hercegovine predstavlja pregled rejtinga od prvog dodijeljenog do danas, a prikazana je u tabelama 1 i 2.

Tabela 1. Istorija kreditnog rejtinga BiH – Moody's Investors Service

DATUM	REJTING	AKTIVNOST
16.02.2018.	B3 / stabilni izgledi	Potvrđen rejting / izmijenjen izgled
26.02.2016.	B3 / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
10.07.2012.	B3 / stabilni izgledi	Potvrđen rejting / izmijenjen izgled
03.04.2012.	B3 / na posmatranju - negativno	Snizen rejting
16.05.2011.	B2 / negativni izgledi	Izmijenjen izgled
17.05.2006.	B2 / stabilni izgledi	Povećan rejting
29.03.2004.	B3 / pozitivni izgledi	Dodijeljen rejting

Izvor: (*Mood's Investors Service, 2020*)

Tabela 2. Istorija kreditnog rejtinga BiH – Standard & Poor's

DATUM	REJTING	AKTIVNOST
30.04.2020.	B stabilni izgledi	Potvrđen rejting / izmijenjeni izgledi
28.02.2020.	B / pozitivni izgledi	Potvrđen rejting
06.09.2019.	B / pozitivni izgledi	Potvrđen rejting
08.03.2019.	B / pozitivni izgledi	Potvrđen rejting / izmijenjen izgled
07.09.2018.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
09.03.2018.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
08.09.2017.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
10.03.2017.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
09.09.2016.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
11.03.2016.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting

11.09.2015.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
13.03.2015.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
19.09.2014.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
28.03.2014.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
29.09.2013.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
27.03.2013.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
28.03.2012.	B / stabilni izgledi	Potvrđen rejting / izmijenjen izgled
30.11.2011.	B / na posmatranju - negativno	Snižen rejting
28.07.2011.	B+ / negativni izgledi	Izmijenjen izgled
08.12.2009.	B+ / stabilni izgledi	Potvrđen rejting
22.12.2008.	B+ / stabilni izgledi	Dodijeljen rejting

Izvor: (Standard & Poor's, 2020)

Na osnovu predstavljenih podataka, vidi se da kreditne rejting agencije nisu značajno mijenjale kreditni rejting banaka u Bosni i Hercegovini. U toku posmatranog perioda, kreditni rejting *Moody's* – a se mijenjao tri, a kreditni rejting *Standard & Poor's* -a pet puta. Agencija *Standard & Poor's* izvršila je vanrednu procjenu kreditnog rejtinga u Bosni i Hercegovini zbog krize izazvane pandemijom virusa Covid - 19. U poređenju sa prethodnom, redovnom procjenom, koja je sprovedena u martu iste godine, država je zadržala rejting B, a izgledi za njegov rast su izmijenjeni sa pozitivnih na stabilne

Pored istorijske analize kreditnog rejtinga u Bosni i Hercegovini, izvršena je komparativna analiza posljednjeg dodijeljenog kreditnog rejtinga u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona (Crna Gora, Hrvatska, Sjeverna Makedonija, Slovenija i Srbija).

Tabela 3. Komparativna analiza kreditnog rejtinga BiH i zemalja regiona

DRŽAVA	MOODY'S	S & P
Bosna i Hercegovina	B3 / stabilan	B / stabilan
Crna Gora	B1 / stabilan	B+ / negativan
Hrvatska	Ba2/ pozitivan	BBB- / stabilan
Makedonija	-	BB- / stabilan
Slovenija	Baa1 / pozitivan	AA- / stabilan
Srbija	Ba3 / pozitivan	BB+ / stabilan

Izvor: (Bloomberg, 2020)

Ako se pogledaju kreditni rejtingi koje je dodijelila agencija *Moody's Investors Service*, može se konstatovati da je kreditni rejting banaka najbolji u Sloveniji, a najlošiji u Bosni i Hercegovini. Kreditni rejting koji je dodijelila agencija *Standard & Poors* potvrđuje činjenicu da najlošiji rejting imaju

banke u Bosni i Hercegovini. Ipak, prema njihovom procjeni, najbolji kreditni rejting imaju banke u Hrvatskoj. Nakon što se pažljivo analiziraju prethodno predstavljani podaci, može se zaključiti da je u Bosni i Hercegovini, za vrijeme globalne pandemije, zadržan kreditni rejting, a stabilni izgledi ukazuju da se očekuje da će mjere koje se pu državi reduziraju doprinijeti značajnom ublažavanju negativnih efekata pandemije.

6. ZAKLJUČAK

Kreditni rejting banaka se često spominje u Bosni i Hercegovini, ali za sada ne postoji mnogo naučnih i stručnih radova u kojima je obrađena ova tema. Autori su se potrudili da popune ovu prazninu u literaturi, te objasnili metodologiju za utvrđivanje kreditnog rejtinga banaka. Pored pregleda osnovnih teorijskih pojmova o kreditnom rejtingu, rejting agencijama i metodologijama koje one koriste, navedeni su i ključni faktori koji utiču na kreditni rejting. Na kraju, izvršena je analiza kreditnog rejtinga u Bosni i Hercegovini, u periodu od 2004. do sredine 2020. godine.

Može se zaključiti da kreditne agencije danas zauzimaju značajno mjesto u finansijskim sistemima, a posebno na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država, gdje su smještene i najpoznatije kreditne rejting agencije. Kreditni rejting uglavnom traži vlada države, sa ciljem da državi i rezidentima olakšali pristup međunarodnom tržištu kapitala.

U radu je analiziran kreditni rejting Bosne i Hercegovine od 2004. godine do danas, a on je dodijeljen od strane *Moody's Investors Service* - a i od strane *Standard & Poor's* - a. Može se zaključiti da se kreditni rejting Bosne i Hercegovine nije značajno mijenjao tokom analiziranog perioda. Ono što je posebno interesantno i potrebno istaći, jeste činjenica da je u 2020. godini agencija *Standard & Poor's* već dva puta izvršila ocjenu kreditnog rejtinga, a jedna od njih, posljedna, je vanredna. Osnovni razlog za to je kriza koja je nastala u Bosni i Hercegovini, a koja je izazvana pandemijom virusa Covid – 19. U poređenju sa redovnom procjenom, sprovedenom u martu 2020. godine, Bosna i Hercegovina je zadržala rejting B, ali su izgledi za njegov rast izmijenjeni, odnosno smanjeni sa pozitivnih na stabilne. Pored analize kreditnog rejtinga Bosne i Hercegovine tokom šesnaestogodišnjeg perioda, analiziran je kreditni rejting ove države u odnosu na države u regionu (Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija). Rezultati te analize nisu nimalo ohrabrujući, jer je kreditni rejting u Bosni i Hercegovini najlošiji. U narednom periodu potrebno je sprovesti mjere koje će uticati na ekonomski oporavak Bosne i Hercegovine, jer od njega zavisi i kreditni rejting u narednom periodu.

LITERATURA

1. Bajo A., Penava J. (2012). *Kreditne rejting agencije i kreditni rejting države*, Riznica – računovodstvo i finansije 1/2012, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika.
2. Jazić V. (2008). *Rizici u bankarskom poslovanju*, Stubovi kulture, Beograd.
3. Kožul N. (2012). *Metodologija kreditnog rejtinga za suverene i korporacije*, Bankarstvo 1/2012, Udruženje banaka Srbije, Beograd.
4. Moody's Investors Service. (2016). *Rating Methodology Banking.*, dostupno na: https://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_186998
5. Bloomberg: <http://www.bloomberg.com/europe>
6. Fitch Ratings: <http://www.fitchrating.com>
7. Moody's Investors Service: <http://www.moodys.com>
8. Standard & Poor's: <http://www.standardandpoors.com>

ULOGA ANALIZE TROŠKOVA I KORISTI U OCENI INVESTICIONIH PROJEKATA

THE ROLE OF COST – BENEFIT ANALYSIS IN THE EVALUATION OF INVESTMENT PROJECTS

Aleksandar Lukić¹

SAŽETAK

U savremenim uslovima poslovanja investicije su ne samo osnovna pretpostavka razvoja, već i sredstvo i način ostvarenja razvojnih ciljeva. Investiciona politika je po definiciji deo razvojne politike, koju karakterišu brojni rizici i značajna ulaganja. Zato je veoma važno na pravi način upravljati procesom investiranja i doneti ispravne investicione odluke, jer pogrešna politika ulaganja može dovesti do težih ekonomskih posledica, pa i do ekonomske nestabilnosti.

Analiza troškova i koristi je jedan od najpouzdanijih metoda za donošenje investicionih odluka, kojima se vrši uticaj na razvoj određenog regiona, društvene zajednice ili društva u celini. Cilj ovog rada je da ukaže na osnovne elemente ove analize i na značaj koji ona ima za ocenu investicionih projekata.

KLJUČNE REČI: *investicije, troškovi, projekti, analiza troškova i koristi*

ABSTRACT

In modern business conditions, investments are not only a basic prerequisite for development, but also a means and method of achieving development goals. Investment policy is, by definition part of development policy, characterized by numerous risks and significant investments. That is why it is very important to properly manage the investment process and make the right investment decisions, because the wrong investment policy can lead to more severe economic consequences and even economic instability.

¹ Doc. dr Aleksandar Lukić, Visoka škola akademskih studija "Akademija za poslovnu ekonomiju" Čačak, e-mail: aleksandra.stankovic@kg.ac.rs

Cost-benefit analysis is one of the most reliable methods for making investment decisions that influence the development of a particular region, community or society as a whole. The aim of this paper is to point out the basic elements of this analysis and the importance it has for evaluating investment projects.

KEY WORDS: *investments, costs, projects, cost-benefit analysis*

1. UVOD

Upravljanje investicijama kao veoma važan segment akcija na putu do ostvarenja razvojnih ciljeva, predstavlja veoma složen deo poslovne politike preduzeća. Ulaganje finansijskih sredstava putem investicija ne može se ostvarivati bez odgovarajućih principa na kojima će se bazirati i bez jasno definisanih ciljeva koji treba da se postignu realizacijom investicionih projekata. Takođe, za efikasno ulaganje sredstava moraju da se uspostave i poštuju određeni kriterijumi, ali i da se primene adekvatne metode na osnovu kojih će se izvršiti izbor konkretnih investicionih projekata koji će se realizovati kako bi se ostvarili razvojni ciljevi.

Jedna od najefikasnijih metoda koje se koriste pri oceni efikasnosti investicionih projekata je analiza troskova i koristi koja obezbeđuje unificirano razmatranje i procenu svih koristi i troškova, kao i njihovo vrednovanje u novčanom iznosu. Na taj način moguće je unaprediti proces odlučivanja na svim nivoima u privatnom ili javnom sektoru kroz procenu efekata i poređenje opcija, u cilju donošenja odluka koje će omogućiti maksimalne efekte u odnosu na uložena sredstva i postavljeni cilj.

Prednost ove analize je u tome što ona odgovorne subjekte usmerava da identifikuju moguće troškove i efekte i da se ne oslanjaju na nepouzdanu ocenu i svoju ličnu intuiciju. Praksa poznaje slučajeve u kojima su pogrešne investicione odluke uzrokovale veliki materijalni gubitak ne samo za preduzeće, već i za društvenu zajednicu u celini. Ova šteta proističe iz činjenice da su sredstva za investicije ograničena, te se prema tome moraju racionalno koristiti.

2. UPRAVLJANJE PROCESOM INVESTIRANJA

Razvoj jednog sistema posmatran na makro ili mikro nivou, uslovljen je stalnim procesom investiranja. Investiranje predstavlja realizaciju unapred postavljenih ciljeva razvoja poslovnog sistema. Uz proces investiranja paralelno se odvija i proces odricanja od jednog dela moguće potrošnje od strane posmatranog sistema, uz očekivanje da će se to odricanje u nekom budućem vremenu višestruko vratiti (Vasić, 2005).

Investicije su ekonomska kategorija koja etimološki vodi poreklo od latinske reči „*investito*“ što znači ulaganje sredstava u određenu vrstu posla ili preduzeće. Investiranje je veoma složen i kompleksan proces koji obuhvata niz potprocesa i faza pojedinačnih aktivnosti. Upravo ova osobina investiranja, zahteva osmišljenu i organizovanu aktivnost kojom je potrebno upravljati procesom investiranja. Brojnost elemenata procesa investiranja čini ovaj proces kompleksnim. Stoga investiranje ne može biti stihijski proces, jer to obavezno proizvodi situaciju u kojoj su pogrešne odluke potpuno izvesne. Štete koje mogu nastati usled stihijskog procesa investiranja ili čak pogrešnog upravljanja investicijama nisu po svojim posledicama ograničene samo na preduzeće koje vodi proces investiranja, već mogu biti proširene i na širu društvenu zajednicu (Vukadinović, Jović 2012).

Investicije su determinanta privrednog razvoja u celini sa makro stanovišta, ali i razvoja preduzeća sa mikro stanovišta. One su nezaobilazni element svake ekonomske politike jer se realizacijom investicija ostvaruju pretpostavke ne samo ekonomskog razvoja, već i stabilnosti privrednih i društvenih tokova. Razvoj preduzeća i ostvarenje njegovih razvojnih ciljeva nezamisliv je bez investicija. Stoga se kao fundamentalni problem razvoja preduzeća postavlja upravo realizacija investicija čime se postiže i realizacija razvojnih ciljeva. Preduzeće koje nema investicije praktično održava samo tekuću reprodukciju, što na kratak rok može biti bez težih posledica. Međutim, na duži rok, preduzeće bez investicija najpre stagnira, a onda počinje da zaostaje za konkurencijom da bi na kraju došlo u opasnost da prestane da postoji. Ovakav značaj investicija, stavlja ih na sam vrh prioriteta svakog preduzeća koje ima ambiciju da izdrži tržišnu utakmicu (Vukadinović, Jović, 2012).

Između investiranja i određene stope rizika koja je prisutna u aktivnostima investiranja postoji značajna međuzavisnost. Naime, ne postoji investiranje kao poslovna aktivnost koja sa sobom ne nosi makar i najmanji nivo rizika. Zbog toga je od ključne važnosti sagledati faktore koji doprinose nastanku kriznih stanja, i još važnije proceniti njihov uticaj na tok i efekte aktivnosti investiranja. Upravljanje rizikom, odnosno, menadžment rizika, omogućava investitoru da na vreme anticipira sve relevantne faktore okruženja, kreira konkretne strategije za odgovore na izazove iz okruženja i na taj način direktno utiče na visinu i jačinu uticaja pojedinih vrsta rizika na tok i efekte aktivnosti investiranja (Destović, 2017).

Proces investiranja karakterišu jednokratna ili višekratna ulaganja koja se vrše u sadašnjosti u cilju ostvarenja efekata koji se očekuju u budućnosti. Realizacija investicija, pored ekonomskih, donosi i određene neekonomske efekte koji u određenim slučajevima mogu biti značajniji od ekonomskih efekata. Prilikom ocene opravdanosti realizacije jednog investicionog pro-

jekta treba uvek imati u vidu i efekte koje projekat donosi drugim organizacijama ili širokoj zajednici. S obzirom na efekte koje daje jedan investicioni projekat, on se može analizirati i ocenjivati kako sa stanovišta privredne organizacije koja investira, tako i sa stanovišta cele društvene zajednice, odnosno zemlje u celini. Preduzeća su u najvećoj meri zainteresovana za direktne ekonomske efekte koji doprinose povećanju profita, dok je društvena zajednica veoma zainteresovana i za neekonomske i indirektno efekte od investicije. Kada je u pitanju razmatranje i ocenjivanje investicionih projekata koji donose značajne efekte, ne samo za investitora, već i za zemlju u celini, ovakvi projekti se na najbolji način mogu ocenjivati ako se analiziraju i uzmu u obzir ukupni efekti koje donosi posmatrani investicioni projekat.

Proces investiranja je, dakle, veoma složen proces koji obuhvata veliki broj podprocessa, faza i aktivnosti čija uspešna realizacija u predviđenom roku i sa predviđenim troškovima dovodi do ostvarenja prvobitne zamisli. To je skup svih aktivnosti u celokupnom periodu planiranja, pripreme i realizacije jednog investicionog projekta, odnosno celokupan proces realizacije, od stvaranja ideje za investiranje, do konačnog završetka investicionog poduhvata. On obuhvata veliki broj potprocessa, faza i pojedinačnih aktivnosti, čija ukupnost u efikasnoj pripremi i realizaciji dovodi do realizacije planiranog investicionog projekta.

Od ideje do realizacije jednog investicionog projekta, neophodno je realno planirati i izvršiti veliki broj aktivnosti. Stihijsko odvijanje ovog kompleksnog procesa, bez usmeravanja i vođenja, ne može da dovede do pozitivnih konačnih efekata. Zbog toga je neophodno upravljati ovim kompleksnim procesom, da bi se na najbolji mogući način on i realizovao (Jovanović, 2006).

Stihijsko odvijanje investicionog procesa i *ad hock* preuzimanje akcija, bez usmeravanja i vođenja, neće dovesti do konačnih pozitivnih efekata. Očigledno je da je neophodno upravljati procesom investiranja da bi se isti realizovao u planiranim rokovima. To znači da je upravljanje investicijama nužnost proistekla iz velike složenosti ovog procesa i istovremeno prvi uslov njegovog planiranog odvijanja i konačne realizacije.

Upravljanje investicijama možemo posmatrati kroz upravljanje u užem i upravljanje u širem smislu. Kad se govori o upravljanju u užem smislu, tada se misli na upravljanje jednim procesom investiranja, odnosno upravljanje jednim investicionim projektom. Širi pristup upravljanja investicijama obuhvata celinu planiranja i realizacije razvoja, kroz veći broj investicionih projekata, čime se ostvaruje razvoj poslovnog sistema (Vasić, 2005).

Utvrđivanje i ocena opravdanosti realizacije jednog investicionog projekta je veoma složen postupak koji treba da obuhvati sagledavanje i razma-

tranje svih relevantnih faktora, pre svega, utvrđivanje efekata koji se dobijaju realizacijom određene investicije. Bilo da se radi o preinvesticionoj studiji ili o investicionom programu, oba projekta moraju da sadrže, u svom završnom delu, ocenu opravdanosti realizacije razmatrane investicije, na osnovu koje se donosi prethodna ili konačna odluka o realizaciji odnosno investicionog projekta. Efekti od investicije predstavljaju rezultat određenog ulaganja i meru ostvarenja postavljenih ciljeva investiranja, te zbog toga služe i kao kriterijumi za ocenu valjanosti investicionih projekata i izbor najefikasnije investicije koju treba realizovati.

Merenje ukupnih efekata koje donosi eksploatacija jednog investicionog projekta i njihovo kvantitativno izražavanje uz pomoć određenih pokazatelja, omogućava da se oceni da li će očekivani efekti nadmašiti ukupna potrebna ulaganja. Taj postupak se naziva ocena efikasnosti, odnosno opravdanosti realizacije posmatranog investicionog projekta, i ona služi za donošenje investicione odluke (Jovanović, 2006).

Ocena ekonomske efikasnosti investicionih ulaganja čini najbitniju komponentu investicione analize. Kao rezultat ove analize dobija se određeni broj pokazatelja o ekonomskoj opravdanosti planiranih investicionih zahvata. Dobijeni rezultati služe kao osnova za donošenje odluke, mada donosilac investicione odluke u procesu odlučivanja, po pravilu uzima u obzir i druge momente. Cilj izrade investicionog programa je da se donosiocu investicione odluke pruže objektivne i relevantne informacije o svim važnijim ekonomskim aspektima ulaganja.

Kvalitet dela investicionog programa koji se odnosi na ocenu efikasnosti investicionih zahvata primarno je uslovljen nivoom stručnosti svih onih analiza i projekcija koje služe kao njegova informaciona podloga, kompetentnošću ljudi koji je obavljaju i metodama ocene na kojima će se zasnivati. Smisao finansijske ocene investicionih zahvata je da se na osnovu projektovanih efekata i ulaganja u ekonomskom veku projekta izvrši obračun pokazatelja njegove efikasnosti (Meta, 2016).

Danas se u svetu koristi veliki broj metoda za planiranje investicija. Sve one nisu podjednako zastupljene u isto vreme, već se njihova zastupljenost određuje u zavisnosti od faze investicionog ciklusa. Tako, na primer, u preinvesticionoj analizi prilikom donošenja odluke o prihvatanju ili neprihvatanju određene investicije, do izražaja će doći primena kvantitativnih metoda za ocenu društveno-ekonomske opravdanosti investicije, dok će u fazi realizacije odlučujuću ulogu imati tehnika mrežnog planiranja (Vasić, 2005).

Jedna od najznačajnijih tehnika koje se danas koriste prilikom ocene opravdanosti realizacije investicionih projekata svakako je analiza toškova i koristi, odnosno *cost-benefit* analiza. Ova analiza predstavlja metod koji omogućava odlučivanje o izboru različitih oblika korištenja resursa i najviše

se koristi kod ocene onih investicionih projekata koji zahtevaju velika ulaganja finansijskih sredstava i donose efekte od značaja za mnoga područja društvene i privredne delatnosti.

3. ANALIZA TROŠKOVA I KORISTI

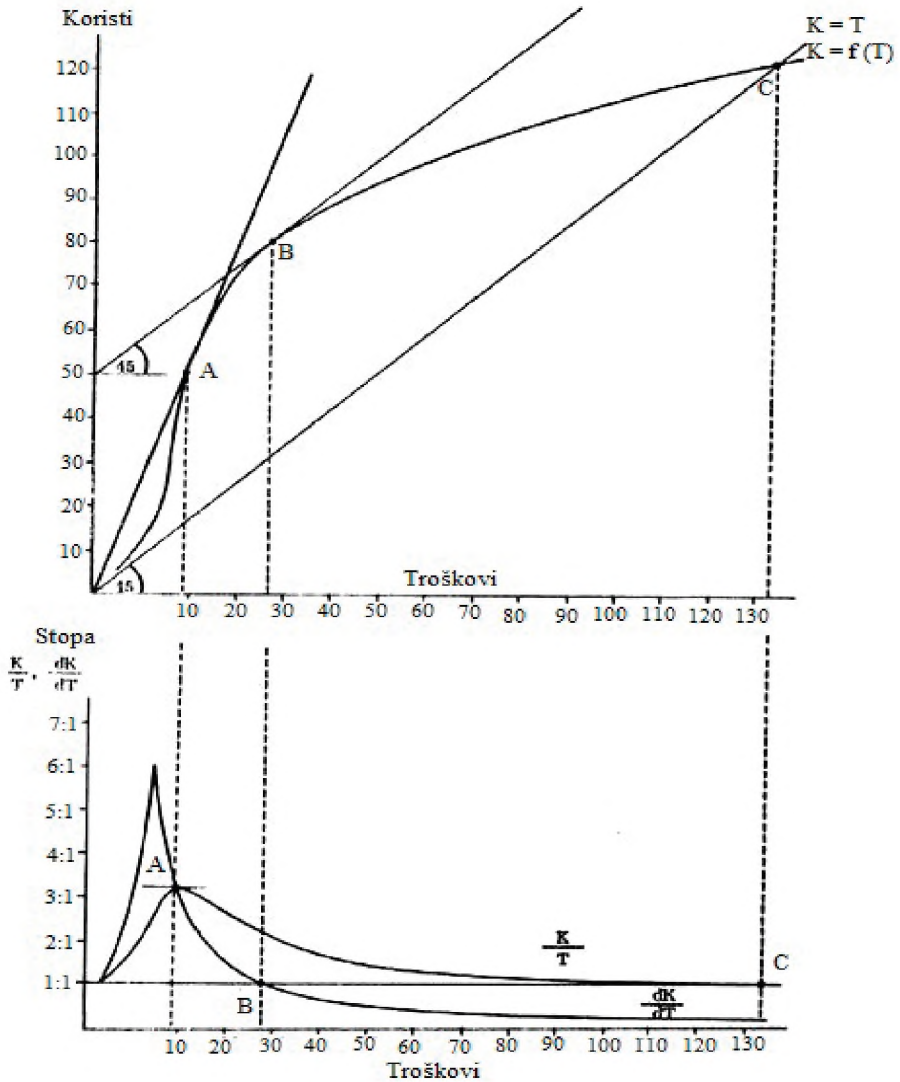
Analiza troškova i koristi (*Cost-benefit* analiza) je metoda ekonomske analize kojom se upoređuju i vrednuju sve prednosti i svi nedostaci nekog privrednog poduhvata ili projekta analizom troškova (*cost*) i koristi (*benefit*). Ona predstavlja metod koji, na osnovu analize većeg broja relevantnih parametara, omogućava odlučivanje o izboru između različitih oblika korišćenja resursa i različitih projekata, na osnovu utvrđivanja njihovog doprinosa dostizanju ciljeva zemlje. Specifičnost ove analize je to što se ona bazira na utvrđivanju i procenjivanju ukupnih društvenih efekata, odnosno, ukupnih koristi i troškova koje cela zemlja, a ne samo nosilac projekta, ima od razmatranog projekta (Jovanović, 2006).

Analiza troškova i koristi je analitički alat koji se koristi za vrednovanje investicionih odluka i njena svrha je omogućavanje efikasnije alokacije resursa i demonstriranje korisnosti određene intervencije za društvo u odnosu na moguće alternative (European Commission, 2014).

Resursi su uvek ograničeni i mogu se koristiti na različite načine. Analiza troškova i koristi je važan alat koji omogućava veću efikasnost upotrebe resursa i pruža kreatorima ekonomske politike bolji uvid u prednosti i nedostatke njihovog alternativnog korišćenja (Munich, Psacharopoulos, 2014).

Metodološki pristup analize troškova i koristi polazi od pretpostavke da prihvatljivost projekta zavisi od odnosa njegovih troškova i njegovih koristi. Iz slike 1. vidljivo je da su tačke A, B i C kritične u tom smislu.

Slika 1. Odnos troškova i koristi projekta

Pri čemu su:

- V – veličina projekta,
- K – ukupna korist,
- T – ukupni troškovi,
- dK – dodatne koristi koje proizilaze iz dodatnih troškova,
- dT – dodatni troškovi koje je potrebno podneti da bi se dobile dodatne koristi.

U tački A je stopa K/T maksimalna, tj. iznos koristi po jedinici troškova je maksimalan. To još jasnije pokazuje donji deo slike u kojem je stopa K/T za razne veličine projekta prikazana posebnom krivuljom. Ta krivulja dostiže svoj maksimum u tački A, a zatim pada i u tački C seče pravac koji označava vrednost $K/T=1$, tj. nakon tačke C ukupne koristi su manje od ukupnih troškova. Prema tome, želimo li maksimizirati stopu K/T , tj. želimo li da iznos koristi projekta po jedinici troškova bude maksimalan, projekt treba biti veličine koja odgovara tački A.

Međutim, u tački A ekonomski potencijal projekta još nije u potpunosti iskorišten, jer i nakon te tačke svaki dodatni (granični, marginalni) trošak daje dodatne (granične, marginalne) koristi koje su veće od tog troška. To se vidi iz krivulje dK/dT u donjem delu slike, što prikazuje kretanje stope marginalnih koristi prema marginalnim troškovima kad se menja veličina projekta. Ta krivulja seče pravac $K = T$ u tački B, tj. nakon tačke B vrednost te stope je manja od 1, a zatim dalje pada i asimptotski se približava apscisi. Zbog toga je opravdano dalje povećavati veličinu projekta, tj. kretati se po krivulji od tačke A prema tački B. U tački B je marginalni trošak projekta jednak marginalnoj koristi koju on izaziva, a i višak ukupnih koristi nad ukupnim troškovima (tj. neto koristi $K_n = K - T$) je maksimalan. Sledi da, ako se žele maksimizirati neto koristi, tj. razlika $K-T$, onda projekat treba biti veličine koja odgovara tački B.

Nakon tačke B marginalni trošak je veći od marginalne koristi, što deluje na smanjenje iznosa K_n , tj. dolazi do smanjenja viška ukupnih koristi nad ukupnim troškovima. Prema tome, povećanje veličine projekta iznad tačke B nije opravdano s ekonomskog gledišta. Odnosno, ako se žele maksimizirati ukupne neto koristi (K_n), projekat treba biti veličine koja odgovara tački B. Svako povećanje veličine projekta iznad tačke B izazvaće smanjivanje neto koristi, iako su ukupne koristi još uvek veće od ukupnih troškova projekta. Tek u tački C ukupne koristi će se izjednačiti s ukupnim troškovima, pa će povećanje veličine projekta nakon tačke C izazvati pad ukupnih koristi ispod ukupnih troškova. Prema tome, povećanje veličine projekta u intervalu od tačke B do tačke C dovešće do smanjivanja neto koristi, iako se iznos ukupnih koristi i u tom intervalu povećava i još uvek je veći od iznosa ukupnih troškova.

Iz ovog razmatranja se može zaključiti da je sa ekonomskog stanovišta optimalna veličina projekta u tački B i da ona daje maksimalne neto koristi (Bendeković, 2008).

Analiza troškova i koristi predstavlja dosta kompleksnu analizu koja se izvodi u više uzastopnih faza. Najznačajnije faze ove analize su:

1. Definisane projekata koji će biti analizirani;

U prvoj fazi identifikuje se broj i vrsta investicionih projekata čiju opravdanost treba ispitati. To mogu biti alternativna rešenja jednog projekta ili nekoliko različitih projekata koji ostvaruju isti razvojni cilj.

2. Definisanje vremenskog perioda na koji će se odnositi analiza;

U ovoj fazi treba definisati onaj vremenski period u kojem se ostvaruju određeni troškovi i koristi. Kod analize više projekata može se uzeti vek trajanja najdužeg projekta.

3. Utvrđivanje svih koristi i troškova za pojedine projekte;

U trećoj fazi potrebno je utvrditi sve troškove i koristi koje donosi svaki projekat, računajući tu direktne i indirektne efekte, primarne i sekundarne, merljive i nemerljive. Takođe treba uvideti da li postoje i koje su izgubljene koristi, i na koji način se ostvaruju i koliki su smanjeni troškovi, koji predstavljaju određene koristi od projekta. Ovo je veoma značajna i složena faza u kojoj se javljaju brojni problemi. Budući da *cost – benefit* analiza insistira na merenju i novčanom izražavanju svih efekata pa i nematerijalnih, to nameće potrebu da se ovakve koristi i troškovi moraju posebnim postupcima analizirati, procenjivati i novčano izražavati (Jovanović, 2006).

Glavni pokazatelji učinaka za analizu troškova i koristi su interna stopa rentabilnosti, neto sadašnja vrednost i odnos koristi i troškova. Odnos koristi i troškova definiše se izrazom:

$$\frac{B}{C} = \sum_{n=0}^t \frac{B_n}{(1+i)^n} : \sum_{n=0}^t \frac{C_n}{(1+i)^n}, \text{ uz uslov da je: } \frac{B}{C} > 1$$

Pri čemu su:

- B – koristi,
- C – troškovi,
- i – diskontna stopa,
- n – broj godina trajanja projekta (godine teku od 0 do t).
- Odnosno pojednostavljeno:

$$K/T = SV(P) / SV(I)$$

gde su P prihodi, a I izdaci. Ako je $K/T > 1$, tada se projekat ocenjuje prikladnim iz razloga što su koristi, merene sadašnjom vrednošću ukupnih prihoda, veće od troškova merenih sadašnjom vrednošću ukupnih izdataka.

Razlika sume sadašnje vrednosti prihoda i sume sadašnje vrednosti izdataka određuje da li je ostvarena neto korist. Ako je dobijeni koeficijent veći od 1, projekat će ostvariti neto dobit odnosno neto korist i obrnuto. Vrednovanje investicionog projekta *cost - benefit* analizom zahteva poredenje diskontovanih vrednosti neto koristi projekta (razlika ukupnih koristi i

ukupnih troškova). Ukoliko je taj odnos negativan, tj. u korist troškova, investiciona varijanta se uglavnom odbacuje (Blažević, Krstinić Nižić, 2011).

4. Izračunavanje vrednosti pojedinih kriterijuma za svaki projekat;

Na osnovu svih prethodno pripremljenih projekata vrši se konačno izračunavanje pojedinih kriterijuma za svaki projekat.

5. Upoređivanje vrednosti kriterijuma za pojedine projekte sa određenom merom i međusobno;

U ovoj fazi upoređuju se izračunate vrednosti kriterijuma za pojedine projekte sa unapred određenim normativnim veličinama, a vrši se i međusobno upoređivanje. Svrha ove faze analize je da se pronade koji projekat ima najveću vrednost pojedinih kriterijuma i utvrdi da li njihove vrednosti zadovoljavaju tražene normativne veličine. Ova uporedna analiza služi za pronalaženje projekata koji, prema odabranim kriterijumima, daju najbolje rezultate.

6. Dodatni kriterijumi i analize;

U šestoj fazi potrebno je izvršiti dodatne analize ako se proceni da prethodna faza nije dovoljna da se odabere najbolje rešenje. U ovoj fazi, neophodno je uraditi nove proračune postojećih ili dopunskih kriterijuma, kao i izvršiti određene promene za nove analize. S tim u vezi, neophodno je izvršiti tzv. analizu osetljivosti ako se smatra da su određeni tipovi troškova (koristi) izloženi većem stepenu varijacija.

7. Konačan izbor i donošenje odluke;

U ovoj fazi koja predstavlja poslednju fazu *cost-benefit* analize, vrši se konačan izbor najboljeg projekta od svih koji su bili na raspolaganju (Ivaniš, Slović, 2013).

Imajući u vidu sve navedeno, može se reći da je *cost-benefit* analiza veoma složena metoda ocenjivanja investicionih projekata. Ona se danas najčešće koristi kod donošenja investicionih odluka, kojima se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice – određenog regiona, privrede i zemlje u celini.

Osnovna ideja *cost-benefit* analize je da se uzmu u obzir i izračunaju ili procene sve društvene koristi i troškovi jednog projekta, te da se na osnovu poređenja ukupnih koristi i troškova oceni njegova rentabilnost (Mihić, Petrović, Vučković, 2011).

Kao takva, ona je u odnosu na druge metode znatno skuplja i zahteva duže vreme za obradu, ali je bez alternative, jer obezbeđuje veoma pouzdane pokazatelje relevantne za ocenu finansijsko - ekonomske opravdanosti investicionog projekta.

4. ZAKLJUČAK

Ekonomska i finansijska dimenzija merenja efikasnosti investicionih projekata podrazumeva definisanje odgovarajućih parametara koji će služiti kao kriterijum za njihovu ocenu. Komparacijom dobijenih rezultata sa definisanim kriterijumima se donosi odluka o prihvatanju realizacije određene investicione ideje ili se vrši rangiranje investicionih varijanti koje su međusobno konkurentne. Sama ocena ekonomske opravdanosti investicija bazira se na primeni nekih od konvencionalnih merila efikasnosti, pri čemu je jedan od najnačajnijih metoda analiza troškova i koristi (*cost-benefit* analiza).

Ova analiza podrazumeva analitički pristup rešavanju problema izbora, koji zahteva definiciju ciljeva i identifikaciju alternativa koje daju najveću korist za date troškove, ili koje daju zadatu korist za najmanje troškova. Ona je pogodna za procenu rezultata investiranja, naročito ako se radi o investicijama u infrastrukturu, i danas se veoma često koristi za ocenu efikasnosti pojedinih investicionih projekata.

LITERATURA

1. Bendeković, J. (2008). *Analiza troškova i koristi u financiranju projekata iz fondova Evropske unije*, Hrvatski savez građevinskih inženjera, Cavtat.
2. Blažević, B., Krstinić Nižić, M. (2011). *Ocjena investicijskoga modela primenom diskretnijske diskontne stope – slučaj obnovljivih izvora energije u turizmu*, Ekonomski pregled, br. 62, Zagreb.
3. Destović, I. (2017). Osvrt na poglavlje knjige „Upravljanje investicijama“ profesora M. Mete: *Komponenta rizika u investicionoj analizi*, Ekonomski izazovi, 6-11, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar.
4. Guide to Cost-Benefit Analysis of Investment Projects - Economic appraisal tool for Cohesion Policy 2014 – 2020. (2014). European Commission, Brussels.
5. Ivaniš, M., Slović, S. (2013). *Uloga i značaj cost-benefit analize u investicionom menadžmentu*, Pravno - ekonomski pogledi, br. 1 - 2013, Beograd.
6. Jovanović, P. (2006). *Upravljanje investicijama*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd.
7. Meta, M. (2016). *Odnos koeficijenta kapitalnih ulaganja, računovodstvene i interne stope prinosa*, Ekonomski izazovi, br. 5 - 9, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar.
8. Mihić, M., Petrović, D., Vučković, A. (2011). *Mogućnosti primene cost-benefit analize u projektima energetske efikasnosti u zgradarstvu*, Ekonomske teme, br. 3, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš.
9. Munich, D., Psacharopoulos, G. (2014). *Mechanisms and methods for cost-benefit / cost-effectiveness analysis of specific education programmes*, European Expert Network on Economics of Education (EENEE), European Commission, Brussels.
10. Vasić, Ž. (2005). *Sistem upravljanja realizacijom investicionih projekata u funkciji upravljanja promenama u elektroprivredi*, Tehnički fakultet “Mihajlo Pupin” Zrenjanin, Zrenjanin.
11. Vukadinović, P., Jović, Z. (2012). *Investicije*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2012.

PRINCIPI FUNKCIONISANJA I PRIMJENA SAVREMENOG RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA

PRINCIPLES OF FUNCTIONING AND APPLICATION OF THE MODERN ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM

Aleksić Milanka¹, Vujnović – Gligorić Bogdana²

SAŽETAK

Važna uloga u pribavljanju poslovnih informacija pripada računovodstvenom informacionom sistemu. Računovodstveni informacioni sistem je istovremeno, i samostalan sistem, i sastavni dio ukupnog informacionog sistema preduzeća. Na osnovu informacija iz računovodstvenog informacionog sistema moguće je provesti razne finansijske analize i sačiniti kvalitetan finansijski plan, što je osnova za rast i razvoj poslovnog subjekta u budućnosti. Predmet istraživanja rada su računovodstveni informacioni sistemi, kriteriji potrebni za njihov kvalitetan rad, te primjena najsavremenijeg informacionog sistema – računovodstva u oblaku. Problem istraživanja je spoznati prednosti i nedostatke u primjeni računovodstva u oblaku, te njegovu sigurnost i zaštitu privatnosti podataka. Cilj rada je istražiti primjenu računovodstvenih informacionih sistema u svakodnevnom poslovanju preduzeća.

Rezultati istraživanja ukazuju na prednosti i ograničenja u primjeni računovodstva u oblaku. Kao glavne prednosti se ističu smanjenje troškova informatičkih timova, a u kombinaciji sa sofisticiranim digitalnim poslovnim praksama povećanje produktivnosti, privredni rast i rast zapošljavanja. Nedostaci primjene ove tehnologije se ogledaju u neadekvatnoj zaštiti privatnosti podataka i upitnoj sigurnosti. Statistički podaci Evropske unije govore da 26% preduzeća primjenjuje računovodstvo u oblaku, dok u BiH nema transparentnih podataka o stepenu primjene. Za sada postoji razvijena infra-

1 Prof. dr Milanka Aleksić, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, e-mail: milanka.s.aleksic@apeiron-edu.eu

2 Prof. dr Bogdana Vujnović – Gligorić, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, e-mail: bogdana_vujnovic@yahoo.com

struktura naprednih servisa koji nude računovodstvo u oblaku, ali je primjena nedovoljna, posebno u bankama koje bi trebale da prednjače u primjeni poslovnih inovacija. Istraživanja ukazuju na prioritetsnu potrebu harmonizacije propisa sa EU u dijelu privatnosti i sigurnosti podataka.

KLJUČNE RIJEČI: računovodstvene informacije, računovodstveni informacijski sistemi, računovodstvo u oblaku.

ABSTRACT

Accounting information system plays an important role in obtaining business information. The accounting information system is, at the same time, both a standalone system and an integral part of the overall enterprise information system. With the information obtained from the accounting information system, it is possible to carry out various financial analyzes and create a quality financial plan, which is the basis for the growth and development of the business entity. The subject of this research paper are accounting information systems, criteria needed for their quality performance, and application of the the newest accounting information system - cloud accounting. This research tries to understand the advantages and disadvantages of applying cloud accounting, its security and protection of data privacy. The aim of this paper is to investigate the application of accounting information systems in the day-to-day operations of an enterprise.

Research findings highlight the benefits and limitations of deploying cloud accounting. The main advantages are the reduction in the cost of IT teams, and in combination with sophisticated digital business practices, productivity gains, economic growth and employment growth. The disadvantages of applying this technology are reflected in inadequate data privacy protection and questionable security. European Union statistics show that 26% of enterprises use cloud accounting, while in Bosnia and Herzegovina there is no transparent data on the use of cloud accounting. For the time being, there is a well-developed infrastructure of advanced cloud accounting services, but there is lack of implementation, especially in banks that should be at the forefront of implementing business innovations. Research indicates a priority need to harmonize regulations with the European Union in terms of privacy and data security.

KEY WORDS: accounting information, accounting information system, cloud accounting.

1. UVOD

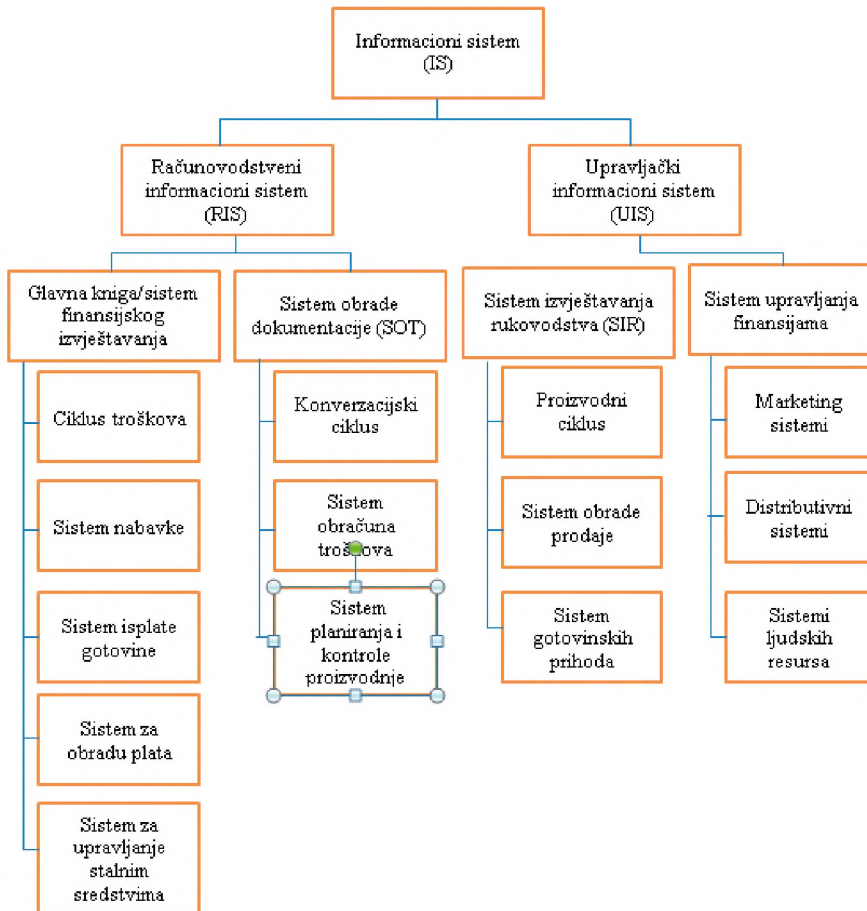
Informacije koje se dobijaju iz računovodstva predstavljaju temelj poslovnog odlučivanja. Platformu za njihovo pribavljanje čini računovodstveni informacijski sistem. Računovodstveni informacijski sistem je sastavi dio

ukupnog informacionog sistema, u kojem nastaje najveći dio informacija potrebnih za poslovno odlučivanje. U ovom dijelu sistema nastaju kvantitativne finansijske informacije, kao proizvod bilježenja svih poslovnih transakcija koje se mogu vrijednosno izraziti, odnosno kvantificirati. Kvalitetno odlučivanje zahtijeva obradu i nefinansijskih informacija, mada je finansijski aspekt sagledavanja ključan. Obrada finansijskih informacija se vrši putem računarske tehnologije, koja u današnje vrijeme pruža širok spektar mogućnosti. U skladu sa svojim specifičnostima preduzeće bira način organizovanja računovodstvenog informacionog sistema, formu njegove primjene, kao i način sinhronizacije na višem nivou. Krajnji cilj je izgraditi platformu informacionog sistema koji, preko finansijskih izvještaja, može osigurati kvalitetnu i blagovremenu informacionu osnovu o uspješnosti i finansijskom položaju preduzeća, za potrebe širokog kruga korisnika kod donošenja svojih ekonomskih odluka. Pretpostavka za takav informacioni sistem je postojanje kvalitetne računovodstvene funkcije u preduzeću i njena inkorporiranost u ukupni upravljački sistem. Ovaj rad se bavi istraživanjem principa funkcionisanja računovodstvenog informacionog sistema, spoznajom mogućnosti koji nudi savremeni informacioni sistem - računovodstvo u oblaku, kao i prednostima i ograničenjima u njegovoj primjeni.

2. POJAM RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA

Tržišni uslovi poslovanja nameću potrebu razvoja i implementacije adekvatnih informacionih sistema, kako u oblasti upravljanja (upravljački ili menadžment informacioni sistem), tako i u oblasti računovodstva (računovodstveni informacioni sistem). Informacioni sistemi u oblasti upravljanja su po obuhvatu širi jer uključuju i nefinansijske informacije, za razliku od računovodstvenog informacionog sistema koji uključuje te informacije samo kada one utiču na sastavljanje finansijskih izvještaja. S obzirom na sve veću uvezanost finansijskih i nefinansijskih informacija, savremeni računovodstveni informacioni sistem, u pravilu, prate obe vrste informacija, tako da je teško napraviti jasnu podjelu između upravljačkog informacionog sistema i računovodstvenog informacionog sistema, već se može govoriti o njihovoj integraciji u jedinstvenu aplikaciju na nivou društva, pri čemu je računovodstveni informacioni sistem dio upravljačkog informacionog sistema.

Slika 1. Okvir informacionih sistema

Izvor: (Petrović i dr., 2016.)

Računovodstveno informisanje je staro koliko i samo računovodstvo, koje se javilo zbog potrebe da se poslovni događaji, odnosno informacije zabilježe. Sa razvojem računovodstva, razvijali su se i načini obrade podataka, a sve u cilju da se iz baze podataka dobiju informacije korisne za ispravno usmjeravanje daljeg poslovanja. Računovodstveni informacioni sistem je “specijalizirani informacijski sustav koji ima za cilj prikupljanje, obradu i generiranje informacija primarno vezanih uz finansijske transakcije“ (Mamić Sačer, Žagre, 2007). Znači, osnovna uloga računovodstvenog informacionog sistema je da evidentira dokumentaciju o svim poslovnim događajima u

preduzeću, obradi je u skladu sa važećom regulativom, te objelodani informacije kroz računovodstvene izvještaje, analize, predračune i sl.

Shodno ulozi, računovodstveni informacioni sistem se može posmatrati kroz svoja tri osnovna podsistema:

- sistem obrade transakcija,
- glavna knjiga / sistem finansijskog izvještavanja i
- sistem izvještavanja rukovodstva.

Ulaz u računovodstveni informacioni sistem predstavljaju knjigovodstvene isprave, odnosno dokumentovani poslovni događaji.

Osnovni dio informacionog sistema je obrada podataka i njihovo čuvanje. Da bi finansijski izvještaji zadovoljili potrebe različitih interesnih grupa, potrebno je raspoložive informacije u obradi uskladiti sa pravnim normama i standardima, te ih učiniti što tačnijim, bržim i lakšim za korištenje. To zahtijeva stalnu promjenu tehnologije obrade, odnosno programa, kao i edukaciju zaposlenih koji su angažovani na tim sistemima. Osim toga, kvalitetna informacija zahtijeva kontrolne postupke u svim segmentima obrade.

Obrada podataka se vrši uz poštovanje i dosljednu primjenu:

- računovodstvenih načela, tj. pravila kao okvira, u kojem djeluje računovodstvena praksa (Sović, 2020). Da bi finansijske informacije bile korisne, one moraju biti relevantne i da fer prezentuju ono što predstavljaju. Korisnost finansijskih informacija se povećava ako su one uporedive, provjerljive, pravovremene i razumljive (SRRFBiH, 2020),
- računovodstvenih standarda odnosno uputstava, objašnjenja, smjernica i načela definisanih zakonom i objavljenih od profesionalnog udruženja, u saradnji sa Ministarstvom finansija (Zakon o računovodstvu i reviziji RS, 2015),
- zakonskih propisa koji regulišu oblast računovodstva i finansijskog izvještavanja,
- računovodstvenih politika koje predstavljaju posebna načela, osnove, dogovore i praksu koje je usvojio poslovni subjekt u sastavljanju i prezentovanju finansijskih izvještaja (Zenzerović, 2005).

Izlaz iz računovodstvenog informacionog sistema su informacije, predočene u finansijskim izvještajima, analizama, predračunima i slično.

3. NAČIN ORGANIZACIJE RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA

Zavisno od vrste transakcija koje se obrađuju, računovodstveni informacioni sistem se dijeli na modularni, integralni i kombinovani.

Informacioni sistem po modularnom obliku se organizuje pretežno u malim i srednjim poduzećima. Prema svojoj specifičnosti, preduzeće može koristiti informacioni sistem na jedan od sljedećih načina (Gulin, 2003):

- na samostalnom računaru koga opslužuje jedan ili više zaposlenika (mala preduzeća),
- na više umreženih računara sa jednim računaru - serverom (mala i srednja preduzeća) i
- na on-line terminalima ili radnim jedinicama koje su povezane sa centralnim računaru (velika preduzeća).

Prema obuhvatu, razlikujemo modul glavne knjige (zbirna evidencija), module analitičke evidencije (kupaca, dobavljača, osnovnih sredstava, zaliha, prihoda, rashoda i sl.), te pomoćne module (knjiga blagajne, čekova, putnih naloga, ulaznih računa, izlaznih računa i sl.).

Modul analitičke evidencije se može podesiti tako da se analitičke evidencije, po automatizmu, prenose u glavnu knjigu, u momentu unosa podataka, ili da se vrši periodični prenos podataka putem davanja određene naredbe računaru.

Pomoćni moduli se mogu iskoristiti i kao ulaz u podsistem analitičkog knjigovodstva (npr. knjiga izlaznih računa se koristi kao ulaz u modul analitičkog knjigovodstva kupaca i sl.).

Integralni računovodstveni informacioni sistem je struktuiran od različitih modula kod kojih se podaci evidentiraju na mjestu nastanka transakcije, za razliku od modularnog sistema kod kojeg se podaci evidentiraju u računovodstvu. Slanje podataka u računovodstvo se vrši digitalnim putem. Obrada se vrši u odgovarajućim modulima, što se ogleda u formiranju salda na kontima glavne knjige. Za rad integralog računovodstvenog informacionog sistema potrebno je uspostaviti vezu između terminala i centralnog računara, temeljenoj na on-line računarskom sistemu (u realnom vremenu i/ili sa „batch“ obradom, odnosno knjiženjem nakon obrade podataka) (Gulin, 2003).

Kombinovani računovodstveni informacioni sistem je kombinacija već navedenih, uz korištenje ličnih računara i on-line računarskog sistema u različitim kombinacijama.

4. SAVREMENI CLOUD RAČUNOVODSTVENI INFORMACIONI SISTEMI

Sa razvojem informacionih tehnologija, razvijaju se i računovodstveni informacioni sistemi. Pravac u kojem će se razvijati računovodstveni infor-

macioni sistemi će biti baziran na cloud tehnologiji,³ tzv. računovodstvo u oblaku (engl. *cloud computing*).

Računovodstvo u oblaku je relativno novi koncept i, zbog svoje širine, različito je definisan u ekonomskoj teoriji. Navedena je definicija američkog Nacionalnog instituta za standarde i tehnologiju, prema kojoj je računovodstvo u oblaku model za omogućavanje sveprisutnog, odgovarajućeg, mrežnog pristupa na zahtjev (*on-demand*) za dijeljenje konfigurabilnih računarskih resursa (npr., mreže, servera, memorije podataka, aplikacija i servisa / usluga) koji se mogu brzo omogućiti i dodijeliti uz minimalan napor i interakciju sa davaocem usluge (National Institute of Standards and Technology, 2011).

S obzirom da ovaj koncept podjele programskog okruženja koristi Internet kao platformu, a pristup podacima davaoca usluga računovodstva u oblaku se vrši putem web preglednika ili specijalizovanih aplikacija, to smanjuje potrebu za ulaganjem u infrastrukturu i obuku zaposlenih ili kupovinu licenciranih programa.

Kao rezultat razvoja računovodstva u oblaku razvili su se određeni centri koji nude računarske servise korisnicima računarskih operacija, bez potrebe kupovine specijalizovane računarske opreme. Kao faktori uspjeha ističu se potpuna rješenja računovodstvenog informacionog sistema u optimizaciji i unapređenju poslovnih procesa. Savremeni cloud računovodstveni informacioni sistem nudi efikasnije upravljanje lancima snabdijevanja, ubrzanje obrta zaliha, utvrđivanje stvarnih troškova proizvodnje, fleksibilnost u organizaciji poslovanja, upravljanje rastom preduzeća, usklađivanje u regulativi, kvalitetnije izvještavanje i dr. S obzirom na obuhvatnost, cloud računovodstveni informacioni sistem predstavlja integrisano poslovno rješenje koje omogućava:

- brz i jednostavan pristup informacijama, analizama i izvještajima neophodnih za proces odlučivanja,
- brz odgovor na zahtjeve kupaca i lakši prodor na nova tržišta,
- lakše planiranje i izvršenje poslovnih procesa,
- automatizaciju i integraciju pojedinačnih poslovnih procesa i informacija,
- bolji uvid u sve segmente poslovanja,
- praćenje i kontrolu na svim nivoima poslovanja,
- smanjenje troškova, povećanje dobiti, optimizaciju radnih mjesta, itd.

Savremeni model cloud računovodstvenog informacionog sistema se uglavnom modularno uređuje i u svojoj strukturi sadrži sljedeće module:

- modul upravljanja finansijama,
- modul upravljanja prodajom i marketingom,

³ Često se koristi kao metafora za Internet

- modul upravljanja nabavkom,
- modul upravljanja skladišnim poslovanjem,
- modul upravljanja proizvodnjom,
- modul planiranja resursa,
- modul upravljanja servisom i održavanjem i
- modul kadrovske evidencije (Dmitrović Šaponja i dr., 2014).

4.1. Prednosti cloud računovodstvenog informacionog sistema

Američki nacionalni institut za standarde i tehnologiju utvrdio je osnovne karakteristike cloud računovodstvenog informacionog sistema, koje se ogledaju u sljedećem:

1. pružanje usluga na zahtjev korisnika,
2. širok mrežni pristup,
3. udruživanje resursa,
4. elastičnost i
5. mjerljiva upotreba (National Institute of Standards and Technology, 2017).

U primjeni cloud računovodstvenog informacionog sistema dokazane su i druge prednosti, poput:

- nema izdataka (troškova) za kupovinu hardvera i softvera za upravljanje centrima podataka,
- nema geografskog ograničenja u dostupnosti resursa (pristupačnost na globalnom nivou),
- eliminisana potreba za podešavanjem informacionog sistema (hardvera i softvera), što povećana produktivnost informatičkih timova,
- stalno povećanje performansi računarske opreme na globalnom nivou,
- zaštićenost podataka od uništavanja (jer su uskladišteni na više lokacija) (Savić, 2016).

Podaci iz cloud računovodstvenog informacionog sistema mogu biti dostupni na više lokacija na mreži provajdera, što omogućava “*backup*” podataka, oporavak od šteta i kontinuitet poslovanja.

4.2. Primjena cloud računovodstvenog informacionog sistema u Evropskoj uniji

Prioritet Evropske komisije je stvaranje jedinstvenog digitalnog tržišta na nivou Evrope. Strategija takvog djelovanja se bazira na tri stuba:

- boljem digitalnom pristupu robama i uslugama širom Evrope,
- stvaranje pravih i jednakih uslova za unapređenje digitalnih mreža i inovacija u oblasti usluga,
- maksimiziranje potencijala rasta digitalne ekonomije (Eurostat, 2020).

Širi interes Evropske unije je brže prihvatanje računovodstva u oblaku u svim privrednim sektorima, a sa ciljem smanjenja troškova informatičkih

timova, a u kombinaciji sa sofisticiranim digitalnim poslovnim praksama, zatim povećanje produktivnosti, privredni rast i rast zapošljavanja. Rast se smatra uslovom za opstanak preduzeća, a veća primjena inovacija veoma važnom za konkurentnost.

U 2018. godini je 26% preduzeća (sa 10 i više zaposlenih), na nivou EU-28, koristilo računovodstvo u oblaku. U tabeli 1. prikazan je procenat preduzeća pojedinih zemalja koje su koristile računovodstvo u oblaku tokom 2018. godine.

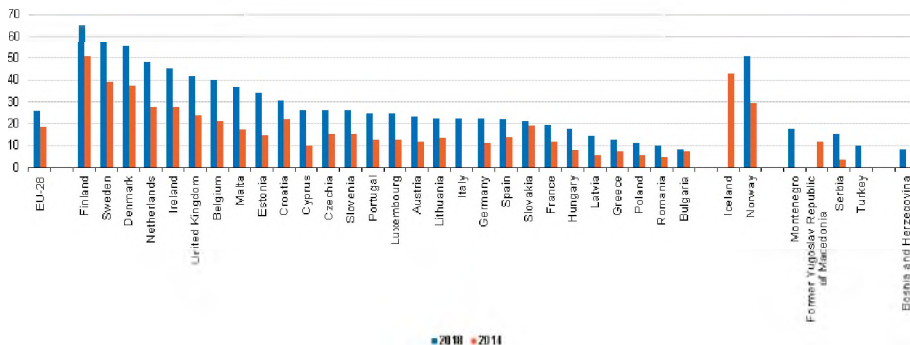
Tabela 1. Korištenje računovodstva u oblaku u preduzećima EU-28, 2018. godine

Naziv države	% preduzeća	Naziv države	% preduzeća	Naziv države	% preduzeća
Belgija	40	Italija	23	Rumunija	10
Bugarska	8	Kipar	27	Slovenija	26
Češka	26	Latvia	15	Slovačka	21
Danska	56	Litvanija	23	Finska	65
Njemačka	22	Luksemburg	25	Švedska	57
Estonija	34	Mađarska	18	UK	42
Irska	45	Malta	37	Norveška	51
Grčka	13	Nizozemska	48	Crna Gora	18
Španija	22	Austrija	23	Srbija	15
Francuska	19	Poljska	11	Turska	10
Hrvatska	31	Portugal	25	BiH	8

Izvor: (Eurostat, 2020)

Na sljedećem grafikonu se može vidjeti zastupljenost računovodstva u oblaku u posmatranim zemljama u 2014. i 2018. godini.

Grafikon 1. Korištenje računovodstva u oblaku, 2014. i 2018. godine (% preduzeća)

Izvor: (Eurostat, 2020)

Značajne razlike u korištenju računovodstva u oblaku mogu se primijetiti u svim zemljama. Najmanje 40% preduzeća iz Finske, Švedske, Danske, Holandije, Irske, Velike Britanije i Belgije koristilo je usluge računovodstva u oblaku. S druge strane, u Rumuniji i Bugarskoj, usluge računovodstva u oblaku koristilo je samo 10% ili manje preduzeća.

4.3. Primjena cloud računovodstvenog informacionog sistema u Bosni i Hercegovini

Usluge digitalizacije i optimizacije poslovnih procesa, s fokusom na usluge elektronskog poslovanja do krajnjih korisnika u BiH, pruža više ponuđača, od kojih se posebno ističe akcionarsko društvo BH Telekom. BH Telekom je ponuđač naprednog servisa poznatiji pod nazivom PANTHEON Cloud ERP, u partnerstvu sa firmom Datalab BH, d.o.o. U duhu osnovne paradigme svog poslovanja, koja u prvi plan stavlja korisnika i njegove zahtjeve za naprednim informacionim rješenjima, BH Telekom nudi partnerstva svim zainteresovanim kompanijama da, kroz zajednički nastup na tržištu, primijene nova tehnološka i/ili poslovna rješenja i napredne servise. BH Telecom nudi korisnicima infrastrukturu kao Cloud servis sa namanje tri lokacije, što eliminiše mogućnost prekida u radu. Podaci se više ne smještaju na lokalnom računaru već u oblaku, tako da je pristup moguć sa više računara i lokacija, i u bilo koje vrijeme. Povezivanje na bazu podataka se vrši putem Interneta. Cloud tehnologija uključuje isporuku hardvera i softvera kao servisa putem Interneta. Korisnicima je stavljena na raspolaganje ekspertiza u oblasti pružanja informatičkih usluga i servisa u sinergiji sa telekomunikacionim i cloud uslugama i servisima.

BH Telekom je razvio partnerstvo i sa kompanijom Orka, d.o.o. Sarajevo. U dijelu zajedničkog pružanja usluga kroz OWIS Cloud, korisnicima se nudi automatizacija i optimizacija poslovnih procesa u kancelarijskom poslovanju i upravljanje dokumentima od njihovog ulaza, preko obrade do izlaza.

Cloud platforma, na kojoj su cloud servisi (poput Pentheon-a), se oslanja na velikog svjetskog proizvođača softvera iz oblasti virtuelizacije - VMWare Cloud. Takođe, licence ovog proizvođača su dostupne kroz Cloud data centar BH Telekom. Pružanje usluga je regulisano procedurama koje su verifikovane kroz standarde za sigurnost, ISO9001 i ISO27001. Najveći Cloud korisnik je upravo BH Telekom, tj. najveći interni servisi ove kompanije su upravo na njihovom Cloudu.

U Bosni i Hercegovini se zadnjih godina proširio broj ponuđača naprednih servisa, među kojima se posebno ističu društva ograničene odgovornosti iz Sarajeva: QSS, Datalab BH, Logosoft, Microsoft BiH, Oracle BiH, Zira, CISCO, kao i društva ograničene odgovornosti iz Banjaluke: Lanaco, TeleGroup, Teleklik i dr.

Od 2014. godine u Bosni i Hercegovini je aktivna Microsoft Azure cloud platforma, preko firme Microsofta BiH d.o.o., koja je u vlasništvu Microsoft Corporation, Redmond, WA. Ova platforma nudi mogućnost korištenja testnog perioda u trajanju od jednog mjeseca, uz korištenje kredita od 200\$ za potrebne servise.

Korisnici Cloud servisa u Bosni i Hercegovini su: Bingo, Regulatorna Agencija za komunikacije, Wiener osiguranje, Lutrija BiH, Portal javnih nabavki BiH, Agencija za informaciono društvo Republike Srpske, Sberbank BH d.d, Ekonomika d.o.o., Merkur trgovina, d.o.o., Bisnode BH, d.o.o. i drugi.

5. PROBLEM PRIVATNOSTI I SIGURNOSTI CLOUD RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA

S obzirom da cloud računovodstveni informacioni sistem funkcioniše na globalnom nivou, postavlja se pitanje usklađenosti domaćeg zakonodavstva sa evropskim načelima. Određena pitanja nisu adekvatno riješena, poput mjerodavnosti prava u slučaju spora (pravo poslužitelja ili korisnika), odgovornosti za štete, otkrivanje podataka trećim licima, i sl. Ovdje se posebno ističu problemi privatnosti i sigurnosti, koji moraju biti u skladu sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka u Bosni i Hercegovini, Opštom uredbom o zaštiti podataka 2016/679 *Evropskog parlamenta i Vijeća od 27. aprila 2016.*, te odredbama EU koje se odnose na prenos podataka iz EU u SAD (EU Model Clauses EUMC).

Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR: *General Data Protection Regulation*) se primjenjuje na organizacije koje prikupljaju podatke građana EU (voditelji obrade) i organizacije koje obrađuju podatke prema uputama voditelja obrade, poput pružaoca usluga u oblaku, ukoliko su predmet obrade podaci ispitanika iz EU (izvršioi obrade).

Prema članu 3, Opšta uredba o zaštiti podataka se odnosi na obradu ličnih podataka u kontekstu aktivnosti uspostave kontrolora ili obrađivača u EU, bez obzira na to da li se obrada odvija u EU ili ne.

Predmet *Generalnog propisa o zaštiti podataka Europske unije su i kompanije izvan EU, ukoliko nude robu i usluge ili prate ponašanja stanovnika EU. To znači da će se propisi primjenjivati i na građane BiH ukoliko kontrolor podataka iz EU ima poslovne ogranke i u BiH ili pruža usluge njenim građanima. Ukoliko pak kompanije iz BiH posluju u EU ili nude robu i usluge građanima EU, dužne su da primjenjuju Uredbu.*

Dakle, sve dok domaće zakonodavstvo ne bude usklađeno sa evropskim, propisi iz zaštite ličnih podataka će se pod određenim uslovima primjenjivati i na građane BiH, ali i na domaće kontrolore koji posluju sa EU. Na

osnovu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, BiH je preuzela obavezu usklađivanja domaćeg zakonodavstva s pravnom stečevinom EU do 01.06.2021. godine, tako da se navedena obaveza odnosi i na usklađivanje Zakona o zaštiti ličnih podataka.

Prema članu 17 sadašnjeg Zakona o zaštiti ličnih podataka, kontrolor podataka⁴ ne može dati lične podatke trećoj strani prije nego što o tome obavijesti nosioca podataka. Ako nosilac podataka ne odobri davanje ličnih podataka, oni se ne mogu otkriti trećoj strani, osim ako to nije u javnom interesu.

Članom 18 istog Zakona regulisan je prenos podataka u inostranstvo. Naime, lični podaci se mogu iznositi iz BiH, samo ukoliko primalac ima adekvatne mjere zaštite:

1. je iznošenje ličnih podataka propisano posebnim zakonom ili međunarodnim ugovorom koji obavezuje Bosnu i Hercegovinu,
2. je od lica čiji se podaci iznose dobijena prethodna saglasnost i lice upoznato sa mogućim posljedicama iznošenja podataka,
3. je iznošenje ličnih podataka potrebno radi izvršavanja ugovora između nosioca podataka i kontrolora ili ispunjavanja predugovornih obaveza preduzetih na zahtjev lica čiji se podaci obrađuju,
4. je iznošenje ličnih podataka potrebno radi spašavanja života lica na koja se podaci odnose ili kada je to u njegovom vitalnom interesu,
5. se lični podaci iznose iz registra ili evidencija koje su, u skladu sa zakonom ili drugim propisima, dostupne javnosti,
6. je prenos ličnih podataka neophodan radi ostvarivanja javnog interesa,
7. je prenos ličnih podataka potreban radi zaključenja ili ispunjavanja ugovora između kontrolora s trećom stranom, kada je ugovor u interesu lica čiji se podaci obrađuju.

Agencija može odobriti prenos podataka u drugu zemlju ukoliko nisu ispunjeni navedeni zahtjevi samo ukoliko kontrolor u drugoj zemlji pruži dovoljno garancija u pogledu zaštite privatnosti i osnovnih prava i sloboda pojedinaca ili pružanje sličnih prava proizilazi iz odredbi posebnog ugovora.

Problem u primjeni računovodstva u oblaku predstavlja nov izazove i za supervizore.

⁴Kontrolor je svaki javni organ, fizičko ili pravno lice, agencija ili drugi organ koji samostalno ili zajedno s drugim vodi, obrađuje i utvrđuje svrhu i način obrade ličnih podataka na osnovu zakona ili propisa (član 3)

6. ZAKLJUČAK

Računovodstveni informacijski sistem predstavlja temelj za pribavljanje kvalitetnih računovodstvenih informacija. Sa razvojem informacijskih tehnologija razvijaju se i informacijski sistemi. Pravac u kojem će se razvijati računovodstveni informacijski sistemi će biti baziran na cloud tehnologiji, tzv. računovodstvo u oblaku. Nekoliko kompjutera se spaja u oblaku, s ciljem da obave funkcije koje su do sada obavljali milioni kompjutera uz veliku tehničku i kadrovsku infrastrukturu. Prednosti ovog informacijskog sistema su dokazane u praksi u vidu pružanja usluga na zahtjev korisnika, širokog mrežnog pristupa, udruživanja resursa, elastičnosti, mjerljive upotrebe i slično. Međutim, korisnici imaju dozu nepovjerenja prema ovoj tehnologiji, posebno u dijelu sigurnosti i privatnosti podataka. Privatnost i sigurnost moraju biti u skladu sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka u Bosni i Hercegovini, Opštom uredbom o zaštiti podataka 2016/679 *Evropskog parlamenta i Vijeća od 27. aprila 2016.*, te odredbama Evropske unije koje se odnose na prenos podataka iz EU u SAD.

Zadnjih godina, trendovi pokazuju da se stanje nepovjerenja mijenja i da sve više kompanija primjenjuje računovodstvo u oblaku. Računovodstvo u oblaku je postalo temelj u upravljanju, posebno velikih kompanija, koje raspolažu sa enormnim količinama podataka koje nemaju gdje smjestiti.

Statistika pokazuje da je u 2018. godini 26% preduzeća (sa 10 i više zaposlenih), na nivou EU-28, koristilo računovodstvo u oblaku. Davaoci usluga osluškaju potrebe korisnika, te razvijaju nove pakete oblaka. Budućnost nalaže podizanje kvaliteta upravljiva aplikacijskim sadržajem, kao i izgradnju stabilne veze između davaoca i korisnika računovodstva u oblaku. Stabilna veza podrazumijeva dostupnost oblaka i sigurnost podataka. Korisnici imaju veliki izbor davaoca usluga računovodstva u oblaku i platformi sa unaprijed dogovorenim standardima i aplikacijama. Kritični dio za buduće upravljanje oblakom može predstavljati sposobnost upravljanja aplikacijskim sadržajem, jer se aplikacijske komponente stalno prilagođavaju fluktuirajućem okruženju, a evidentan je i rastući prostor oblaka. Sve to zahtijeva više energije i resursa, tako da se može očekivati da će predstojeće trendove odrediti korelacija između izdataka za računovodstvo u oblaku i njegove efikasnosti.

LITERATURA

1. Dmitrović Šaponja, LJ., i dr. (2016). *RIS kao izvor konkurentne prednosti poslovnog subjekta*, Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, Vol. 50, br. 31/2014., Subotica.
2. Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/>
3. Eurostat, (2016). *Cloud computing - statistics on the use by enterprises*, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php>

4. Gulin D. (2003). *Računovodstvo*, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Zagreb.
5. Mamić Sačer, I., Žager, K. (2007). *Računovodstveni informacijski sustavi*, HZRIFD, Zagreb.
6. National Institute of Standards and Technology, Department of Commerce, "Special Publication 800-145", USA, 9/2011.
7. National Institute of Standards and Technology. (2017). *The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology*, dostupno na: <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf>
8. Petrović, Z. i dr. (2016). *Računovodstveni informacijski sustavi*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
9. Savez računovođa i revizora FBiH. *Konceptualni okvir za finansijsko izvještavanje*, KK4, dostupno na: <http://www.srr-fbih.org/File/Download?idFi=261>
10. Savić, M. (2016). *Virtuelizacija računovodstva kroz cloud computing*, Univerzitet Sinerģija, Bijeljina.
11. Sović, J. (2020). *Uloga računovodstvenog znanja u postizanju poslovnog uspjeha*, Poslovni konsultant, dostupno na: <https://poslovnikonsultant.ba/8-73.htm>
12. Stipić, A. i dr. *Mobilna poslovna inteligencija i računarstvo u oblaku*, dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/Mobilna_poslovna_inteligencija_i_racunarstvo_u_oblaku-pdf
13. Zakon o računovodstvu i reviziji RS, Službeni glasnik RS 94/15.
14. Zenzerović, R. (2005). *Analitički postupci pri ocjeni vremenske neograničenosti poslovanja*, magistarski rad, Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb.

DETERMINANTE EFIKASNOSTI UPRAVLJANJA ZALIHAMA U MALOPRODAJI HRANE U SRBIJI

DETERMINANTS OF EFFICIENCY OF INVENTORY MANAGEMENT IN FOOD RETAIL IN SERBIA

Radojko Lukić¹

SAŽETAK

Problematika upravljanja zalihama u svim preduzećima, što znači i u maloprodajnim kompanijama, je kontinuirano aktuelna, složena i vrlo značajna. Ona se zbog toga istražuje iz različitih uglova, uključujući i ekonometrijsku analizu. Imajući to u vidu, u ovom radu se istražuju determinante efikasnog upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji. Poznavanje faktora i efikasna kontrola zaliha je ključna pretpostavka za efikasno upravljanje zalihama i ostvarenje ciljnih performansi maloprodavaca hrane u Srbiji. Prema dobijenim rezultatima empirijskog istraživanja primenom regresione analize utvrđeno je da su dve ključne determinante efikasnog upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji: prinos bruto marže od prodaje (bruto marža / prodaja) i koeficijent obrta zaliha (prodaja / zalihe). Njihovom efikasnom kontrolom može se ostvariti ciljni profit maloprodavaca hrane u Srbiji.

KLJUČNE REČI: *prinos bruto marže od zaliha, prinos bruto marže od prodaje, koeficijent obrta zaliha, veličina firme, kapitalna intenzivnost.*

ABSTRACT

The issue of inventory management in all companies, which means in retail companies, is continuously current, complex and very important. It is therefore investigated from different angles, including econometric analysis. With this in mind, this paper investigates the determinants of efficient inventory management in food retail in Serbia. Knowledge of factors and efficient

¹ Dr Radojko Lukić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet Beograd, e-mail: radojko.lukic@ekof.bg.ac.rs

inventory control is a key prerequisite for efficient inventory management and achieving the target performance of food retailers in Serbia. According to the results of empirical research using regression analysis, it was determined that there are two key determinants of efficient inventory management in food retail in Serbia: return gross margin on sales (gross margin / sales) and inventory turnover ratio (sales / inventories). Their effective control can achieve the target profit of food retailers in Serbia.

KEY WORDS: *return gross margin on inventory, return gross margin on sales, inventory turnover ratio, firm size, capital intensity.*

1. UVOD

U cilju ostvarenja, generalno rečeno, ciljnih performansi u maloprodaji hrane neophodno je što efikasnije upravljati zalihama. Poznavanje značaja pojedinih faktora ključna je pretpostavka za što efikasnije upravljanje zalihama (posebno u maloprodaji s obzirom na njihovo značajno učešće u bilansnoj aktivi). Polazeći od toga, predmet istraživanja u radu je analiza faktora efikasnog upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji na bazi računovodstvenog i, posebno, ekonometrijskog pristupa. Svrha i cilj toga je da se data problematika što kompleksnije obradi i da se predlože adekvatne mere za što efikasnije upravljanje zalihama u cilju ostvarenja ciljnog profita u maloprodaji hrane u Srbiji. U tome se, pored ostalog, ogleda naučno - stručni doprinos ovog rada.

S obzirom na aktuelnost, složenost i značaj teme, vrlo je bogata literatura koja se odnosi na upravljanje zalihama u maloprodaji (Berman, 2018; Dekimpe, 2019; Evans, 2005; Levy, Weitz, Grewal, 2020; Pitari, 2020; Lukic, 2015; Lukic, 2019; Lukic, 2020). Neki radovi su posvećeni isključivo ekonometrijskoj analizi zaliha u maloprodaji (Adebayo, 2017; Gaur, Fisher, Ramar, 2003; Gaur, Fisher, Ramar, 2005; Kolias, Dimelis, Filios, 2011; Krishnankutty, 2011; Kalan, Gokasar, 2020; Knežević, 2015). Svi oni služe, u ovom radu, kao teorijsko - metodološka i empirijska osnova za istraživanje problematike analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji. Poznavanjem i efikasnom kontrolom faktora (interne i eksterne prirode) može se, u značajnoj meri, uticati na ostvarenje ciljnog prinosa (bruto marže od zaliha, profita od prodaje) u maloprodaji hrane u Srbiji.

Osnovna hipoteza istraživanja tretirane problematike primenom računovodstvene i regresione analize u ovom radu je da je kontinuirano praćenje i poznavanje ključnih faktora pretpostavka za što efikasnije upravljanje zalihama u cilju ostvarenja ciljnih performansi u maloprodaji hrane u Srbiji. Na osnovu toga se mogu preduzeti adekvatne mere za što efikasnije upravljanje zalihama, uključujući i modernu informacionu i komunikacionu tehno-

logiju (na primer, radio frekventnu identifikaciju). Značajnu ulogu u tome ima svakako, pored finansijskog pristupa, i ekonometrijska analiza.

2. EMPIRIJSKI PODACI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Za potrebe istraživanja tretiranog problema u radu, prikupljeni su potrebni empirijski podaci od Agencije za privredne registre Republike Srbije. Oni su „proizvedeni“ u skladu sa relevantnim međunarodnim standardima, i u pogledu uporedne komparativne analize, ne postoje nikakva ograničenja.

Metodologija istraživanja faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji je zasnovana na primeni racio analize i ekonometrijskog pristupa.

2.1. Finansijska (racio) analiza

Finansijska (racio) analiza determinanti efikasnog upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji bazirana je na tzv. strategijskom profitnom modelu, formulisanom kao:

$$\frac{\text{Bruto marža}}{\text{Zaliha}} = \frac{\text{Bruto marža}}{\text{Prodaja}} \times \frac{\text{Prodaja}}{\text{Zaliha}} \quad (1)$$

gde je: prinos bruto marže od zaliha (bruto marža / zalihe), prinos bruto marže od prodaje (bruto marža / prodaja) i koeficijent obrta zaliha (prodaja / zalihe).

Dakle, prinos bruto marže od zaliha je funkcija prinosa bruto marže od prodaje i koeficijenta obrta zaliha. Njihovom efikasnom kontrolom može se ostvariti ciljni prinos bruto marže od zaliha.

2.2. Regresiona analiza

Analiza faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji izvršiće se pomoću primene racio analize, ali i pomoću panel modela linearne jednačine sa konstantnim koeficijentima (*Common Effect Model or Pooled Least Square - PLS*). Ovaj model se formuliše kao:

$$Y_{it} = \alpha + \beta' X_{it} + \varepsilon_{it}, i = 1, 2, \dots, N, t = 1, 2, \dots, T \quad (2)$$

gde je: Y_{it} = zavisna varijabla, X_{it} = nezavisna varijabla, α i β' = koeficijenti, ε_{it} = slučajna greška, N = broj jedinica i T = broj perioda.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

3.1. Racio analiza zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji

Primenom strategijskog profitnog modela (poznatog kao prinos bruto marže od zaliha) biće izvršena analiza faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji (1). U tabeli 1. su prikazani inicijalni podaci korišćeni za merenje efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji za period od 2015. do 2019. godine, primenom racio i regresione analize.

Tabela 1. Inicijalni podaci korišćeni za merenje efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji za period od 2015. do 2019. godine

Jedinica (maloprodajna kompanija)	Godina	Osnovna sredstva (u 000 dinara)	Aktiva (u 000 dinara)	Zalihe (u 000 dinara)	Prodaja (u 000 dinara)	Nabavna vrednost realizovane robe (u 000 dinara)	Bruto marža (Prodaja-Nabavna vrednost prodate robe) (u 000 dinara)
Delhaize S.	2015	38945	72629	6815	76663	60573	16090
Delhaize S.	2016	40053	72560	6859	84345	65831	18514
Delhaize S.	2017	46974	77874	7212	94334	69345	24989
Delhaize S.	2018	45321	84120	7336	100047	70666	29381
Delhaize S.	2019	44578	86263	7696	104305	73320	30985
Mercator-S	2015	45007	74330	12611	102703	90094	12609
Mercator-S	2016	44729	70001	10763	98321	80135	18186
Mercator-S	2017	36547	64006	11862	88937	73310	15627
Mercator-S	2018	35715	54070	9387	78240	60526	17714
Mercator-S	2019	45596	65807	8426	77224	59166	18058
Univerexport	2015	7064	10605	1398	14860	11785	3075
Univerexport	2016	8375	11947	1208	15630	12155	3475
Univerexport	2017	8653	13312	1676	16624	12861	3763
Univerexport	2018	9356	13818	2021	18575	14236	4339
Univerexport	2019	9562	13728	2082	20035	15352	4683
DIS	2015	9780	14063	1999	22736	20526	2210
DIS	2016	9880	13928	1689	21857	19806	2051
DIS	2017	9856	13143	1430	21153	19093	2060
DIS	2018	9857	13530	1811	19369	17490	1879
DIS	2019	10211	14134	1984	19856	17826	2030
Delta Agrar	2015	15363	29383	4591	15802	14659	1143
Delta Agrar	2016	15981	31308	6089	19166	17852	1314
Delta Agrar	2017	20817	34356	5911	22491	20899	1592
Delta Agrar	2018	22169	40248	7784	24640	22967	1673
Delta Agrar	2019	23891	41130	7549	20403	19351	1052

Gomex	2015	1251	2588	1337	8489	7163	1326
Gomex	2016	1670	3333	1108	9404	7755	1649
Gomex	2017	1747	3598	1121	11046	9122	1924
Gomex	2018	1890	4136	1222	12162	9997	2165
Gomex	2019	1978	4093	1419	13364	10979	2385

Izvor: Agencija za privredne registre Republike Srbije

U tabeli 2. prikazana je racio analiza faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji. Na grafikonu 1. prikazana je dinamika kretanja prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji. U ovoj tabeli, u sklopu strategijskog profitnog modela, označeno je: prinos bruto marže od prodaje sa Y, prinos bruto marže od prodaje sa X1 i koeficijent obrta zaliha sa X2.

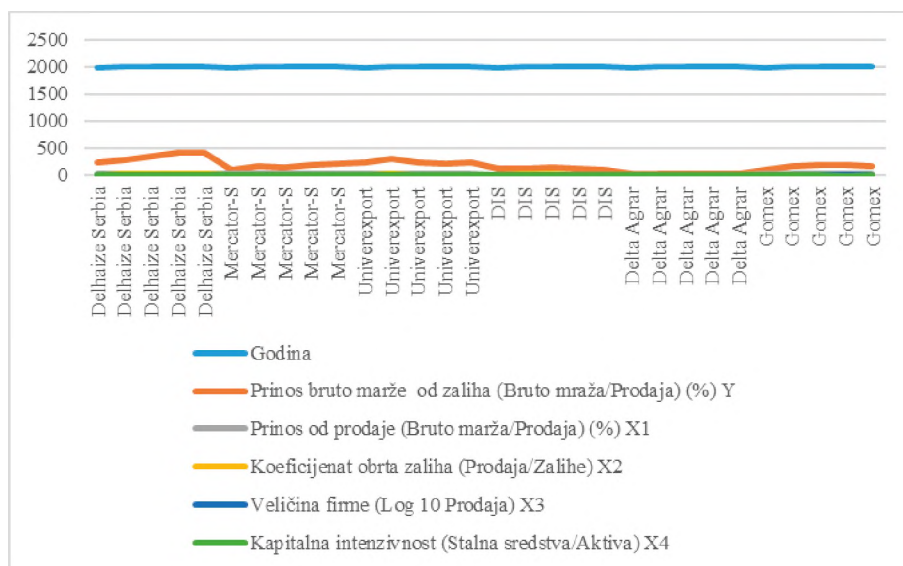
Tabela 2. Racio analiza faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji od 2015. do 2019.

Jednica (Maloprodajna kompanija)	Godina	Prinos bruto marže od zaliha			Velicina firme (Log 10 Prodaja)	Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva/Aktiva)
		Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža/Prodaja) (%)	Prinos bruto marže od prodaje (Bruto mraža/Prodaja) (%)	Koeficijent obrta zaliha (Prodaja/Zalihe)		
		Y	X1	X2		
Delhaize S.	2015	236.10	20.99	11.2492	4.88	0.53622
Delhaize S.	2016	269.92	21.95	12.297	4.93	0.552
Delhaize S.	2017	346.49	26.49	13.0801	4.97	0.60321
Delhaize S.	2018	400.50	29.37	13.6378	5	0.53877
Delhaize S.	2019	402.61	29.71	13.5531	5.02	0.51677
Mercator-S	2015	99.98	12.28	8.14392	5.01	0.6055
Mercator-S	2016	168.97	18.50	9.13509	4.99	0.63898
Mercator-S	2017	131.74	17.57	7.49764	4.95	0.57099
Mercator-S	2018	188.71	22.64	8.33493	4.89	0.66053
Mercator-S	2019	214.31	23.38	9.16497	4.89	0.69288
Univerexport	2015	219.96	20.69	10.6295	4.17	0.6661
Univerexport	2016	287.67	22.23	12.9387	4.19	0.70101
Univerexport	2017	224.52	22.64	9.91885	4.22	0.65002
Univerexport	2018	214.70	23.36	9.191	4.27	0.67709
Univerexport	2019	224.93	23.37	9.62296	4.3	0.69653
DIS	2015	110.56	9.72	11.3737	4.36	0.69544
DIS	2016	121.43	9.38	12.9408	4.34	0.70936
DIS	2017	144.06	9.74	14.7923	4.33	0.74991
DIS	2018	103.75	9.70	10.6952	4.29	0.72853

DIS	2019	102.32	10.22	10.0081	4.3	0.72244
Delta Agrar	2015	24.90	7.23	3.44195	4.2	0.52285
Delta Agrar	2016	21.58	6.86	3.14764	4.28	0.51045
Delta Agrar	2017	26.93	7.08	3.80494	4.35	0.60592
Delta Agrar	2018	21.49	6.79	3.16547	4.39	0.55081
Delta Agrar	2019	13.94	5.16	2.70274	4.31	0.58087
Gomex	2015	99.18	15.62	6.34929	3.93	0.48339
Gomex	2016	148.83	17.54	8.48737	3.97	0.50105
Gomex	2017	171.63	17.42	9.8537	4.04	0.48555
Gomex	2018	177.17	17.80	9.95254	4.09	0.45696
Gomex	2019	168.08	17.85	9.4179	4.13	0.48326

Izvor: Izrada autora

Grafikon 1. Prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji

Izvor: Izrada autora

U tabeli 3. je prikazana deskriptivna statistika faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji.

Tabela 3. Deskriptivna statistika faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža / Prodaja) (%)	30	13.94	402.61	169.5653	104.51244
Prinos bruto marže od prodaje (Bruto marža / Prodaja) (%)	30	5.16	29.71	16.7760	7.19814
Koeficijent obrta zaliha (Prodaja / Zalihe)	30	2.70	14.79	9.2843	3.36739
Veličina firme (Log 10 Prodaja)	30	3.93	5.02	4.4663	.36717
Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva / Aktiva)	30	.46	.75	.6031	.08832
Valid N (listwise)	30				

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

U tabeli 4. je prikazana korelaciona matrica faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji.

Tabela 4. Korelaciona matrica faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji

Correlations						
		1	2	3	4	5
Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža / Prodaja) (%)	Pearson Correlation	1	.935**	.773**	.457*	.009
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.011	.963
	N	30	30	30	30	30
Prinos bruto marže od prodaje (Bruto marža / Prodaja) (%)	Pearson Correlation	.935**	1	.590**	.428*	-.073
	Sig. (2-tailed)	.000		.001	.018	.700
	N	30	30	30	30	30
Koeficijent obrta zaliha (Prodaja / Zalihe)	Pearson Correlation	.773**	.590**	1	.269	.341
	Sig. (2-tailed)	.000	.001		.150	.065
	N	30	30	30	30	30
Veličina firme (Log 10 Prodaja)	Pearson Correlation	.457*	.428*	.269	1	.071
	Sig. (2-tailed)	.011	.018	.150		.708
	N	30	30	30	30	30
Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva / Aktiva)	Pearson Correlation	.009	-.073	.341	.071	1
	Sig. (2-tailed)	.963	.700	.065	.708	
	N	30	30	30	30	30
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).						
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).						

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Postoji dakle značajna korelaciona veza (na nivou statističke značajnosti) između pronosa bruto marže od zaliha i sljedeća dva faktora: prinos bruto marže od prodaje i koeficijenta obrta zaliha. Slaba korelacija je između prinosa bruto marže od zaliha i veličine firme, kao i kapitalne intenzivnosti.

Prinos bruto marže od zaliha je najveći kod kompanije Delhaize Serbia, zatim kod kompanije Univerexport, i kod njih je znatno iznad proseka. Kod kompanije Mercator - S prinos bruto marže od zaliha pokazuje tendenciju povećanja. Trend prinosa bruto marže od zaliha kod kompanije DIS je smanjenje i ispod je proseka. Kod kompanije Gomex zabeležena je tendencija povećanja prinosa bruto marže od zaliha. Prinos bruto marže od zaliha kod kompanije Delta Agrar je najmanji, pokazuje linearni trend i znatno je ispod proseka. Na prikazanu dinamiku kretanja prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji uticala su dva ključna faktora: prinos bruto marže od prodaje (bruto marža / prodaja) i koeficijent obrta zaliha (prodaja / zalihe). Adekvatnim upravljanjem prinosom bruto marže od prodaje i koeficijentom obrta zaliha može se uticati na ostvarenje ciljnog prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji.

Pored navedenih ključnih faktora na prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji uticali su svakako i drugi faktori interne (lokacija prodavnice, stratejski menadžment, računovodstvena politika i drugi) i eksterne prirode (kamatna stopa, nivo cena, inflacija i drugi). Tako, na primer, u značajne faktore prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji spadaju sve veće učešće stranih maloprodajnih lanaca na tržištu Srbije sa modernim konceptima poslovanja (kao što su, na primer, što veća prodaja organske hrane, privatna robna marka, multikanalska prodaja – klasična i elektronska) i digitalizacija celokupnog poslovanja. Sve u svemu, efikasnom kontrolom svih uticajnih faktora na efikasnost upravljanja zalihama može se uticati na ostvarenje ciljnih performansi maloprodavaca hrane u Srbiji.

3.2. Regresijska analiza zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji

Pomoću panel modela regresione jednačine sa konstantnim koeficijentima analiziraće se determinante efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji. On je formulisan kao:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{it}(X_{kit}) + \varepsilon_{it}, i = 1, 2, \dots, N, t = 1, 2, \dots, T, k = 1, 2, \dots, K \quad (3)$$

Odnosno:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{it}(X_{1it} + X_{2it} + X_{3it} + X_{4it}) + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

gdje je: Y_{it} = prinos bruto marže od zaliha (bruto marža / zalihe) i -te jedinice u vremenu t , X_{1it} = prinos bruto marže od prodaje (bruto marža / prodaja) i -te jedinice u vremenu t , X_{2it} = koeficijent obrta zaliha (prodaja / zalihe) i -te jedinice u vremenu t , X_{3it} = veličina firme (Log 10 prodaja) i -te jedinice u vremenu t , X_{4it} = kapitalna intenzivnost (osnovna sredstva / aktiva) i -te jedinice u vremenu t , α = stalni član (odsečak), β_{it} = koeficijent i -te jedinice u vremenu t , ε_{it} = slučajna greška i -te jedinice u vremenu t .

Prema ovom modelu, ključne determinante prinosa bruto marže od zaliha (uzeto kao indikator efikasnosti upravljanja zalihama maloprodavaca hrane u Srbiji) su: prinos bruto marže od prodaje, koeficijent obrta zaliha, veličina firme i kapitalna intenzivnost.

Samo po sebi se podrazumeva da, pored ovih faktora koji su predmet istraživanja pomoću regresione analize u radu, na efikasnost upravljanja zalihama utiču i drugi interni faktori, kao što su: lokacija prodavnice, strategijski menadžment i računovodstvena politika, ali i drugi koji su specifični za svaku maloprodajnu firmu. Značajan uticaj takode imaju i eksterni faktori, kao što su inflacija, nivo cena, kamatna stopa i drugi.

U tabelama 5., 6., 7., 8., 9. i na slici 2. prikazani su rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji.

Tabela 5. Rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji – Model Summary

Model Summary ^b										
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.979 ^a	.958	.951	23.10534	.958	142.087	4	25	.000	.926
a. Predictors: (Constant), Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva/Aktiva), Veličina firme (Log 10 Prodaja), Koeficijent obrta zaliha (Prodaja/Zalihe), Prinos bruto marže od prodaje (Bruto marža/Prodaja) (%)										
b. Dependent Variable: Prinos bruto marže od zaliha (Bruto marža/Prodaja) (%)										

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Tabela 6. Rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji – ANOVA

ANOVAa						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	303416.258	4	75854.064	142.087	.000 ^b
	Residual	13346.413	25	533.857		
	Total	316762.671	29			
a. Dependent Variable: Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža/Prodaja) (%)						
b. Predictors: (Constant), Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva/Aktiva), Veličina firme (Log 10 Prodaja), Koeficijent obrta zaliha (Prodaja/Zalihe), Prinos bruto marže od prodaje (Bruto marža/Prodaja) (%)						

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Tabela 7. Rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji – Coefficients

Coefficientsa								
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error				Beta	Tolerance
1	(Constant)	-139.684	59.618		-2.343	.027		
	Prinos bruto marže od prodaje (Bruto marža/Prodaja) (%)	9.771	.850	.673	11.501	.000	.492	2.031
	Koeficijent obrta zaliha (Prodaja/Zalihe)	11.911	1.796	.384	6.631	.000	.503	1.987
	Veličina firme (Log 10 Prodaja)	20.212	13.026	.071	1.552	.133	.805	1.243
	Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva/Aktiva)	-92.049	55.813	-.078	-1.649	.112	.758	1.320
a. Dependent Variable: Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža/Prodaja) (%)								

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Tabela 8. Rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji – Collinearity Diagnostics

Collinearity Diagnostics									
Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions					
				(Constant)	Prinos bruto marže od prodaje (Bruto mraža/Prodaja) (%)	Koeficijent obrta zaliha (Prodaja/Zalihe)	Veličina firme (Log 10 Prodaja)	Kapitalna intenzivnost (Stalna sredstva/Aktiva)	
1	1	4.807	1.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00
	2	.126	6.166	.01	.31	.05	.00	.02	
	3	.053	9.486	.00	.34	.68	.01	.00	
	4	.010	21.841	.06	.30	.26	.10	.94	
	5	.003	41.669	.94	.05	.00	.89	.04	

a. Dependent Variable: Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža/Prodaja) (%)

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

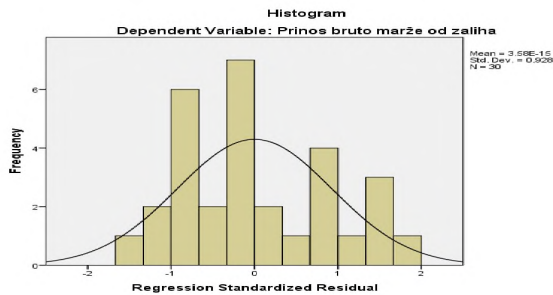
Tabela 9. Rezultati regresione analize faktora efikasnosti upravljanja zalihama u maloprodaji hrane u Srbiji – Residual Statistics

Residuals Statistics					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-23.4326	365.9206	169.5653	102.28700	30
Residual	-37.03548	39.32188	.00000	21.45277	30
Std. Predicted Value	-1.887	1.920	.000	1.000	30
Std. Residual	-1.603	1.702	.000	.928	30

a. Dependent Variable: Prinos bruto marže od zaliha (Bruto mraža/Prodaja) (%)

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Grafikon 2. Rezultati regresione analize – prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji

Izvor: Izrada autora pomoću statističkog programa SPSS

Rezultati regresione analize pokazuju da je značajan uticaj datih faktora na prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji (95%) (*Adjusted R Square .951*). Izabrani regresioni model je odgovarajući (*F Change 142.087, Sig. F Change .000*). Prema regresionoj analizi, u značajne faktore prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji spadaju prinos bruto marže od prodaje i koeficijent obrta zaliha (*Sig. .000, p < .05*). U cilju ostvarenja ciljnih performansi malorprodaje hrane u Srbiji, ovim faktorima treba posvetiti pažnju. Konkretno u ovom slučaju ne postoji autokorelacija (*Durbin - Watson .926*), ali ni multikolinearnost (*VIF < 10*).

Regresiona jednačina u ovom slučaju može da se predstavi na sljedeći način:

$$Y = -139.684 + 9.771X_1 + 11.911X_2 + 20.212X_3 - 92.049 X_4 \quad (5)$$

Na osnovu regresione jednačine može se izvršiti projekcija prinosa bruto marže od zaliha za maloprodavce hrane u Srbiji.

4. ZAKLJUČAK

Nakon sprovedenog istraživanja, može se zaključiti da postoji značajna korelaciona veza (na nivou statističke značajnosti) između prinosa bruto marže od zaliha i sljedećih faktora: prinos bruto marže od prodaje i koeficijent obrta zaliha. Međutim, slaba je korelacija između prinosa bruto marže od zaliha i veličine firme, kao i kapitalne intenzivnosti.

Prinos bruto marže od zaliha je najveći kod kompanije Delhaize Serbia, zatim kod Univerexport-a, i kod njih je ovaj pokazatelj znatno iznad proseka. Kod kompanije Mercator - S prinos bruto marže od zaliha pokazuje tendenciju povećanja. Trend prinosa bruto marže od zaliha kod kompanije DIS pokazuje smanjenje, a on je ispod proseka. Kod kompanije Gomex zabeležena je tendencija povećanja prinosa bruto marže od zaliha. Prinos bruto marže od zaliha kod kompanije Delta Agrar je najmanji, pokazuje inearni trend i znatno je ispod proseka. Na prikazano kretanje prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji uticala su dva ključna faktora: prinos bruto marže od prodaje (bruto marža / prodaja) i koeficijent obrta zaliha (prodaja / zalihe). Adekvatnim upravljanjem prinosom bruto marže od prodaje i koeficijentom obrta zaliha može se uticati na ostvarenje ciljnog prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji.

Pored navedenih ključnih faktora na prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji uticali su svakako i drugi faktori interne (lokacija prodavnice, strategijski menadžment, računovodstvena politika i drugi) i eksterne prirode (kamatna stopa, nivo cena, inflacija i drugi). Tako, na primer, u značajne faktore prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u

Srbiji spadaju sve veće učešće stranih maloprodajnih lanaca na tržištu sa modernim konceptima poslovanja (kao što su, na primer, što veća prodaja organske hrane, privatna robna marka, multikanalska prodaja – klasična i elektronska) i digitalizacija celokupnog poslovanja. Sve u svemu, efikasnom kontrolom svih uticajnih faktora na efikasnost upravljanja zalihama može se uticati na ostvarenje ciljnih performansi maloprodavaca hrane u Srbiji.

Rezultati regresione analize pokazuju da je značajan uticaj datih faktora na prinos bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji (95%), a izabrani regresioni model je odgovarajući. Pored toga, ne postoji autokorelacija, niti problem multikolinearnosti. Prema regresionoj analizi, u značajne faktore prinosa bruto marže od zaliha u maloprodaji hrane u Srbiji spadaju prinos bruto marže od prodaje i koeficijent obrta zaliha. Njima treba posvetiti posebnu pažnju u cilju ostvarenja ciljnih performansi u maloprodaji hrane u Srbiji.

LITERATURA

1. Adebayo, T. (2017). *An Econometric Analysis in Retail Supply Chain Management: Sales Forecasting, Inventory Benchmarking and Supply Chain Optimization*, Summer Program for Undergraduate Research (SPUR), available at: <http://repository.upenn.edu/spur/19>.
2. Berman, B., Evans, J. R. (2018). *Retail Management*, Pearson.
3. Dekimpe, M. G. (2019). *Retailing and retailing research in the age of big data analytics*, Int. J. Res. Market., No. 37, pp. 3 - 14.
4. Evans, J. R. (2005). *Are the largest public retailers top financial performers? A longitudinal analysis*, International Journal of retail & Distribution Management 33(11), pp. 842 - 857.
5. Gaur, V., Fisher, M., Raman, A. (2005). *An econometric analysis of inventory turnover performance in retail services*, Management Science, 51(2), pp. 181 – 194.
6. Gaur, V., Fisher, M., Raman, A. (2003). *Retail Inventory Productivity: Analysis and Bench Marketing*, Management Science, No. 51, pp. 181 - 194., available at: <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.1040.0298>.
7. Kalan, O., Gokasar, I. (2020). *A Dynamic Panel Data Approach for the Analysis of the Growth Impact of Highway Infrastructures on Economic Development*, Modern Economy, No. 11, pp. 726 - 739.
8. Knežević, A. (2015). *Primena panel modela u identifikovanju faktora uspešnosti poslovanja proizvodnih preduzeća*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad.
9. Koliass, G. D., Dimelis, S. P., Filios, V. P. (2011). *An empirical analysis of inventory turnover behavior in the Greek retail sector: 2000 – 2005*, International Journal of Production Economics, 133(1), pp. 143 – 153.
10. Krishnankutty, R. (2011). *Panel data analysis on retail inventory productivity*, The Economic Research Guardian, 1(1), pp. 16 – 23.
11. Levy, M., Weitz, B. A., Grewal, D. (2020). *Retailing Management*, McGraw-Hill, Irwin.
12. Lukic, R., Hadrovic Zekic, B., Crnjac Milic, D. (2020). *Financial performance evaluation of trading companies in Serbia using the integrated Fuzzy AHP - TOPSIS Approach*, 9th International Scientific Symposium Region, Entrepreneurship, Development, Under the auspices of: Republic of Croatia Ministry of Science and Education, Osijek, pp. 690 – 703.

13. Lukic, R. (2015). *The Analysis of Efficiency of Managing Inventories in Trade in Serbia*, Review of International Comparative Management, 16(2), pp. 222 - 238.
14. Lukić, R. (2019). *Analiza efikasnosti trgovinskih preduzeća u Srbiji*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Brčko, Brčko, 13(1), str. 15 - 27.
15. Lukić, R. (2020). *Računovodstvo trgovinskih preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd.
16. Lukic, R., Hadrovic Zekic, B. (2019). *Evaluation of efficiency of trade companies in Serbia using the DEA approach*, Proceedings of the 19th International Scientific Conference "Business Logistics in Modern Management", Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics, Osijek, pp. 145 - 165.
17. Pitari, M. (2020). *Analysis of Retailer Inventory and Financial Performance*, UVM Honors College Senior Theses, available at: <https://scholarworks.uvm.edu/hcoltheses/363>.

INTERNA KONTROLA I REVIZIJA U JAVNOM SEKTORU REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE

INTERNAL CONTROL AND AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF SRPSKA

Brankica Todorović¹

SAŽETAK

Republika Srbija u okviru ispunjavanja brojnih međunarodnih obaveza vezanih za pristupanje Evropskoj Uniji treba da ispuni zahteve koji su vezani za internu finansijsku kontrolu i reviziju. Interna finansijska kontrola treba da obezbedi uspostavljanje sveobuhvatnog i efikasnog sistema u javnom sektoru sa ciljem upravljanja i zaštite javnih sredstava, kao i zbog potrebe usaglašavanja sa zahtevima poglavlja 32 - Finansijska kontrola u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji. Interna revizija, kao jedan od elemenata interne finansijske kontrole, je u funkciji pregleda učinkovitosti internih kontrola. Republika Srpska, takođe, nastoji da sistem interne finansijske kontrole i revizije uspostavi sistematski i organizovano kako bi ispunio utvrđenu misiju i ulogu u javnom sektoru. U radu je istraženo stanje sistema interne finansijske kontrole i revizije u Republici Srbiji i Republici Srpskoj. Ciljevi analize u radu su: analiza efikasnosti interne finansijske kontrole u javnom sektoru, analiza organizacionog uspostavljanja sistema interne revizije u javnom sektoru sa aspekta uočenih nedostataka i preporuka za njihovo rešavanje i analiza razvoja interne kontrole u skladu sa zahtevima integracionog procesa.

KLJUČNE REČI: *interna kontrola i revizija, javni sector, integracioni proces.*

¹ dr Brankica Todorović, Ekonomska škola, Užice, e-mail: bdanica@neobee.net

ABSTRACT

Within the framework of fulfilling numerous international obligations related to accession to the European Union, the Republic of Serbia should fulfill the requirements related to internal financial control and audit. Internal financial control should ensure the establishment of a comprehensive and efficient system in the public sector with the aim of managing and protecting public funds, as well as the need to comply with the requirements of Chapter 32 - Financial Control in the European Union accession process. Internal audit, as one of the elements of internal financial control, serves to review the effectiveness of internal controls. The Republic of Srpska also seeks to establish a system of internal financial control and audit systematically and in an organized manner to fulfill its established mission and role in the public sector. The paper investigates the state of internal financial control and audit systems in the Republic of Serbia and Republic of Srpska. The goals of the analysis in the paper are: analysis of the effectiveness of internal financial control in the public sector; analysis of the organizational establishment of the internal audit system in the public sector from the aspect of the identified deficiencies and recommendations for solving them and analysis of the development of internal control in accordance with the requirements of the integration process.

KEY WORDS: *internal control and audit, public sector, integration process.*

1. ULOGA INTERNE FINANSIJSKE KONTROLE U JAVNOM SEKTORU

Termin i koncept interne finansijske kontrole (*Public Internal Financial Control – PIFC*) u javnom sektoru je razvila Evropska komisija kako bi omogućila efikasno upravljanje i ekonomičnu kontrolu javnih sredstava. Ovim oblikom kontrole obuhvaćeni su sistemi i procedure interne kontrole u javnom sektoru koji treba da omoguće da se javna sredstva koriste na odgovarajući način i da se kroz njih ostvaruje vrednost. Sistem kontrole obuhvata budžetske korisnike, kao i državne prihode, rashode, sredstva i obaveze.

Interna finansijska kontrola u javnom sektoru predstavlja sveobuhvatni sistem mera za upravljanje i kontrolu javnih prihoda, rashoda, imovine i obaveza, koji uspostavlja vlada kroz organizacije javnog sektora, s ciljem da su upravljanje i kontrola javnih sredstava, uključujući i strane fondove, u skladu sa propisima, budžetom i principima dobrog finansijskog upravljanja, odnosno efikasnosti, efektivnosti, ekonomičnosti i otvorenosti (Službeni glasnik Republike Srbije, 2016). Interna finansijska kontrola se realizuje kroz tri elementa koja funkcionišu zajedno i omogućavaju da interna kontrola bude efikasna (Zakon o budžetskom sistemu RS, 2019):

- finansijsko upravljanje i kontrola,

- interna revizija i
- centralna jedinica za harmonizaciju.

Finansijsko upravljanje i kontrola su u funkciji obezbeđivanja pouzdanosti finansijskog izveštavanja. Pored toga, obezbeđuju da javna preduzeća poštuju zakone i propise, kao i da ostvaruju ciljeve vezane za uspešnost poslovanja. Rukovodstvu pruža podatke o napretku koji organizacija ostvaruje (ili neostvaruje) u odnosu na krajni cilj. Ova vrsta informisanja predstavlja pružanje uveravanja u razumnoj meri, ali ne i apsolutno uverevanje da će se ostvariti ciljevi organizacije.

Drugi element interne kontrole, interna revizija, predstavlja aktivnost koja doprinosi unapređenju poslovanja organizacije tako što pomaže organizaciji da ostvari ciljeve pomoću sistematične i disciplinovane procene i vrednovanja upravljanja rizicima, kontrole i upravljanja organizacijom (Zakon o budžetskom sistemu RS, član 2. stav 1). Interni revizori donose zaključke o učinkovitosti kontrolnih aktivnosti i daju preporuke za njihovo poboljšanje. Preporuke interne revizije se odnose na: uvođenje novih kontrola, korekciju ili izmenu postojećih kontrola radi veće učinkovitosti, kao i stalna i dosledna primena postojećih kontrola.

Centralna jedinica za harmonizaciju je centralna organizacija u Republici Srbiji koja je odgovorna za pripremu metodologija kontrole i interne revizije u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardima i najboljom praksom. Osniva se kao uprava ili sektor u Ministarstvu finansija. Centralna jedinica za harmonizaciju prati sprovođenje novih propisa vezanih za sistem finansijskog upravljanja, kontrole i interne revizije, a pored toga sprovodi i obuku rukovodilaca i zaposlenih na poslovima finansijskog upravljanja i kontrole i internih revizora i vrši njihovu sertifikaciju. Metodologije i procedure treba da budu u skladu sa najboljom praksom i da reflektuju promene u zakonskom i revizijskom okruženju. Prema tome, interna revizija predstavlja aktivnost koja pruža nezavisno i objektivno uveravanje. Pored toga, ima i savetodavnu aktivnost sa svrhom unapređenja poslovanja, kontinuirane procene i vrednovanja upravljanja rizicima (Službeni glasnik Republike Srbije, 2011).

Interna finansijska kontrola predstavlja sveobuhvatan sistem politika, procedura i aktivnosti koje uspostavlja i za koji je odgovoran rukovodilac institucije. Sistem se zasniva na upravljanju rizicima i daje razumno uveravanje da će ciljevi institucije biti ostvareni na pravilan, ekonomičan, efikasan i efektivan način (Zakon o finansiranju institucija Bosne i Hercegovine, 2012).

Interna kontrola se definiše i kao proces koji sprovode upravni odbor, rukovodstvo i ostali zaposleni, osmišljen tako da pruži razumno uveravanje u ostvarivanje ciljeva (Tredvejska komisija, 1992). Ovako definisana interna kontrola obuhvata četiri kategorije: efektivnosti i efikasnost poslovanja,

pouzdanost finansijskog izveštavanja, poštovanje važećih zakona i propisa, kao i zaštita imovine.

2. ORGANIZACIONO USPOSTAVLJANJE INTERNE REVIZIJE U JAVNOM SEKTORU I ANALIZA NJENE EFIKASNOSTI

Interna revizija pruža podršku rukovodstvu sa aspekta efikasnosti upravljanja javnim sredstvima. U periodu pre otvaranja pregovaračkog poglavlja 32 opšti pravni okvir, u Republici Srbiji, za internu finansijsku kontrolu u javnom sektoru uspostavljen je Zakonom o budžetskom sistemu (2009) i Strategijom razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru za period od 2009 - 2014. godine. Osnovni cilj Strategije je bio uspostavljanje pravnog okvira i izgradnja minimalnih institucionalnih kapaciteta za realizaciju interne finansijske kontrole u javnom sektoru. U periodu važenja Strategije broj uspostavljenih funkcija interne revizije kod korisnika javnih sredstava na republičkom i lokalnom nivou je porastao sa 32 u 2009. godini na 157 u 2014. godini (Tabela 1).

Tabela 1. Uspostavljanje interne revizije u periodu 2009 – 2014. godine

Godina	Sistematizovana radna mesta	Popunjena radna mesta	Broj revizija
2009	N/A	129	253
2010	158	126	283
2011	N/A	131	332
2012	319	225	390
2013	352	263	615
2014	448	335	559

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije

Uporedno sa uspostavljanjem funkcija interne revizije povećava se i broj popunjenih mesta internih revizora, kao i broj obavljenih revizija. U 2009. godini je bilo popunjeno 129 mesta internih revizora, dok je u 2014. godini taj broj iznosio 335. U 2009. godini izvršene su 253 revizije, dok je u 2014. godini izvršeno 559 revizija.

Prema izveštaju Centralne jedinice za harmonizaciju Ministarstva finansija Republike Srbije, u 2015. godini, na nivou 180 korisnika javnih sredstava koji obuhvataju 90% javnih sredstava uspostavljena je funkcija interne revizije, tako da na sistematizovanih 478 radnih mesta dolaze 373 zaposlena interna revizora. Najčešći razlozi neuspostavljanja interne revizije i nepopunjavanja radnih mesta za interne revizore nalaze se u zakonskim ograničenjima sa aspekta maksimalnog broja zaposlenih, nedovoljnom broju viso-

koobrazovanog kadra, niskim zaradama, neadekvatnosti sistematizovanih znanja u odnosu na obim i složenost posla, nedovoljna finansijska sredstva, nepostojanje formalnih uslova i konkurencija privatnog sektora (Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2016). U 2016. godini broj uspostavljenih funkcija interne revizije je porastao na 195, a na kraju 2017. godine interna revizija je bila uspostavljena kod 220 korisnika javnih sredstava. U 2016. godini na sistematizovanih 526 radnih mesta dolazi 417 zaposlenih internih revizora, dok u 2017. godini na sistematizovanih 525 radnih mesta dolazi 445 zaposlenih internih revizora. Broj obavljenih revizija se povećao sa 373 revizije u 2016. godini na 454 revizije u 2017. godini (Konsolidovani godišnji izveštaj za 2017. godinu o stanju interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji).

Nova Strategija razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period od 2017 - 2020. godine usvojena je u maju 2017. godine. Osnovni cilj Strategije je implementacija finansijskog upravljanje, kontrole i interne revizije u sveukupni sistem upravljanja u javnom sektoru. U 2018. godini je kod 242 korisnika javnih sredstava kod kojih je normativno uspostavljena funkcija interne revizije u 90 je formirana jedinica interne revizije, a u 134 je zaposlen jedan samostalni izvršilac – interni revizor. Od sistematizovanih 591 radnih mesta, popunjena su 483 mesta.

Funkcija interne revizije je normativno regulisana u 42 institucije javnog sektora Republike Srpske u 2015. godini, tako da je organizovana jedinica za internu reviziju u okviru institucije i sistematizovano radno mesto jednog internog revizora. U 19 institucija javnog sektora sistematizovana su dva radna mesta internih revizora od kojih je jedan rukovodilac interne revizije. Od 23 institucije koje su regulisale funkciju interne revizije sistematizovanjem radnog mesta jednog internog revizora, u 12 institucija je popunjeno sistematizovano radno mesto internog revizora (Ministarstvo finansija Republike Srpske, 2016).

Tabela 2. Resursi javne revizije Republike Srpske na dan 31.12.2016.

Pokazatelji	JIR	Interni revizor
Organizacije sistematizovale funkciju interne revizije	21	24
Organizacije uspostavile funkciju interne revizije	20	14
Sistematizovana radna mesta – izvršiooci	62	24
Popunjena radna mesta – izvršiooci	45	14

Izvor: Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske, 2017

Organizovanje interne revizije u formi JIR je osnovni način organizovanja interne revizije. Interna revizija u formi JIR organizovana je u 20 orga-

nizacija javnog sektora. JIR je uspostavljena u sedam institucija javnog sektora (Ministarstvo prosvjete i kulture, Fond zdravstvenog osiguranja, Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje, Univerzitetsko – klinički centar Republike Srpske, Grad Banja Luka, Grad Doboj i Opština Gacko), u četiri institucije javnog sektora JIR je djelimično uspostavljena (Ministarstvo finansija, Republička uprava za geodetske i imovinsko - pravne poslove, Grad Zvornik i JZU Bolnica Doboj), a u osam organizacija javnog sektora JIR funkcioniše sa jednim internim revizorom koji je istovremeno i rukovodilac JIR. U 2016. godini je planirano 240 internih revizija od čega je sprovedeno 222, dato je 1052 preporuke od čega je realizovana 571 preporuka.

U 2015. godini interna revizija u Bosni i Hercegovini uspostavljena je u 13 od 17 predviđenih institucija. Na ovaj način uspostavljeno je ukupno 76% od predviđenog broja jedinica interne revizije. Od svih 13 institucija, 8 jedinica interne revizije sprovodi internu reviziju u samo jednoj instituciji, dok ostalih pet jedinica funkciju interne revizije sprovodi za veći broj institucija. Ukupan broj zaposlenih internih revizora u 13 institucija iznosi 27. U toku 2015. godine institucije Bosne i Hercegovine objavile su 81 izveštaj interne revizije u skladu sa godišnjim planovima, tako da je po tom osnovu procenat izvršenja godišnjih planova 91% (Ministarstvo finansija i trezora BiH, 2017).

Navedeni podaci pokazuju da je broj uspostavljenih funkcija interne revizije višestruko povećan u posmatranom periodu, međutim, interna revizija se i dalje sporo razvija, posebno na lokalnom nivou gde nije uspostavljena kod velikog broja korisnika javnih sredstava. Najčešći razlozi ovakvog stanja su: zabrana zapošljavanja u javnom sektoru, nedovoljan broj kvalifikovanih kadrova i nedovoljno razumevanje značaja interne revizije u sistemu unutrašnje finansijske kontrole u javnom sektoru.

Međutim, međunarodne obaveze u procesu integracije Republike Srbije zahtevaju potrebu usvajanja međunarodno prihvaćenih standarda interne finansijske kontrole u javnom sektoru i najbolje prakse Evropske Unije i njihovu primenu na javni sektor. Osnovni ciljevi poglavlja 32 su uspostavljanje i jačanje mehanizama za transparentno poslovanje korisnika javnih sredstava, efikasno trošenje javnih sredstava, detektovanje nepravilnosti i zloupotreba javnih sredstava, kao i pravovremeno i efikasno postupanje pravosudnih organa i sankcionisanje krivičnih dela kojima se ugrožavaju finansijski interesi Republike Srbije (EU, Poglavlje 32). Poglavlje 32 obuhvata četiri osnovne oblasti: internu finansijsku kontrolu u javnom sektoru (*Public Internal Financial Control*), eksternu reviziju, zaštitu finansijskih interesa Evropske Unije i zaštitu evra od falsifikovanja. Uspostava PIFC-a zasniva se na međunarodnim standardima: standardima za profesionalnu praksu interne revizije, izdatih od Instituta internih revizora (IIA), smerni-

cama za internu kontrolu u javnom sektoru Međunarodne organizacije vrhovnih revizorskih institucija (INTOSAI) i standardima interne kontrole Evropske komisije. Cilj sistema je osigurati da se sredstvima iz budžeta, kao i sredstvima Evropske unije, upravlja na efikasan i ekonomičan način.

Uspostava i razvoj PIFC-a jeste i obaveza Bosne i Hercegovine utvrđena Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane, i Bosne i Hercegovine, s druge strane, gde je u članu 90. pod nazivom „Saradnja u području revizije i finansijske kontrole“ navedeno da će saradnja između stranaka biti usmerena prioritetima pravne tekovine Zajednice u područjima interne finansijske kontrole u javnom sektoru (PIFC) i eksterne revizije. Saradnja će biti usmerena prema jačanju kapaciteta i obuke za institucije u svrhu razvijanja interne finansijske kontrole u javnom sektoru, te eksterne revizije (vrhovnih institucija za reviziju), koja takođe podrazumeva uspostavu i jačanje centralnih jedinica za usklađivanje sistema finansijskog upravljanja i nadzora i sistema interne revizije (Ministarstvo finansija BiH, 2015).

Slabosti sistema internih kontrola se odnose na donošenje internih akata u skladu sa zakonom i podzakonskim aktima, oblast zapošljavanja, popis imovine i obaveza, usklađivanje knjigovodstvenog stanja sa stvarnim stanjem imovine i obaveza, budžetsko planiranje i izveštavanje, budžetske klasifikacije, primenjenje računovodstvene politike i procene. Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja, kontrole i interne revizije, kao nosilac aktivnosti na uspostavljanju sistema interne kontrole, tokom 2017. godine, je sa budžetskim korisnicima organizovala obuke i edukacije s ciljem ukazivanja na značaj i obavezu uspostavljanja jedinice za internu reviziju (Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske, 2018).

Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji konstatuje slab napredak u razvoju interne revizije. Republika Srbija treba da sprovodi zakonodavstvo u oblasti interne finansijske kontrole, kao i da obezbedi dovoljne administrativne kapacitete na centralnom i lokalnom nivou, u fondovima za socijalno osiguranje i u javnim preduzećima.

3. KONSOLIDOVANI FINANSIJSKI IZVEŠTAJI U FUNKCIJI OCENE EFIKASNOSTI INTERNE KONTROLE

Sistem finansijskog upravljanja i kontrole obuhvata sledeće elemente: kontrolno okruženje, upravljanje rizicima, kontrolne aktivnosti, informacije i komunikaciju i praćenje i procenu sistema. Elementi sistema finansijskog upravljanja i kontrole usklađeni su sa Međunarodnim standardima interne kontrole (INTOSAI) koji uključuju koncept KOSO okvira „Interna kontro-

la - Integrisani okvir“ koji je ustanovila Komisija sponzorskih organizacija Nacionalne komisije za falsifikovane izveštaje (*Committee of Sponsoring Organisations - COSO of the Treadway Commission*). Komitet sponzorskih organizacija Tredvej komisije - COSO je osnovan 1985. godine. Prvi KOSO okvir interne kontrole objavljen je 1992. godine, dok je izmenjeni okvir objavljen 2013. godine. Ovaj okvir pomaže organizacijama da se prilagode sve većoj kompleksnosti i dinamici promenljivog poslovnog okruženja, da upravljaju rizicima do prihvatljivih nivoa i da unapređuju pouzdanost informacija za odlučivanje.

COSO definiše internu kontrolu kao proces koji obavlja bord direktora, menadžment i ostalo osoblje entiteta koje treba da obezbedi razumno (objektivno) uveravanje u pogledu postizanja ciljeva koji se odnose na poslovanje, izveštavanje, i usaglašenost sa zakonima i propisima. Okvir iz 2013. godine opisuje upotrebu smernica za situacije koje nastaju prilikom izveštavanja kako bi se obezbedio kontekst za širu primenu komponenti i principa. Ciljevi izveštavanja se odnose na sastavljanje izveštaja koji obuhvataju: pouzdanost, pravovremenost, transparentnost ili druge uslove utvrđene od strane regulatornih tela ili tela za postavljanje standarda.

Elementi sistema interne finansijske kontrole u Republici Srbiji u skladu sa KOSO okvirom su, kako je već navedeno: praćenje, nadzor i procena; informisanje i komunikacija; kontrolne aktivnosti; upravljanje rizicima i kontrolno okruženje. Posmatrani elementi pokazuju da praćenje, nadzor i procena imaju najniži rang u oceni sistema interne kontrole (49% od 100% u 2015., odnosno 62% u 2017. godini). Najbolje ocenjeni element sistema interne revizije je informisanje i komunikacija jer su pouzdane informacije i efikasna komunikacija osnova uspešnog ostvarivanja ciljeva korisnika javnih sredstava (Tabela 3).

Tabela 3. Ocena elemenata finansijske unutrašnje kontrole (u %)

Parametri	2015	2016	2017
Praćenje, nadzor i procena	49	48	62
Informisanje i komunikacija	74	76	88
Kontrolne aktivnosti	66	67	77
Upravljanje rizicima	67	72	76
Kontrolno okruženje	72	73	85

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2018

Na nivou Republike Srbije, rangiranje ocenjenih elemenata sistema finansijske unutrašnje kontrole je:

1. informisanje i komunikacija,

2. kontrolno okruženje,
3. kontrolne aktivnosti,
4. upravljanje rizicima i
5. praćenje, nadzor i procena.

Identičan redosled postoji i na nivou svake pojedinačne kategorije korisnika javnih sredstava. U 2018. godini najbolji rezultati su ostvareni, takođe, u okviru informisanja i komunikacije (83%) i kontrolnog okruženja (80%). Niske ocene su ostvarene u domenu upravljanja rizicima, gde su niske ocene dobijene u okviru suštinskog bavljenja rizicima od strane rukovodstva. Oblast: praćenje, nadzor i procena sistema finansijske unutrašnje kontrole je najslabije ocenjena komponenta KOSO okvira i to po pitanjima postojanja autoregulacionih mehanizama (postojanja interne revizije, procedure za samoprocenu, prijavljivanja nedostataka kontrola od strane zaposlenih). U narednim godinama je potrebno da se direktni korisnici sve više uključuju u proces unapređenja sistema finansijske unutrašnje kontrole indirektnih korisnika iz svoje nadležnosti. Rukovodioci korisnika javnih sredstava su od ključne važnosti u uspostavljanju sistema finansijske unutrašnje kontrole po KOSO okviru.

Rezultati upitnika o samoproceni sistema interne finansijske kontrole u Bosni i Hercegovini pokazuju da najniža ocena pripada upravljanju rizicima jer manje od 50% institucija ima uspostavljen proces upravljanja rizicima. U Bosni i Hercegovini postoje definisane smernice za sprovođenje procesa upravljanja rizicima. Međutim, samo je 35 institucija izvršilo procenu uticaja i verovatnoće nastanka rizika, dok je strategiju upravljanja rizicima usvojilo samo 6% institucija (Ministarstvo finansija BiH, 2016). Najvišu ocenu ima kontrolno okruženje i kontrolne aktivnosti zbog toga što je najveći broj institucija usvojio interne procedure u skladu sa Kodeksom državnih službenika, kao i mere u slučaju nepoštovanja Kodeksa. Kontrolno okruženje u institucijama Bosne i Hercegovine, nije u potpunosti uspostavljeno u skladu sa zahtevima postavljenim Standardima za internu kontrolu u institucijama Bosne i Hercegovine. Planski pristup poslovanju, kao ključni pokazatelj razvoja kontrolnog okruženja, još nije u potpunosti implementiran u svim institucijama (institucije nisu usvojile srednjoročni program rada, nisu obezbedile nadzor nad sprovođenjem srednjoročnog plana i povezanost ciljeva utvrđenih budžetskim programom s ciljevima srednjoročnog plana).

Na osnovu rezultata dobijenih iz godišnjih izveštaja o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u institucijama Bosne i Hercegovine za 2015. godinu može se zaključiti da je mali broj institucija preduzeo korake za proces upravljanja rizicima u skladu sa Smernicama za sprovođenje procesa upravljanja rizicima u institucijama Bosne i Hercegovine. Od ukupnog broja in-

stitucija, samo njih 29 koje su dostavile izveštaj, izvršilo je procenu rizika, a 22 institucije izvršile su procenu uticaja i verovatnoće nastanka rizika. Zahtevi postavljeni standardima koji se odnose na informacije i komunikacije kao komponentu sistema finansijskog upravljanja i kontrole nisu u dovoljnoj meri ispunjeni u institucijama (samo 17 institucija je izradilo mapu poslovnih procesa).

Rukovodioci institucija uglavnom raspolažu blagovremenim informacijama koje se odnose na ključne činjenice za praćenje i ocenu poslovanja institucije. Sistem informacija i komunikacija sa odgovarajućim, blagovremenim i tačnim informacijama ključni je element u procesu odlučivanja.

Centralna jedinica za harmonizaciju Ministarstva finansija Republike Srpske nije obelodanila konsolidovani izveštaj o stanju sistema interne finansijske kontrole u Republici Srpskoj u 2015. godini. U izveštaju glavne službe za reviziju javnog sektora Republike Srpske o reviziji konsolidovanog godišnjeg finansijskog izveštaja za korisnike budžeta Republike Srpske navedeno je da postojeći propisi ne obavezuju budžetske korisnike da pripremaju godišnje izveštaje o efikasnosti i efektivnosti finansijskog upravljanja i kontrole (Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske, 2016).

4. ZAKLJUČAK

U radu se analizira interna finansijska kontrola i revizija sa aspekta ispunjavanja međunarodnih obaveza u procesu pristupanja Evropskoj Uniji. U poglavlju 32 - Finansijska kontrola se sagladava ispunjavanje obaveza sa aspekta upravljanja i zaštite javnih sredstava. Uspostavljanje interne revizije kod korisnika javnih sredstava predstavlja i deo opštih pravnih akata Republike Srbije. Broj sistematizovanih i popunjenih radnih mesta interne revizije se povećava od potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju do danas. U Republici Srpskoj se, takođe, sistematizuju i popunjavaju radna mesta interne revizije kod korisnika budžetskih sredstava. Međutim, Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji ne pokazuje dovoljan napredak u razvoju interne revizije.

Element interne finansijske kontrole koji je zabeležio najveći napredak je informisanje i komunikacija, dok je najmanji napredak zabeležen u oblasti praćenja, nadzora i procene. Izveštaj o efikasnosti i efektivnosti finansijskog upravljanja i kontrole u Republici Srpskoj nije obelodanjen. Generalno govoreći, postoji određen napredak u uspostavljanju sistema interne finansijske kontrole i revizije, ali je potrebno nastaviti sa sprovođenjem aktivnosti kako bi se obezbedili uslovi za ispunjavanje međunarodnih obaveza i jačanje efikasnosti kontrole i revizije, a što će u krajnjem ishodu uticati na kvalitet upravljanja raspoloživim sredstvima budžetskih korisnika.

LITERATURA

1. COSO. (1992). *Internal Control-Integrated Framework*. Jersey City, New York: Committee of Sponsoring Organizations.
2. COSO. (2013). *Internal Control Integrated Framework 2013.*, dostupno na: <http://www.coso.org/ic.htm>
3. Evropska komisija. (2019). *Izveštaj Evropske Komisije o napretku Republike Srbije za 2018. godinu*, dostupno na: <http://www.mei.gov.rs/src/dokumenta/eu-dokumenta/godisnjiizvestaji-ek>
4. Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske. (2016). *Izveštaj o reviziji konsolidovanog finansijskog izvještaja za korisnike budžeta Republike Srpske za period od 01.01. do 31.12.2015.*, dostupno na: <http://www.gsr-rs.org>.
5. Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske. (2017). *Izveštaj revizije učinka Organizacija i funkcionisanje interne revizije u javnom sektoru Republike Srpske*.
6. Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske. (2018). *Izveštaj o provedenoj finansijskoj reviziji Konsolidovanog godišnjeg finansijskog izvještaja za korisnike budžeta Republike Srpske za period 01.01-31.12.2017. godine*.
7. Ministarstvo finansija – Vlada Republike Srbije. (2011). *Službeni glasnik Republike Srbije*, 99/2011.
8. Ministarstvo finansija Bosne i Hercegovine. (2016). *Konsolidovani izvještaj o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u institucijama BiH za 2015. godinu*.
9. Ministarstvo finansija Republike Srbije. (2015). *Konsolidovani godišnji izvještaj za 2015. godinu o stanju interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji*, dostupno na: <http://ifkj.mfin.gov.rs>.
10. Ministarstvo finansija Republike Srbije. (2018). *Konsolidovani godišnji izvještaj za 2017. godinu o stanju interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji*, dostupno na: <https://www.mfin.gov.rs/wp-content/uploads/2019/10/Konsolidovani-2017-final.pdf>
11. Poglavlje 32 - Finansijski nadzor, dostupno na: <https://www.eu.me/mn/32/item/77-poglavlje-32-finansijski-nadzor>.
12. Službeni glasnik Republike Srbije. (2016). *Zakon o budžetskom sistemu*, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 99/16.
13. Službeni glasnik Republike Srbije. (2019). *Zakon o budžetskom sistemu*, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 72/19.
14. Strategija razvoja interne finansijske kontrole u javnom sektoru u Republici Srbiji za period 2017-2020. godine (2017). Službeni glasnik Republike Srbije, broj 51/2017.
15. Zakon o finansiranju institucija Bosne i Hercegovine. (2012). Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 87/12.

PRIMJENA RACIO ANALIZE U BANKARSKOM SEKTORU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

APPLICATION OF RATIONAL ANALYSIS IN THE BANKING SECTOR FEDERATIONS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Erdin Hasanbegović¹, Adnan Gavranović²

SAŽETAK

Kreditni rizik ili rizik druge ugovorne strane određuje se kao vjerovatnoća da dužnik ili izdavatelj finansijskog sredstva neće biti sposoban platiti kamatu ili otplatiti glavnicu prema uslovima utvrđenim u sporazumu o kreditiranju. Racio analiza predstavlja pokušaj da se kroz standardizovanje karakterističnih odnosa obezbijedi uporedivost finansijskih performansi preduzeća različite djelatnosti, veličine, pravne forme itd. Danas su razvijene različite metodologije za procjenu kreditne spobnosti klijenata, ali je najviše zastupljena tradicionalna metoda, tj. racio analiza. Ovim radom se želi ispitati primjenjivost ove metode u bankarstvu Federacije BiH i njena pouzdanost u reduciranju kreditnog rizika.

KLJUČNE RIJEČI: kreditni rizik, racio analiza, bankarski sektor.

ABSTRACT

Credit risk or the risk of another contract is resided as the probability that the debtor or the issuance of funds will not be able to pay interest or repay the principal under the terms set out in the credit agreement. Ratio analysis is an attempt to ensure the use of financial performance of companies of different activities, sizes, legal forms, etc. through standardized characteristic relationships. Today, various methodologies for assessing the creditworthiness of

1 Doc. dr sc. Erdin Hasanbegović, Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, e-mail: erdin.hasanbegovic@hotmail.com

2 Mr Adnan Gavranović, Udruženje Front slobode, Tuzla, e-mail: a_gavranovic@hotmail.com

clients have been developed, but the most common is the traditional method, ie ratio analysis. with this paper he wants to examine the adequacy of these methods in the banking of the federation of bih and its reliability in reducing credit risk.

KEY WORDS: *credit risk, ratio analysis, banking sector.*

1. UVOD

Tradicionalna bankarska praksa - zasnovana na prikupljanju depozita i plasiranju kredita danas je samo jedan dio tipičnog bankarskog poslovanja i to često najmanje profitabilan. Nove usluge koje se zasnivaju na informacijama, kao što je trgovanje na finansijskim tržištima i ostvarenje prihoda po osnovu naknada su osnovni izvori profitabilnosti banaka.

Banke su u svom poslovanju izložene različitim rizicima. Bankovni rizici mogu se podijeliti u četiri osnovne kategorije i to:

- finansijski rizici,
- operativni rizici,
- poslovni rizici,
- rizici događaja.

Finansijski rizici istovremeno obuhvaćaju dvije vrste rizika: osnovni rizici - uključujući rizik likvidnosti, kreditni rizik i rizik solventnosti. Rizici mogu rezultirati gubitkom za banku ako se njome primjereno ne upravlja, a spekulativni rizici, koji se zasnivaju na finansijskoj arbitraži, mogu rezultirati dobiti, ako je arbitraža uspješna, ili gubitkom, ako je arbitraža neuspješna.

Finansijski rizici su predmet složenih međupovezanosti koji mogu značajno povećati ukupnu sliku izloženosti banaka riziku. Npr., banka koja se bavi deviznim poslovanjem izložena je valutnom riziku, ali će također biti izložena dodatnom riziku likvidnosti i kamatnom riziku ako drži otvorenu poziciju ili ako postoji neusklađenost u njezinoj knjizi terminskih valutnih poslova.

Kreditni rizik ili rizik druge ugovorne strane određuje se kao vjerovatnoća da dužnik ili izdavatelj finansijskog sredstva neće biti sposoban platiti kamatu ili otplatiti glavnice prema uslovima utvrđenim u sporazumu o kreditiranju.

Racio analiza finansijskih izvještaja se bavi istraživanjem i kvantificiranjem analitički važnih odnosa između pojedinih bilansnih i finansijskih kategorija radi sagledavanja i ocjene finansijskog položaja i rentabilnosti preduzeća. Cilj tog sagledavanja nije samo ex post konstatacija stanja u prošlosti i/ili sadašnjosti već, prevashodno, pokušaj da se na bazi tih konstatacija predvidi finansijski položaj i zarađivačka sposobnost preduzeća u budućnosti. Racio analiza predstavlja pokušaj da se kroz standardizovanje karakterističnih odnosa obezbijedi uporedivost finansijskih performansi preduzeća različite djelatnosti, veličine, pravne forme itd.

2. BANKARSKI SEKTOR FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE I IZLOŽENOST RIZIKU

Na dan 31.03.2020. godine u FBiH bankarsku dozvolu ima 15 komercijalnih banaka. Broj banaka je isti kao i 31.12.2019. godine. Posebnim zakonskim propisom regulirano je osnivanje i rad Razvojne banke FBiH, koja je pravni slijednik Investicijske banke FBiH d.d. Sarajevo, od 01.07.2008. godine, a njen nadzor se vrši u skladu sa Uredbom o kriterijima i načinu vođenja nadzora nad poslovanjem Razvojne banke FBiH, te podaci o njenom poslovanju nisu uvršteni u ovu informaciju. Banke iz FBiH su sa 31.03.2020. godine imale ukupno 544 organizacionih dijelova (Federalna bankarska agencija, 2020).

Vlasnička struktura banaka u FBiH na dan 31.03.2020. godine, na osnovu raspoloživih informacija, je sljedeća:

- u privatnom i pretežno privatnom vlasništvu - 14 banaka,
- u državnom i pretežno državnom vlasništvu - jedna banka.

Od 14 banaka u pretežno privatnom vlasništvu, četiri banke su u većinskom vlasništvu domaćih pravnih i fizičkih lica (rezidenata), dok je deset banaka u većinskom stranom vlasništvu.

Ukupan iznos izloženosti riziku u skladu sa Odlukom o izračunavanju kapitala banke, predstavlja zbir izloženosti ponderisane rizikom za kreditni, tržišni, operativni rizik, rizik namirenja / slobodne isporuke i rizik povezan sa velikim izloženostima koje proizilaze iz stavki u knjizi trgovanja. Ukupna izloženost riziku bankarskog sektora FBiH sa stanjem na dan 31.03.2020. godine iznosila je 15 milijardi KM, čija struktura se daje u sljedećoj tabeli:

Tabela 1. Struktura izloženosti riziku

Izloženost riziku	31.12.2018.		31.12.2019.		31.03.2020.		Indeks	
	Iznos	Učestće %	Iznos	Učestće %	Iznos	Učestće %	(4/2)	(6/4)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Izloženosti ponderisane rizikom za kreditni rizik	12.296.292	86,7	13.085.560	87,1	13.115.847	87,4	106	100
Izloženosti riziku namirenja / slobodne isporuke	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0
Izloženosti za tržišni rizik (pozicijski i valutni rizik)	223.778	1,6	228.011	1,5	165.325	1,1	102	73
Izloženosti riziku za operativni rizik	1.657.561	11,7	1.705.834	11,4	1.724.151	11,5	103	101
Ukupan iznos izloženosti riziku	14.177.631	100	15.019.405	100	15.005.323	100	106	100

Izvor: (Federalna bankarska agencija, 2020)

Ukupan iznos izloženosti riziku na nivou bankarskog sektora FBiH u prva tri mjeseca 2020. godine smanjen je za 14,1 milion KM ili 0,1%. U posmatranom periodu povećana je izloženost ponderisana rizikom za kreditni rizik za 30,3 miliona KM ili 0,2% i izloženost riziku za operativni rizik za

18,3 miliona KM ili 1,1%, dok je iznos izloženosti za tržišni rizik zabilježio pad od 62,7 miliona KM ili 27,5%. Smanjenje izloženosti riziku za tržišni (valutni) rizik posljedica je značajnog smanjenja izloženosti valutnom riziku kod najveće banke u sektoru. Tri banke u sektoru nisu iskazale izloženost riziku za valutni rizik jer im neto otvorena valutna pozicija ne prelazi 2% regulatornog kapitala. Sa 31.03.2020. godine, banke su najviše bile izložene kreditnom riziku (učesće 87,4%), koji je dominantan u bankarskom sektoru u FBiH. U posmatranom periodu došlo je do promjene u učesću po pojedinim vrstama rizika, odnosno povećano je učesće kod izloženosti ponderisane rizikom za kreditni rizik za 0,3% i kod izloženosti za operativni rizik za 0,1%, dok je kod izloženosti za tržišni rizik smanjeno učesće za 0,4%.

3. ISTRAŽIVANJE PRIMJENA RATIO ANALIZE U BANKAMA FBiH I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Primarno istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se dođe do saznanja i osnovnih informacija o primjeni ratio analize u svrhe reduciranja kreditnog rizika u bankarskom sektoru FBiH. Primarna istraživanja obuhvatila su ispitivanje, stavove i mišljenja banaka u bankarskom sektoru FBiH. Ankete su izrađene i dostavljene ispitanicima elektronskim putem, te su učesnici istraživanja na isti način dostavili i odgovore na anketna pitanja. Istraživanje je rađeno online, putem online ankete, preko Google alata za prikupljanje i obradu upitnika. Anketa je poslana putem linka na sve elektronske adrese banaka koje posluju na prostoru FBiH. Pitanja su bila definisana kao pitanja zatvorenog tipa ili pitanja na bazi skale stavova. Podaci su obrađeni primjenom kvantitativne i kvalitativne analize i predstavljeni ilustracijama. Rezultati istraživanja od strane banaka dostavljeni su elektronskim putem. Upitnik je poslan na 15 adresa komercijalnih banaka koje imaju dozvolu za rad na prostoru FBiH, ali je 13 komercijalnih banaka popunilo anketu, što znači da je procenat vraćenih upitnika 86,66%. Može se konstatovati da je uzorak reprezentativan.

3.1. Prezentacija i ocjena strukture uzorka

Pitanje br. 1: Na kojoj poziciji u banci radite?

Tabela 2. Pozicija u banci

RB	Pozicija u banci	Broj	%
1.	Lični bankar	3	23%
2.	Saradnica za odnose sa fizičkim licima i podršku	4	31%
3.	Finansijska analiza	2	15%
4.	Account menager	1	8%
5.	Procijena rizika	2	15%
6.	Izvyještavanje	1	8%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Najveća zastupljenost radnog osoblja u bankarskom sektoru FBiH odnosi se na saradnike za odnose sa fizičkim licima i podršku, što procentulano iznosi 31%, lični bankar 23%, osobe na poslovima finansijske analize i procjene rizika 15%, dok Account menadžer i izvještavanje iznose po 8%.

Pitanje br. 2: Koji su to najvažniji finansijski pokazatelji za procjenu klijenata?

Tabela br. 3. Finansijski pokazatelji za procjenu rizika

RB	Finansijski pokazatelji za procjenu klijenta	Broj	%
1.	Likvidnost	0	0
2.	Aktivnost	0	0
3.	Profitabilnost	0	0
4.	Ekonomičnost	0	0
5.	Zaduženost	1	8%
6.	Koriste se u kombinaciji	11	84%
7.	Svi pokazatelji podjednako	1	8%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Rezultati pokazuju da je 84% uposlenika banaka reklo da se pokazatelji likvidnosti, aktivnosti, profitabilnosti, ekonomičnosti i zaduženosti koriste u kombinaciji prilikom procjene klijenta, dok 8% ispitanika misli da se svi pokazatelji podjednako koriste. Također, 8% ispitanika smatra da se prilikom procjene klijenta koriste pokazatelji zaduženosti.

Pitanje br. 3: Koje modele za procjenu kreditnog rizika koristite?

Tabela br. 4. Modeli za procjenu kreditnog rizika

RB	Modeli za procjenu kreditnog rizika	Broj	%
1.	Klasična kreditna analiza	11	84%
2.	Mertonov model	0	0%
3.	Zeta model	0	0%
4.	Altmanov Z score model	2	16%
5.	Moody's KMV model	0	0%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Dobijeni rezultati pokazuju da je 84% ispitanika odgovorilo da koristi klasičnu kreditnu analizu, a 16% ispitanika koristi Altman Z Score. Rezultati takođe pokazuju da druge metode nisu zastupljene, iako je ostavljena mogućnost da se napišu i druge metode i modeli koji se koriste za procjenu kreditnog rizika i klijenata.

Pitanje br. 4: Sadašnji modeli za procjenu kreditne sposobnosti klijenta nisu dovoljno kvalitetni?

Tabela br. 5. Kvalitet modela za procjenu kreditne sposobnosti

RB	Stav	Broj	%
1.	Slažem se u potpunosti	1	8%
2.	Donekle se slažem	9	68%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	2	16%
4.	Donekle se slažem	0	0%
5.	U potpunosti se ne slažem	1	8%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Rezultati istraživanja pokazuju da se 68% ispitanika donekle slaže sa činjenicom da sadašnji modeli za procjenu kreditne sposobnosti klijenta nisu dovoljno kvalitetni, 16% ispitanika se sa ovom činjenicom niti slaže niti ne slaže, dok se po 8% ispitanika u potpunosti slaže ili u potpunosti ne slaže sa navedenom činjenicom. Na osnovu procjene stavova ispitanika može se zaključiti da postoji velika potreba unutar bankarskog sektora da se razgovara o primjeni modela i njihovoj adekvatnosti za procjenu kreditnog rizika, kao i eventualnoj promjeni načina mjerenja kreditnog rizika.

Pitanje br. 5: *Racio analiza je vrlo korisna za procjenu kreditne sposobnosti klijenta.*

Tabela br. 6. Procjena kreditne sposobnosti klijenta racio

RB	Stav	Broj	%
1.	Slažem se u potpunosti	3	24%
2.	Donekle se slažem	9	68%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	1	8%
4.	Donekle se slažem	0	0%
5.	U potpunosti se ne slažem	0	0%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Na pitanje da li je racio analiza vrlo korisna za procjenu kreditne sposobnosti klijenta, 24% ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom, dok se 68% ispitanika donekle slaže sa navedenim stavom. Iz ovog se može zaključiti da je više od polovine banaka zadovoljno racio analizom i da se ona primjenjuje u svakodnevnom poslovanju. Ipak, 8% ispitanika je neodlučno prilikom davanja odgovora na ovo pitanje, tako da su odgovorili da se sa navedenom tvrdnjom niti slažu, niti ne slažu.

Pitanje br. 6: *Mišljenja smo da je potrebno koristiti racio analizu sa drugim modelima prilikom procjene kreditnog rizika?*

Tabela br. 7. Korišćenje racio analize sa drugim modelima prilikom procjene kreditnog rizika

RB	Stav	Broj	%
1.	Slažem se u potpunosti	7	54%
2.	Donekle se slažem	6	46%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	0	0%
4.	Donekle se slažem	0	0%
5.	U potpunosti se ne slažem	0	0%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Rezultati pokazuju da se 54% ispitanika izjasnilo da racio analizu treba koristiti sa nekim drugim modelima procjene rizika, dok se 46% ispitanika donekle slaže. Ovi podaci navode na zaključak da je racio analiza vrlo korisna i primjenjiva i da je treba koristiti sa novim modelima koji prate savre-

mene promjene u ekonomiji u odnosu na promjene kreditnog rizika i da je potrebno dati novi konceptualni okvir racio analizi u današnjem poslovanju.

Pitanje br. 7: *Racio analiza omogućava da procijenimo kašnjenje u otplati kredita?*

Tabela br. 8. Racio analiza u funkciji procjene kašnjenja otplate kredita

RB	Stav	Broj	%
1.	Slažem se u potpunosti	2	16%
2.	Donekle se slažem	10	76%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	0	0%
4.	Donekle se slažem	0	0%
5.	U potpunosti se ne slažem	1	8%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Rezultati pokazuju da se 16% ispitanika slaže sa tvrdnjom da racio analiza pomaže da se procijeni kašnjenje u otplati kredita, 76% ispitanika se donekle slaže, dok se 8% ispitanika ne slaže sa navedenom tvrdnjom. Ovo je veliki procenat slaganja sa tvrdnjom da racio analiza pomaže da se procijeni kašnjenje i da se na taj način preventivno minimiziraju mogući eventualni rizici i kašnjenja u otplati kredita.

Pitanje br. 8: *Racio analiza mi pomaže da...*

Tabela br. 9. Uloga racio analize

RB	Racio analiza mi pomaže da...	Broj	%
1.	Procijenim finansijske pozicije u preduzeću	2	16%
2.	Bolje se upoznam sa klijentom kroz podatke koje analiza pokaže	1	8%
3.	Identifikujem rizike	1	8%
4.	Sve od navedenog	9	68%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Dobijeni rezultati pokazuju da više od polovine, preciznije 68% ispitanika, smatra da racio analiza pomaže u procjeni finansijske pozicije u preduzeću, omogućava da se bolje upoznamo sa klijentom i da na pravi način identifikujemo rizike. Ipak, 16% ispitanika smatra da racio analiza pomaže samo prilikom procjene finansijske pozicije u preduzeću, dok po 8% ispita-

nika smatra da ona pomaže prilikom upoznavanja sa klijentom i kod identifikacije rizika.

Pitanje br. 9: *Koliko često se koriste racio pokazatelji prilikom procjene klijenta?*

Tabela br. 10. Korištenje racio pokazatelja prilikom procjene klijenta

RB	Stav	Broj	%
1.	Uvijek	7	52%
2.	Samo za klijente koji su pokazali određeni nivo rizika	4	32%
3.	Ne koristimo racio analizu	2	16%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Na osnovu predstavljenih rezultata, vidi se da je 52% ispitanika reklo da uvijek koristi racio pokazatelje prilikom procjene klijenta, što je više od polovine ukupnog broja ispitanika. Dalje, rezultati pokazuju da se 32% ispitanika izjasnilo da racio analizu koristi samo za klijente koji su pokazali određeni nivo rizika, dok 16% ispitanika tvrdi da nikako ne koriste racio analizu prilikom procjene klijenata.

Pitanje br. 10: *U kojim fazama upravljanja kreditnim rizikom koristite racio analizu?*

Tabela br. 11. Upotreba racio analize u fazama procjene kreditnog rizika

RB	Stav	Broj	%
1.	Faza identifikacije	1	8%
2.	Procijena rizika	8	60%
3.	Izbor metode za upravljanje kreditnim rizikom	2	16%
4.	Ostalo: ne koristimo racio analizu	2	16%
UKUPNO		13	100%

Izvor: Izrada autora

Na osnovu prezentiranih rezultata vidi se da se 60% ispitanika izjasnilo da racio analizu koristi u fazi procjene rizika, 16% ih koristi prilikom izbora metode upravljanja kreditnim rizikom i 8% u fazama identifikacije i procjene rezultata. Pored toga, rezultati pokazuju da 16% ispitanika ne koristi racio analizu.

3.2. Prezentacija rezultata istraživanja

Obradom rezultata anketiranih uzoraka, čija je osnovna djelatnost bankarsko poslovanje, tj. analiziranje bankarskog sektora u FBiH, utvrđuje se da je većina anketiranih banaka svjesna koliki je značaj upotrebe modela racio analize prilikom reduciranja kreditnog rizika. U narednoj tabeli predstavljene su statističke mjere za pitanja u kojima varijable poprimaju vrijednosti inteziteta.

Tabela br. 12. Deskriptivna statistika

Pitanje	N	Aritmetička sredina	Varijansa	Standardna devijacija	Koeficijent varijacije
Pitanje 2	13	6.0000	0.3921	0.1537	60,53%
Pitanje 3	13	1.4615	1.0824	1.1715	74,06%
Pitanje 4	13	2.3076	0.9103	0.8288	39,44%
Pitanje 5	13	1.8461	0.5331	0.2843	38,87%
Pitanje 6	13	1.4615	0.4986	0.2487	34,11%
Pitanje 7	13	2.0769	0.9166	0.8403	44,13%
Pitanje 8	13	3.3076	1.1360	1.2905	34,34%
Pitanje 9	13	1.6153	0.7380	0.5447	45,68%
Pitanje 10	13	2.3846	0.8356	0.6983	35,04%

Izvor: Izrada autora

Dobijeni rezultati istraživanja obrađeni su ključnim pokazateljima deskriptivne statistike: aritmetička sredina, varijansa, standardna devijacija te koeficijent varijacije.

Aritmetička sredina pokazuje prosječno dobijeni odgovor na posmatrana pitanja koja tretiraju stavove ispitanika o upotrebi racio analize, a na osnovu koga se donosi generalna ocjena o pojedinom pitanju koje je analizirano.

Standardna devijacija pokazuje kvadratno odstupanje od srednje vrijednosti i ukazuje u kojoj mjeri odgovori ispitanika u okviru pojedinog pitanja odstupaju od srednje vrijednosti. Posredstvom varijanse i standardne devijacije mjeri se direktan uticaj veličine rezultata u posmatranom uzorku. Ipak, kako bi indikatori bili potpuniji, korisno je izračunati i analizirati koeficijent varijacije koji se ispoljava u odnosu na aritmetičku sredinu uzorka. Veći stepen varijabilnosta, odnosno veći pokazatelj koeficijenta varijacije, ukazuje na veće odstupanje dobijenih odgovora od aritmetičke sredine.

Koeficijent varijacije se izražava u procentima radi jednostavnije aproksimacije i pojašnjenja. Manji stepen koeficijenta varijacije ujedno znači da postoji manja varijabilnost među posmatranim rezultatima u odnosu na

aritmetičku sredinu. Granična vrijednost kod koeficijenta varijacije je 30%. Odnosno, koeficijent varijacije koji je veći od 30% ukazuje da se radi o skupu koji je homogen, dok koeficijent koji je manji od 30% ukazuje da se radi o skupu koji je heterogen.

Obrađeni rezultati deskriptivnom statistikom pokazuju homogenost rezultata. Standardna devijacija izračunata za svako obrađeno pitanje se udaljava od 0, što potvrđuje da su statistički značajna prosječna odstupanja. Koeficijent varijacije pokazuje u kojem pitanju ispitanici ispoljavaju zajedničke stavove, odnosno da li se radi o skupu koje je homogen. Visoki stepen slaganja, odnosno visoki stepen homogenosti skupa postoji u svim pitanjima.

4. NOVI KONCEPTUALNI OKVIR RACIO ANALIZE

Da bi se dao osvrt na novi konceptualni okvir racio analize u bankarskom sektoru FBiH, važno je pobrojati sve nedostatke klasične racio analize koji su dobijeni kroz primarno i sekundarna istraživanja, ali i kroz druge radove koji govore o racio analizi.

Preporuke za poboljšanje modela racio analize i njenu bolju korisnost trebali bi se posmatrati kroz sljedeće nedostatke.

Često racio analizu provodi stručnjak i stručnjaci koji informacije o dobijenim racio pokazateljima tumače na različite načine što u konačnici daje potpuno različito mišljenje o provedenoj racio analizi. Također, neslaganje na osnovu različitog tumačenja racio pokazatelja unutar tima dovodi do usporenog procesa odluke i povećava se rizik za grešku.

Ukoliko banke odluče da angažiraju vanjske eksperte za procjenu racio analize, onda su ti procesi jako skupi za banku. Također, postavlja se pitanje koji je to broj eksperata koji banka treba u svakom trenutku i do kada će posao biti završen. Potrebno je istaći činjenicu da se nalazimo u vrlo konkurentnom području i da moramo brzo reagirati na sve promjene jer klijenti ne žele čekati.

Ako se govori o vanjskim ekspertima koje je banka angažirala, onda se mora voditi računa da ti eksperti ne rade za konkurenciju, a i jako je teško utvrditi i potrošiti toliko vrijeme za vanjske eksperte, njihovo angažiranje je veliki rizik za banku i postoji nepovjerenje banke prema vanjskim ekspertima.

Često osobe koje rade racio analizu budu previše fokusirane na pokazatelje i nisu u stanju da se prilagode novim trendovima i standardima koje finansijsko tržište nameće, a koje je svakim danom sve izazovnije i treba hitan odgovor.

Postoji i velika fluktuacija ljudi koji prelaze iz banke u banku, tako da i kontinuirana edukacija koju zaposleni dobivaju i svoja iskustva prenose u drugu banku.

Banka koristi informacije iz finansijskih izvještaja i na taj način provodi racio analizu, što podrazumijeva korištenje zastarjelih informacija koje često dovode do pogrešnih odluka.

Postoji i različito tumačenje računovodstvenih standarda unutar preduzeća, a to se odražava na konačne finansijske izvještaje koji su osnov za proces racio analize.

Ukoliko se u banakama želi poboljšati i unaprijediti proces upravljanja rizicima, potrebno je uraditi sljedeće:

- promijeniti modul za upravljanje kreditnim rizikom,
- barem jednom u tri godine vršiti reviziju procjene i analize vještaka imovine date pod hipoteku (dobar primjer je da banka angažuje „svog procjenitelja” radi objektivnosti procjene),
- doslijedno poštivati sve politike banke,
- raditi na prevenciji nastajanja novih rizika,
- uvesti odgovarajuće informatičke aplikacije, odnosno softver za upravljanje rizicima (Kozarević, Kokoorović, Baraković, 2017).

Na osnovu iznesenih nedostataka o racio analizi i preporuka za smanjenje kreditnog rizika u bankarskom sektoru, mogu se predložiti sljedeće mjere zaštite i unapređenje koncepta racio analize:

- Racio analizu koristiti sa novim modelim, napraviti modele koji prate promjene koje se dešavaju u ovom trenutku i imati stalnu sliku promjena, napraviti sistem koji pomaže da se racio pokazatelji na pravi način interpretiraju, učiniti to na način da više ljudi unutar bankarskog sektora odlučuje i procjenjuje, te dati priliku da se podaci sakupljaju i stalno koriste za nadogradnju modela kroz redovne sastanke i redovnu evidenciju teškoća na koje nailaze osobe zadužene za procjenu,
- Kontinuirano održavati komunikaciju sa zaposlenima i ohrabrivati ih da daju svoje ideje i predlažu nove modele kako bi se na pravi način vodila evidencija o promjenama na tržištu,
- Koristiti i razviti parametre koji omogućavaju da se procjenjuju unaprijed i predviđaju trendovi tržišta, a racio pokazatelje koristiti samo kao polaznu osnovu, kako bi se dobila slika iz prošlosti.
- Učiniti pokazatelje dostupnim unutar banke i redovno informisati osoblje o napretku modela i njegovim pokazateljima. Postaviti informacioni sistem koji prati sve promjene i koji se može dopunjavati, uvezati ga i sa drugim podružnicama i filijalama i dati mogućnost razmjene mišljenja,
- Redovno održavati komunikaciju sa regulatorima, a u ovom slučaju sa Agencijom za bankarstvo FBiH,

- Zajedno sa regulatorima i drugim bankama raditi na unapređenju modela za procjenu kreditnog rizika. Stabilnost bankarskog sektora se ogleda i kroz druge dijelove ekonomije i jako je važan siguran i stabilan bankarski sistem koji podržava ekonomiju jedne zemlje.

Prijedlog koji bi trebali podržati regulatori u kontekstu smanjenja kreditnog rizika i njegove procjene jeste da regulatori imaju jedinstven informacioni sistem na osnovu kojeg bi sve banke dostavljale informacije i onda zajednički učestvovala u kreiranju tog informacionog sistema koji bi doprinio boljoj procjeni budućih promjena na tržištu. Taj sistem trebalo bi učiniti dostupnim i studentima, ekspertima i ljudima koji se bave istraživanjima, kako bi mogli koristiti provjerene informacije i imati ih na jednom mjestu. Studenti bi imali veliku korist kada bi mogli pristupiti jednom takvom sistemu i učiti o finansijskim pokazateljima u BH ekonomiji koji su trenutni, istiniti, a na osnovu dobijenih informacija bi se mogli napraviti novi modeli čime bi postali konkurentnije tržište. Istovremeno, studenti i potencijal mladih ljudi bi se koristili na pravi način, dajući im priliku da učestvuju i predlažu nove ideje.

Kontinuirana edukacija zaposlenih, studenata i svih osoba uključenih u bankarski sistem bi doprinijela da se pojam kreditnog rizika, identifikacija, modeli za smanjenje bolje razumiju i da se težište rada stavi na važnost predviđanja budućih promjena.

Kao mjera zaštite od pogrešnih zaključaka preporučuje se praćenje i kontrola pokazatelja koji nisu direktno vezani za racio analizu i finansijske izvještaje, kao što su broj zaposlenih, odnos menadžmenta prema okruženju, kao i slika koju kompanija ima u javnosti.

Zbog svih pobrojanih razloga, jasno je da se metodologija finansijske analize mora koristiti oprezno, procjena se mora zasnivati na sagledavanju svih racio pokazatelja i kvantitativnih pokazatelja za karakteristike konkretnog preduzeća i potrebno se fokusirati na pojedinačno preduzeće.

Cilj racio analize nije samo da se utvrdi da li je finansijska situacija povoljna, nego da se omogućiti kontinuirani rast i razvoj preduzeća i ostvarenje planova s promjenama prilika u preduzeću.

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu provedenog primarnog istraživanja na nivou banaka koje posluju u FbiH, te datih rezultata istraživanja i preporuka za poboljšanje i unapređenje tehnike racio analize u bankarskom sektoru FbiH, daju se ključni rezultati istraživanja.

Rezultati istraživanja pokazuju da 91% ispitanika zaposlenih u bankama koristi racio analizu za procjenu kreditnog rizika, od toga 54% ispitanika se

izjasnilo da racio analizu treba koristiti sa nekim novim, modernijim modelima za reduciranje kreditnog rizika. Također više od 50% ispitanika misli da racio analiza pomaže prilikom identifikacije i procjene kreditnog rizika.

Dalje, rezultati pokazuju da je 84% uposlenika banaka reklo da se pokazatelji likvidnosti, aktivnosti, profitabilnosti, ekonomičnosti i zaduženosti koriste u kombinaciji prilikom procjene klijenta, dok 8% ispitanika misli da se svi pokazatelji podjednako koriste. Također, 8% ispitanika smatra da se prilikom procjene klijenta koriste pokazatelji zaduženosti.

Rezultati pokazuju da je 84% ispitanika odgovorilo da koristi klasičnu kreditnu analizu, a 16% ispitanika koristi Altman Z Score.

Dalje, rezultati pokazuju da se 68% ispitanika donekle slaže sa činjenicom da sadašnji modeli za procjenu kreditne sposobnosti klijenta nisu dovoljno kvalitetni, 16% ispitanika se sa ovom činjenicom niti slaže niti ne slaže, dok se po 8% ispitanika u potpunosti slaže ili u potpunosti ne slaže sa navedenom činjenicom.

Na pitanje da li je racio analiza vrlo korisna za procjenu kreditne sposobnosti klijenta, 24% ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom, dok se 68% ispitanika donekle slaže sa navedenim stavom. Iz ovog se može zaključiti da je više od polovine banaka zadovoljno racio analizom i da se ona primjenjuje u svakodnevnom poslovanju.

Rezultati pokazuju da se 54% ispitanika izjasnilo da racio analizu treba koristiti sa nekim drugim modelima procjene rizika, dok se 46% ispitanika donekle slaže. Ovi podaci navode na zaključak da je racio analiza vrlo korisna i primjenjiva i da je treba koristiti sa novim modelima koji prate savremene promjene u ekonomiji.

Dobijeni rezultati pokazuju da je 52% ispitanika reklo da uvijek koristi racio pokazatelje prilikom procjene klijenta, što je više od polovine ukupnog broja ispitanika. Dalje, rezultati pokazuju da se 32% ispitanika izjasnilo da racio analizu koristi samo za klijente koji su pokazali određeni nivo rizika, dok 16% ispitanika tvrdi da nikako ne koriste racio analizu prilikom procjene klijenata.

I na kraju, 60% ispitanika izjasnilo se da racio analizu koristi u fazi procjene rizika, 16% ih koristi prilikom izbora metode upravljanja kreditnim rizikom i 8% u fazama identifikacije i procjene rezultata. Pored toga, rezultati pokazuju da 16% ispitanika ne koristi racio analizu.

Kreditni rizik ili rizik druge ugovorne strane određuje se kao vjerovatnoća da dužnik ili izdavatelj finansijskog sredstva neće biti sposoban platiti kamatu ili otplatiti glavnica prema uslovima utvrđenim u sporazumu o kreditiranju. Kreditni rizik znači da se plaćanje može odgoditi ili u konačnici uopće ne ostvariti što, s druge strane, stvara probleme u novčanim tokovima i utječe na likvidnost banke. Uprkos inovacijama u području finan-

sijjskih usluga, kreditni rizik je još najznačajniji pojedinačni uzrok stečaja banaka.

Racio analiza finansijskih izveštaja se bavi istraživanjem i kvantificiranjem analitički važnih odnosa između pojedinih bilansnih i finansijskih kategorija radi sagledavanja i ocjene finansijskog položaja i rentabilnosti preduzeća. Cilj tog sagledavanja nije samo ex post konstatacija stanja u prošlosti i/ili sadašnjosti već, prevashodno, pokušaj da se na bazi tih konstatacija predvidi finansijski položaj i zarađivačka sposobnost preduzeća u budućnosti.

LITERATURA

1. Federalna bankarska agencija. (2020). *Informacija o subjektima bankarskog sistema FBiH sa stanjem na dan 31.03.2020*, Sarajevo, dostupno na: <https://www.fba.ba/bs/publikacije-banke>
2. Kozarević, E., Kokoroović, M., Baraković, M. (2017). *Upravljanje rizicima u bankama i mikrokreditnim organizacijama u BiH – komparativna analiza*, Tranzicija, Tuzla.

PRANJE NOVCA I PREVARE – IZAZOVI U REVIZIJI, RAČUNOVODSTVU I ETICI

MONEY LAUNDERING AND FRAUD – CHALLENGES IN AUDITING, ACCOUNTING AND ETHICS

Indira Čehić¹, Edin Malkić²

SAŽETAK

Cilj istraživanja je ispitati validnost primjene efekata suzbijanja pranja novca i prevara kroz izazove u reviziji, računovodstvu i etici sa aspekta istražnih organa u Bosni i Hercegovini. Provođenje istraživanja u ovom radu je usmjereno prema suzbijanju pranja novca i prevara koje se ogleda kroz dokazivanje neetičnih radnji u revizorskim procesima s fokusom utvrđivanja nepravilnosti, prijavljivanje nepravilnosti revidirane jedinice ili subjekta revizije istražnim organima, te suradnja sa istima. Povezujući svrhu i cilj istraživanja, formiran je okvir za formulisanje radne hipoteze. Rad je podijeljen u šest cjelina. Nakon uvodnog dijela, gdje je prezentirana svrha i ciljevi istraživanja, u drugom dijelu rada obrađeno je sprječavanje pranja novca i finansijske istrage s fokusom na glavne probleme u praksi. U dijelu koji se odnosi na pranje novca i povezana krivična djela obrađeno je koje su to karakteristike pranja novca, faze pranja novca i forenzika, slabosti u istragama, te interna kontrola i revizija u provođenju mjera za sprječavanja pranja novca. Podnaslov „Analiza procjene rizika i glavni nalazi i dokazi” usmjeren je na finansijsku istragu, ispitivanje dokaza i koji su i kakvi su efekti oduzimanja nezakonito stečene imovine. U četvrtom dijelu obrađena je tema mjerenja i razumijevanja integriteta, dok su u petom dijelu prezentirana empirijska istraživanja. U šestom dijelu iznešena su zaključna zapažanja, kao sažetak glavnih rezultata rada.

KLJUČNE RIJEČI: korupcija, prevara, etika, računovodstvo, revizija.

1 Doc. dr. sc Indira Čehić, ovlaštenu interni revizor, stalni sudski vještak za ekonomsku oblast, e-mail: cehic.indira@gmail.com

2 Mr. sc Edin Malkić, Agencija za istrage i zaštitu Sarajevo, e-mail: edimal170@outlook.com

ABSTRACT

The aim of the research is to examine the validity of the application of the effects of combating money laundering and fraud through the challenges of audit, accounting and ethics from the perspective of investigative bodies in Bosnia and Herzegovina. The research conducted in this paper is aimed at combating money laundering and fraud, which is reflected in proving unethical actions in audit processes with a focus on identifying irregularities, reporting irregularities of the audited unit or entity to investigative bodies, and cooperating with them. Linking the purpose and purpose of the research work, a framework for setting a working hypothesis was formulated. The paper is divided into six sections. After the introductory part, where the purpose and objectives of the research are presented in the second part of the paper, the prevention of money laundering and financial investigation is focused on the main problem in practice. The section on money laundering and related offenses deals with the characteristics of money laundering, the stages of money laundering and forensics, weaknesses in investigations, and internal control and audit in the implementation of anti-money laundering measures. The subtitle „Analysis of Risk Assessment and Main Findings and Evidence focuses on financial investigation“, examination of evidence and what and what are the effects of seizure of illegally acquired assets. The fourth part deals with the topic of measurement and understanding of integrity, while the fifth part presents empirical research. In the sixth part, concluding observations are presented as a summary of the main results of the paper.

KEY WORDS: *corruption, fraud, ethics, accounting, auditing.*

1. UVOD

Pranje novca predstavlja globalni fenomen i problem svakog društvenog uređenja koje se vodi politikom smanjenja ili otklanjanja negativnosti i nesmetanim funkcioniranjem računovodstva i revizije, s podizanjem standarda u etičkom poslovanju. Svrha rada je usmjerena prema ispitivanju utjecaja pranja novca i izazovima u reviziji, računovodstvu i etici, odnosno svrha rada je da ukaže obaveznici i nadzornim institucijama na njihove uloge u provođenju mjera i radnji koje su u obavezi da poduzmu u vezi spriječavanja pranja novca i otkrivanju nelegalnih financijskih tokova. Također, u radu se ukazuje na podizanje svijesti o riziku i ranjivosti sektora revizije i računovodstva kroz narušavanje etičkih normi, kao i etici poslovanja bez obzira da li se radi o nelegalnom stjecanju sredstava, polaganju, preslojavanju ili integraciji nelegalno stečenih sredstava.

Shodno navedenom, cilj istraživanja je ispitati validnost primjene efekata suzbijanja pranja novca i prevara kroz izazove u reviziji, računovodstvu i etici sa aspekta istražnih organa u Bosni i Hercegovini. Pored toga, svrha

rada je usmjerena prema načinima suzbijanja pranja novca i prevara, koji se ogledaju kroz dokazivanje neetičnih radnji u revizorskim i računovodstvenim procesima, s fokusom na utvrđivanje nepravilnosti, prijavljivanje nepravilnosti revidirane jedinice ili subjekta revizije i računovodstva istražnim organima, te suradnja sa istima. Povezivajući svrhu i cilj rada istraživanja formiran je okvir za postavljanje radne hipoteze: na naučno zasnovanim osnovama ispitati utjecaj aktivnosti računovodstva, revizije i etike na efekte suzbijanja pranja novca i prevara.

2. SPRIJEČAVANJE PRANJA NOVCA I FINACIJSKE ISTRAGE – GLAVNI PROBLEMI I PRAKSA

Pozitivni rezultati efikasnih, efektivnih i etičnih intenzivnih mjera doprinose smanjenju mogućih problema u sprječavanju, otkrivanju i dokazivanju, kako predikatnih krivičnih djela, tako i samog krivičnog djela pranja novca i prevare, te prvođenje kvalitetne financijske istrage i istrage uopće. Prevencija otkrivanja i suzbijanja, kako predikatnih krivičnih djela, tako i krivičnih djela pranja novca, prema metodologiji Svjetske banke, obuhvata:

- predikatna krivična djela stepenovana po prijetnji od pranja novca,
- procjene ranjivosti sistema pranja novca,
- sektorska ranjivost prema djelatnostima,
- procjena prijetnji od financiranja terorizma.

Etika, računovodstvo i revizija su temeljne sektorske ranjive djelatnosti koje se prožimaju kroz mnoge sfere pranja novca i usklađuju se sa aktivnostima “ubrizgavanja” nelegalno stečenog novca u legane financijske tokove. Etika računovodstva i revizije ujedno predstavlja i jedan od glavnih problema u praksi i dokazivanju u financijskim istragama, ali i prilikom saradnje računovođa, revizora i istražnih organa. Suzbijanje i eliminacija pranja novca i prevara svakog društvenog uređenja predstavlja izrazito ambiciozan zadatak. Postojeći zakonski propisi propisuju način identifikacije indikatora pranja novca, ali kaznenim progonima ne otklanjaju mogućnosti pranja novca. Mogućnosti suzbijanja, sprječavanja i otklanjanja pranja novca i prevara može se eliminirati određena aktivnost na samom početku, odnosno ukoliko se ta aktivnost blagovremeno prijavi i ako se djeluje po prijavi.

2.1. Procedure i principi prikupljanja dokaza

Dokaz predstavlja činjenicu o potvrđivanju ili negiranju istinitosti određenog događaja. Osnovna podjela dokaza jeste da se dokazi dijele na zakonite i nezakonite dokaze. U skladu sa jasno definiranim metodologijama rada istražnih organa, a u svrhu očuvanja integriteta istražnih institucija, dokazi

se prikupljaju na osnovu provedenih istražnih i dokaznih radnji koje su sistematizirane kroz:

- radnje pretresa,
- privremeno oduzimanje predmeta,
- ispitivanje osumnjičenog,
- saslušanje svjedoka,
- radnje prepoznavanja,
- uvidaj,
- pregled,
- nadzor i tehničko snimanje telekomunikacijama,
- pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka,
- nadzor i tehničko snimanje prostorija,
- tajno praćenje i tehničko snimanje osoba i predmeta,
- prikriveni istražitelj i informator,
- simulirani otkuš predmeta i simulirano davanje potkupnine,
- nadzirani prijevoz i isporuka krivičnog djela.

Za provođenje navedenih aktivnosti treba i mora da postoji osnova sumnje postojanja krivičnog djela. Prije provođenja istrage do osnova sumnje postojanja kaznenog djela dolazi se najčešće vršenjem redovnih zadataka policijskih službenika, kriminalističko - obavještajnim radom, dojavom, prijavom, u konkretnom slučaju računovođa i revizora, i slično. Izvještaj o učinjenom djelu i osobama se podnosi nadležnom tužilaštvu na postupanje.

2.2. Upravljanje istragom

U Bosni i Hercegovini metodologija istrage i provođenje revizorskih aktivnosti su propisani podzakonskim aktom i u praksi istražnih organa i revizora se primjenjuje kao obavezujuća. Svako provođenje istražnih radnji, bilo da se radi o revizijskim istražnim radnjama ili istražnim radnjama nadležnih institucija, ima propisan svoj način provođenja. Istrage se provode u dvije faze:

- prikupljanje podataka koji se odnose na istrage vezano je za utvrđivanje nepravilnosti, izvođenje zaključaka i izvještavanje prema nadležnim organima,
- provođenje istrage kada se uključi suradnja sa tužilaštvom, odnosno kad revizori utvrde postojanje krivičnog djela ili kad istražni organi - policijski službenici djeluju po nalogu tužiteljstva.

Prema Zakonu o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine upravljanjem istragom rukovodi postupajući tužitelj. Nadležnosti za određivanje i trajanje istražnih radnji na obrazloženi prijedlog tužitelja koji sadrži podatke protiv osobe za koju se trebaju poduzeti radnje, postojanje osnove sumnje, razloge za njeno poduzimanje, okolnosti, te obim i trajanje radnje, određuje se na-

redbom sudije za prethodni postupak. Bez obzira po kom osnovu se djeluje, svrha provođenja istražnih radnji jeste suzbijanje nelegalnih djela i uvođenje u pravosudni sistem. Postupanje bez sudske naredbe ili izvan njenog okvira, odnosno bez naredbe sudije za prethodni postupak, sud nad tako pribavljenim podacima ili dokazima ne može zasnivati svoji odluku. Prema Zakonu o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine krivična djela za koja se mogu odrediti posebne istražne radnje su djela: (Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine):

- protiv integriteta Bosne i Hercegovine,
- protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom,
- terorizma,
- za koja se prema zakonu može izreći kazna zatvora najmanje tri godine ili teža kazna.

Pranje novca može biti usko povezano sa krivičnim djelima za koje se mogu odrediti posebne istražne radnje.

2.3. Alati i oprema za istrage

Alati za istraživanje krivičnih djela u vezi sa pranjem novca su različiti. Istražni organi koriste I2 bazu, *Analyst notebook* i *MS Excel*. Financijsko - obavještajno odjeljenje koje djeluje pri Državnoj agenciji za istrage i zaštitu Bosne i Hercegovine raspolaže i sa AMLS sistemom. AMLS sistem predstavlja softversko rješenje za spriječavanje pranja novca i financiranje terorističkih aktivnosti, koji je potpuno neovisan i autonoman u odnosu na druge informatičke sisteme koji se koriste u Financijsko - obavještajnom odjeljenju Državne agencije za istrage i zaštitu. U skladu sa dostupnim informatičkim rješenjima AMLS omogućava:

- bezbjednu elektronsku prijavu transakcija od strane obaveznika iz člana 4. Zakona o spriječavanju pranja novca i financiranja terorističkih aktivnosti,
- unošenje informacija, podataka i dokumentacije od strane Financijsko - obavještajnog odjeljenja,
- bezbjednu elektronsku razmjenu informacija, podataka i dokumentacije na relaciji Financijsko - obavještajno odjeljenje vs. obaveznici iz člana 4. Zakona o spriječavanju pranja novca i financiranja terorističkih aktivnosti,
- bezbjedno čuvanje i zaštita informacija, podataka i dokumentacije, dostavljenih od strane obaveznika i unesenih od strane Financijsko - obavještajnog odjela,
- bezbjedan elektronski pristup bazama informacija i podataka drugih organa,
- analitičku obradu podataka pohranjenih u AMLS.

Izvještavanje o postojanju osnova sumnje o počinjenom krivičnom djelu prema istražnim organima, te etičkim normama od strane računovođa i revizora, predstavlja obavezu koju su dužni da provedu sa profesionalne strane.

3. PRANJE NOVCA I POVEZANA KRIVIČNA DJELA

Direktiva 2005/60/EC Evropskog parlamenta i Savjeta od 26.10.2005. godine o spriječavanju korištenja financijskog sistema u svrhe pranja novca i financiranja terorizma³, poznatija kao Treća direktiva Evropske Unije o pranju novca, kojom se od banaka i osiguravajućih kuća zahtijeva pooštrena pažnja i opsežnije mjere i provjere. Ova Direktiva obuhvata aktivnosti institucija i fizičkih lica, a primjenjuje se na kreditne institucije, financijske institucije i druga pravna i fizička lica koja obavljaju profesionalne aktivnosti, a ona su:

3. revizori i računovođe koji samostalno obavljaju djelatnost i poreski savjetnici,
4. notari i ostali pripadnici pravničke profesije kada učestvuju, u ime i za račun svog klijenta, u svakoj financijskoj ili transakciji sa nekretninama, ili kada pomažu u planiranju ili obavljanju transakcija za račun svog klijenta,
5. trust ili pravno lice koje pruža usluge osnivanja kompanija, a koje nije već obuhvaćeno tačkama (a) ili (b),
6. agenti za nekretnine,
7. ostala fizička ili pravna lica koja se bave prometom robe, ali samo kada se plaćanja vrše u gotovini u iznosu od 15.000,00 EUR ili više, bilo da je riječ o jednoj transakciji ili nekoliko transakcija koje se čine povezanim,
8. kockarnice.

Direktiva Komisije 2006/70/EC od 1. avgusta 2006. godine je postavila mjere za primjenu Direktive 2005/60/EZ Evropskog Parlamenta i Savjeta u vezi sa definicijom „politički izložene osobe“ i tehničkim kriterijumima za jednostavne procedure provjere klijenata i za izuzeće po osnovu financijske aktivnosti koja se provodi povremeno ili na veoma ograničenim osnovama.

3.1. Pojam i karakteristike pranja novca

Pranje novca predstavlja transformaciju nelegalno stečenog sredstva u drugi legalni oblik imovine s ciljem prikriivanja nelegalnog izvora i načina nelegalnog pribavljanja. Karakteristike pranja novca su usmjerene od nelegalnog pribavljanja sredstva u legalizaciju kroz polaganje, preslojavanje i

³ Nova direktiva se izjednačava i prevazilazi 40 relevantnih preporuka o pranju novca i devet posebnih preporuka o financiranju terorizma, Radne grupe za financijske akcije protiv pranja novca (FATF).

integraciju, kako bi se isti integrisao tako udaljen od izvora i porijekla u legalne tokove.

3.2. Faze pranja novca i forenzika

Pranje novca prolazi određene faze tako da se od novca koji je pribavljen na nezakonit način isti transformira u legalne tokove kroz polaganje, preslojavanje i legalizaciju. Polaganje predstavlja aktivnost uvođenja nelegalno stečenog sredstva u legalne tokove, s ciljem udaljavanja od izvora i uvođenja u preslojavanja. Preslojavanje predstavlja aktivnost izvođenja složenih transakcija i procesa prikrivanja izvora i traga nezakonito stečenog sredstva kako bi se isti integrisao od izvora i porijekla u legalne tokove. Zadatak forenzike je prepoznati kretanja pranja novca kroz faze i sa usko povezanim nezakonitim tokovima novca ili predikatnim krivičnim djelima.

3.3. Slabosti u istragama

Slabosti istraga se ogledaju kroz dodatna multipliciranja nezakonito pribavljenog sredstva, a koje je usmjereno od nelegalnih tokova prema legalnim tokovima. U legalizaciji nezakonito pribavljenog sredstva i multipliciranju istog, u većini slučajeva, na izvoru informacija se nalaze računovođe i revizori. Računovođe i revizori mogu pomoći u otklanjanju slabosti kroz suradnju sa istražnim institucijama i pozitivnim kulturološkim normama prijavljivanja indicija krivičnog djela.

4. ANALIZA PROCJENE RIZIKA I GLAVNI NALAZI I DOKAZI

Analiza procjene rizika u provođenju istraga vezanih za nelegalno pribavljena sredstva, te multipliciranje istih u legalne tokove, usmjerava se na glavne dokaze i nalaze prilikom provođenja istražnih radnji. Istražne radnje moraju se provoditi u skladu sa propisanim metodologijama i standardima, te se moraju potkrijepiti neoborivim dokazima.

4.1. Financijske istrage

Financijske istrage su jedan od najznačajnijih segmenata u suprostavljanju imovinski motivisanom kriminalu, s obzirom da omogućavaju otkrivanje i praćenje tragova nezakonito stečenog novca, odnosno njegovo lociranje (Albrecht, 1999). Prema preporuci broj 30 FATF-a, financijska istraga se definira: Financijska istraga označava istragu financijskih poslova povezanih sa kriminalnom aktivnošću, radi otkrivanja razmjera kriminalnih mreža, odnosno razmjera kriminala, otkrivanje imovinske koristi od krivičnih djela, terorističkih sredstava ili bilo koje druge imovine koja jeste ili bi mogla

da postane predmet oduzimanja, kao i radi otkrivanja te imovine, pribavljanja dokaza koji se mogu koristiti u krivičnim postupcima. Za vođenje kvalitetne financijske istrage potrebni su stručnjaci sa potrebnim znanjima i vještinama. U takve stručnjake se najčešće ubrajaju računovođe i revizori.

4.2. Efekti oduzimanja nezakonito stečene imovine

Efekti oduzimanja nezakonito stečene imovine se ogledaju u činjenici poštivanja pozitivnih zakonskih propisa, te moralnih normi. Jednom kada je identificirana imovinska korist pribavljena krivičnim djelom, dolazi u obzir njeno oduzimanje primjenom odgovarajućeg pravnog Sistema (Ivičević, 2004). Fokusiranje na imovinu proisteklu iz krivičnog djela u borbi protiv korupcije, organizovanog kriminala, pranja novca i drugih vrsta ekonomskog kriminala i paralelno provođenje financijskih istraga s ciljem da se identificira, zaplijeni i oduzme imovina proistekla iz krivičnog djela mora biti dio svake strategije borbe protiv organizovanog i drugog teškog kriminala (Golbinek, 2007). Precizno utvrđivanje vrsta i visina pribavljene, nezakonito stečene koristi, moglo se označiti jednim od značajnijih problema u vezi sa oduzimanjem imovinske koristi, gdje je nedostatak koji ima za krajnji rezultat da se nema šta oduzeti (Ilić, Banović, 2007).

5. MJERENJE I RAZUMIJEVANJE INTEGRITETA

Značaj integriteta u suzbijanju fenomena pranja novca kroz prizmu etike, računovodstva i revizije treba posmatrati kao visok rizik koji donosi značajne informacije sa samog izvora aktivnosti pranja novca. Integritet bi trebalo izgrađivati tako da ne ugrožava efikasnost državne vlasti ili privatnog sektora (Pope, 2000).

Važnost izgradnje integriteta s aspekta etičnosti rada računovođa i revizora mora i treba da bude prioritet kroz primjenu određenih mehanizama u postizanju cilja spriječavanja i suzbijanja pranja novca, te otkrivanju aktera tih kaznenih djela. Jačanje suradnje između istražnih organa i računovođa i revizora predstavlja moćan motiv u suzbijanju pranja novca. Mjerenje izgrađenog integriteta ogleda se u slijedećem:

- izrada procjene rizika koji se odnosi na pranje novca od strane istražnih organa, a koji se odnose na sektor računovodstva i revizije,
- izgradnja povjerenja na relaciji istražni organi vs. računovođe i revizori, te uska povezanost sa pozitivnim praksama pravosudnih institucija,
- izgradnja dobro osmišljenog plana suradnje između institucija koje provode istražne radnje i sektora računovodstva i revizije,
- nenametljivo provođenje plana suradnje i međusektorske povezanosti.

Brojni skandali koji su se dogodili u poslovnom segmentu doveli su do bogaćenja pojedinaca i propasti mnogih firmi koji su doveli do pada nacionalne ekonomije. Utjecaj poslovne etike na dobro i loše, kao i ispravno i pogrešno ponašanje i poslovanje u sistemu društva, ogleda se i u moralnim procjenama i očekivanjima (Vig, 2019).

6. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

U ovom dijelu rada obrađeni su podacikoji su prikupljeni od strane segmenata istraživanja. Podaci su prikupljeni pomoću anketnog upitnika, ali in a druge načine, a oni imaju za cilj dokazivanje ili odbacivanje postavljene hipoteze. Anketni upitnik predstavlja opću sliku ispitanika, kao i karakteristike ispitanika.

Tabela 1. Opće informacije o istraživanju

Period prikupljanja podataka:	Januar - mart 2020.godine
Metoda prikupljanja:	Anketa, i drugi izvori koji su dostupni
Upitnik :	Upitnik je razvijen na osnovu iskustva autora
Uzorak:	N = 100

Izvor: Izrada autora

Uzorak kategorije ispitanika je N = 100, za segmete revizora i računovođa. U kategoriji istraživanja gdje je uzorak N > 20 smatra se dovoljnim uzorkom, a pošto se u ovom istraživanju radi o specifičnoj kategoriji ispitanika, uzorak se smatra reprezentativnim.

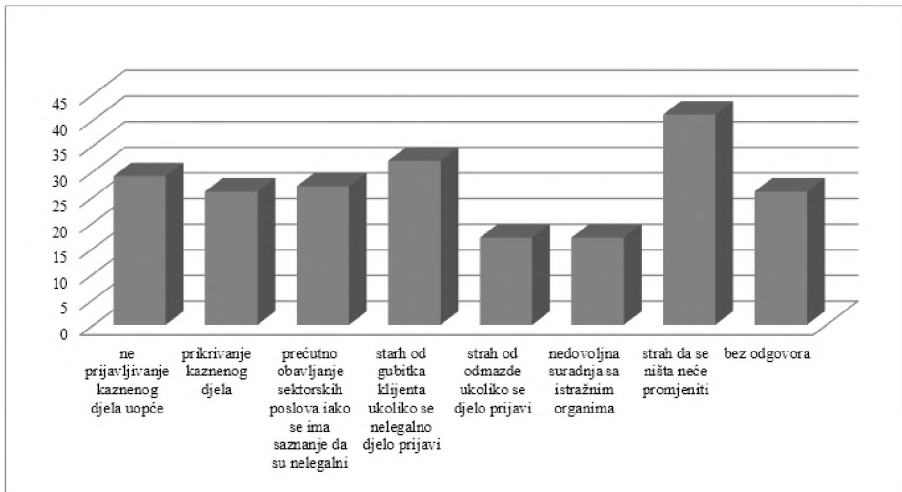
U tabeli 2, ali i na grafikonu 1, prezentiran je presjek stavova ispitanika o primjeni mehanizama prijava o postojanju indicija krivičnog djela pranja novca prilikom provođenja revizorskih i računovodstvenih aktivnosti. Informacije su prikupljene pomoću anketnog upitnika, ali i iz drugih dostupnih izvora, sa ciljem što kvalitetnijeg prikazivanja stanja.

Tabela 2. Stavovi ispitanika o primjeni mehanizama prijave postojanja indicija krivičnog djela pranja novca prilikom provođenja revizorskih i računovodstvenih aktivnosti

obilježje	ne prijavljivanje kaznenog djela uopće	prikrivanje kaznenog djela	prećumno obavljanje sektorskih poslova iako se ima saznanje da su nelegalni	stah od gubitka klijenta ukoliko se nelegalno djelo prijavi	strah od odmazde ukoliko se djelo prijavi	nedovoljna suradnja sa istražnim organima	strah da se ništa neće promijeniti	bez odgovora
frekvencija	29	26	27	32	17	17	41	26

Izvor: Izrada autora na osnovu obrađenog anketnog upitnika

Grafikon 1. Stavovi ispitanika o primjeni mehanizama prijave postojanja indicija krivičnog djela pranja novca prilikom provođenja revizorskih i računovodstvenih aktivnosti

Izvor: Izrada autora na osnovu obrađenog anketnog upitnika

Predstavjeni podaci dobijeni su pomoću *Cronbach's alfa* (α) testa, a njegov matematički oblik izražava se pomoću sljedeće formule:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum v_i}{vt} \right)$$

Prema postavljenom obrascu, izračunata vrijednost testa pokazuje da je $\alpha = 0,933$, što govori da je pouzdanost testa izvrsna i da je varijabla interesa testa na razini $\alpha \geq 0,9$.

Tabela 2. Pokazatelji za izračun Cronbach's alfa (α) testa

ispitanici	ne prijavljiva nije kaznenog djela uopće	prikrivanje kaznenog djela	precutno obavljanje sektorskih poslova iako se ima saznanje da su nelegalni	starh od gubitka klijenta ukoliko se nelegalno djelo prijavi	strah od odmazde ukoliko se djelo prijavi	nedovoljna suradnja sa istražnim organima	strah da se nista neće promjeniti	nepovjerenje u pravosudni sistem	pranje novca ipak predstavlja ulaganje	zasto bi se izlagao neugodnim situacijama	nije se zainteresirano za prijavljivanje	radim svoj posao za koji sam plaćen	total
varianca	3.475859	3.6278788	3.971313	4.098889	3.471111	3.4443434	3.49858586	3.401515152	3.4343434	3.45818182	3.414141	3.886364	
odjeljak 1		1.2											
odjeljak 2		0.778											
apsolutno		0.77885											
α		0.933											
T test		0.013493											

Izvor: Izrada autora

7. ZAKLJUČAK

S aspekta prijava postojanja indicija pranja novca, te suradnja između istražnih organa i sektora računovodstva i revizije, nije postavljena na željenu razinu. Istraživanja su pokazala da računovođe i revizori, iako su u obavezi da prijavljuju nadležnim institucijama postojanje indicija i osnove sumnje pranja novca, nisu izvršili takva prijavljivanja kroz direktne prijave sa argumentovanim dokazima.

Revizori svoje izvještaje uredno dostavljaju nadležnim institucijama, što nije dovoljno za suzbijanje i spriječavanje multipliciranja nelegalno stečenog sredstva u legalne tokove. Neophodno je pojačati suradnju i motivirati sektorske djelatnosti na suradnju sa nadležnim istražnim institucijama, a sa ciljem međusobne suranje i poboljšanja nacionalne ekonomije.

LITERATURA

1. Albrecht, H. J. (1999). *Money Laundering and the Confiscation of the Proceeds of Crime – A Comparative View on Different Models of the Control of Money Laundering and Confiscation*, The Europeanisation of Law, United Kingdom Comparative Law Series, vol. 18, Alden Press, Oxford.
2. Golbinek, R. (2007). *Finansijske istrage i oduzimanje imovine stečene kaznenim djelom*, Vijeće Evrope, Strazburg.
3. Ilić, G.P., Banović, B. (2007). *Međunarodni standardi oduzimanja imovine stečene kriminalom i domaće zakonodavstvo*, Pravna riječ, Udruženje pravnika Republike Srpske, godina IV, br. 12/2007, Banja Luka.
4. Ivičević, E. (2004). *Oduzimanje imovinske koristi stečene kaznenim djelom*, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, MUP Republike Hrvatske, Zagreb.

5. Pope J. (2000). *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System*, IT Source Book, Transparency International, Berlin: www.transparency.org/publications/sourcebook
6. Vig S. (2019). *Poslovna etika*, Medimursko veleučilište, Čakovac.
7. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH“, broj: 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 16/09, 93/09 i 72/13

VAŽNE KARAKTERISTIKE MAKEDONSKOG TRŽIŠTA KAPITALA

THE IMPORTANT FEATURES OF MACEDONIAN CAPITAL MARKET

Biljana Petrevska¹, Jasmina Mishoska Simov²

SAŽETAK

Cilj rada je da se analiziraju važne karakteristike makedonskog tržišta kapitala. U radu će biti opisan koncept makedonskog tržišta kapitala i važnost zakona i institucionalnog okvira u našoj zemlji, za način rada ovog tržišta. Rad će biti sastavljen od 4 dela. U prvom delu ovog rada će biti uvod u kome će se objasniti problem istraživanja, a on se odnosi na finansijski sektor i tržište kapitala kao važan deo finansijskog sektora u svakoj privredi, dok će se u drugom delu ovog rada analizirati pravni i institucionalni okvir makedonskog tržišta kapitala. U trećem delu ovog rada objasniće se karakteristike makedonskog tržišta kapitala od njegovog početka pa sve do danas. Na kraju, u četvrtom delu rada "Zaključak", daju se osnovni zaključci.

KLJUČNE RIJEČI: *finansijski sektor, tržište, kapital, karakteristike, tržište kapitala.*

ABSTRACT

The objective of this paper is to analyse the important features of Macedonian capital market. This paper is going to describe the concept of Macedonian capital market and the importance of law and institutional framework in our country for the manner of operation of the market. It will consist of fourth parts. The first part of this paper will be an introduction to the framework that will explain the subject of research and that is the financial sector and the capital market as an important part of the financial sector in every

1 PhD Biljana Petrevska, Faculty of Law "Iustinianus Primus", University „Ss. Cyril and Methodius“, Skopje, Republic of North Macedonia, e-mail: petrevskabiljana@yahoo.com

2 PhD Jasmina Mishoska Simov, University "Euro - Balkan", Skopje, Republic of North Macedonia, e-mail: mishoskaj@yahoo.com

economy, while the second part of the paper, focuses on the law and institutional framework of Macedonian capital market. The third part of this paper analyzes the features of Macedonian capital market from its beginning until today. Finally, in the fourth part of this paper "Conclusion", we are giving our basic conclusions that will arise from our paper.

KEY WORDS: *financial sector, market, capital, features, capital market.*

1. INTRODUCTION

The subject of research of this paper is the financial sector which can be defined as the sector of the economy in which the cash flows take place. The financial sector is divided into two parts, namely: the financial sector in the broadest sense of the word, which includes the monetary sector, banking sector, non-banking sector, foreign exchange and fiscal sectors, and the financial sector in the narrower sense of the word, where only the fiscal sector is included. In each of the listed parts of the financial sector there are different business entities, their operation is regulated by a special regulatory framework, and the market that is formed within each of those segments is controlled by separate regulatory institutions (Todorova, Uzinov, Petrevska, 2018).

In addition, the financial sector is the most regulated area of economic subsystems, primarily because the good functioning of the financial sector is crucial depending on the trust of the citizens in it. And in order for trust to work, it needs to be clear, precise, and detailed. Nevertheless, crises in the world, as a rule - as was the case with the last global financial and economic crisis (2008 - 2011) - start in the financial sector (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

What is particularly interesting about modern market operations, in addition to the merging of so - called free cash as savings deposits in specialized institutions established for that purpose called commercial banks, is that the same is done in long - term securities. In fact, citizens and businesses are depositing their savings either as savings in commercial banks or investing in stocks and bonds. On the other hand, business entities that want to borrow money for investment can do so either by borrowing (taking loans) from commercial banks, or by issuing (additional issue) of shares or bonds, which are long - term securities from value. Thus, the free cash that depositors invest in securities is a demand; securities issued by business entities are supply; and at the point where they meet, a special market called the capital market is formed, that is, the market of long - term securities. Therefore, within the financial system, a special non - banking sector is being formed. In the same sense, within the Macedonian financial system, in ad-

dition to the banking sector, there is also a non - banking sector, i.e. there is a capital market (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

Hence, the purpose of this paper is to describe the concept of Macedonian capital market and the importance of law and institutional framework in our country for the manner of operation of the market.

2. THE LAW AND THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF MACEDONIAN CAPITAL MARKET

The basic legal framework that regulates the Macedonian capital market consists of three laws, namely: the Law on Securities (Law on Securities), the Law on the Investment Funds (Law on the Investment Funds) and the Law on Foreign Exchange Operations (Law on Foreign Exchange Operations). These laws regulate the issues related to: (a) the organization of the capital market; (b) market entry and exit rules; (c) the position and competencies of the regulatory body on the market; (d) the rules and procedures for the participation of domestic and foreign legal and natural persons in market trading; (e) liabilities to participants in the trade; etc (Todorova, Uzunov, Petrevska, 2018).

The institutions on the Macedonian long - term securities market are: the Ministry of Finance, the Securities and Exchange Commission, the Macedonian Stock Exchange, the Central Securities Depository, the Brokerage Houses, the Commercial Banks (authorized as participants in the Macedonian Stock Exchange), the Investment funds, and the Investment fund management companies.

The Ministry of Finance is a state body responsible for creating the policy in the domain of the Macedonian capital market, as well as for preparing the legal regulations in that area (The Ministry of Finance, 2020).

The regulatory body of the Macedonian Capital Market in Macedonia is the Securities and Exchange Commission (SEC), which regulates and controls all participants in securities operations in the Macedonian economy (SEC, 2020). Within the framework of legal competencies and powers, the Securities and Exchange Commission is responsible for the legality and efficient functioning of the capital market and for the protection of investors' rights. The Securities and Exchange Commission functions as an independent and autonomous regulatory body, with the capacity of a legal entity with public powers determined by law, and that is the Law on Securities. It is composed of a president and six members, elected by the Macedonian Parliament, at the suggestion of the Macedonian Government. The Securities and Exchange Commission performs regular and extraordinary, complete and partial, field and off - site controls. Twice a year, the Securities and Exchange

Commission conducts full direct control over the operation of long - term securities market institutions (the Macedonian Stock Exchange, the Central Securities Depository, brokers, brokerage houses and commercial banks in the domain of their securities operations). The Securities and Exchange Commission also performs partial indirect or direct audits of the operations of the institutions on the long - term securities market, as well as of the joint stock companies that are issuers of securities. If it finds irregularities and illegalities, the Securities and Exchange Commission shall adopt a decision for elimination of the determined irregularities within a certain deadline. If they are not removed, the Securities and Exchange Commission has legal powers to temporarily suspend the operation of the Macedonian Stock Exchange, the Central Securities Depository, a broker, a brokerage house, or a commercial bank in the domain of its operations with securities, as well as to temporarily or permanently revoke a work permit.

The Macedonian Stock Exchange is a place where trading in securities takes place. In fact, the stock market is a place where the supply and demand of long - term securities meet and where trading takes place. It was founded in 1995 and operates under securities trading rules.

The Central Securities Depository is a central information database in which, in electronic form, the data on the issued securities, the securities rights and the holders of those rights, are recorded. The Central Securities Depository also performs the determination and settlement of liabilities based on securities transactions and keeps a register of securities (The Central Securities Depository, 2020).

The Brokerage Houses (or Companies), as well as commercial banks that are authorized participants in the Macedonian securities market, are entities that trade in long - term securities (Law on Securities). In order to perform their activity, they are obliged to obtain appropriate approval from the Securities and Exchange Commission. There are several specialized brokerage houses, as well as several commercial banks that have special directorates for working with long - term securities, in the Macedonian economy.

The Investment funds are a separate category, and there are three types: open, closed and private investment funds. Open investment funds are joint funds (assets) intended for investment; the funds are collected from investors through a public call or direct offers, whereby, at the expense of the investors, an investment fund management company manages the funds. Closed investment funds are business entities (joint stock companies) that are established for identical purposes as well as open investment funds. Private investment funds have the same characteristics and competencies as open - end investment funds, but the conditions for their establishment are easier

(for example, their establishment does not require the approval of the Securities and Exchange Commission, etc.).

The investment funds in Macedonian economy are managed by the investment fund management companies (open or closed) and private investment fund management companies. The Investment fund management companies are joint stock companies based in the Macedonian economy that have the approval of the Securities and Exchange Commission to establish and manage investment funds. Otherwise, the operation of both types of entities (the investment funds and the investment fund management companies) is regulated by the Law on the Investment Funds (Law on the Investment Funds).

3. THE FEATURES OF MACEDONIAN CAPITAL MARKET

Since its establishment until today, the market of long - term securities in the Macedonian economy has developed significantly. However, its development path did not have the same dynamics. It should also be noted that the Macedonian capital market trades, above all, with two types of long - term securities - stocks and bonds.

In terms of stock trading, the privatization model applied in the Macedonian economy was not the most appropriate for the development of the capital market, because: the so - called voucher privatization model was not applied; privatization was dominated by employees and company executives; and in many companies the state has long remained even the dominant (co) owner. Therefore, the shares that were issued with the privatization in the Macedonian economy, appeared on the stock exchange later, in the phase of the second (post - privatization) transformation and proprietary consolidation of the enterprises.

At that time, the number of shares of individuals began to increase, at the expense of the previous large number of minority shareholders. Thus, the most important effects for development of the Macedonian stock market from the privatization model are: (a) the fact that the stock exchange, instead of a market driven by profit motives, in the initial period after its establishment served as a mechanism for gaining ownership dominance with enterprises; (b) there was information asymmetry in the enterprises that went through the post - privatization ownership consolidation process because the buyers of the shares - usually the heads of the enterprises - were not interested in having the data on the operations of the enterprises available to the public; and (c) the financing of the operation of the privatized enterprises took place exclusively through the banking sector, i.e. by taking

out loans, not by issuing new securities issues (Todorovova, Uzunov, Petrevska, 2018).

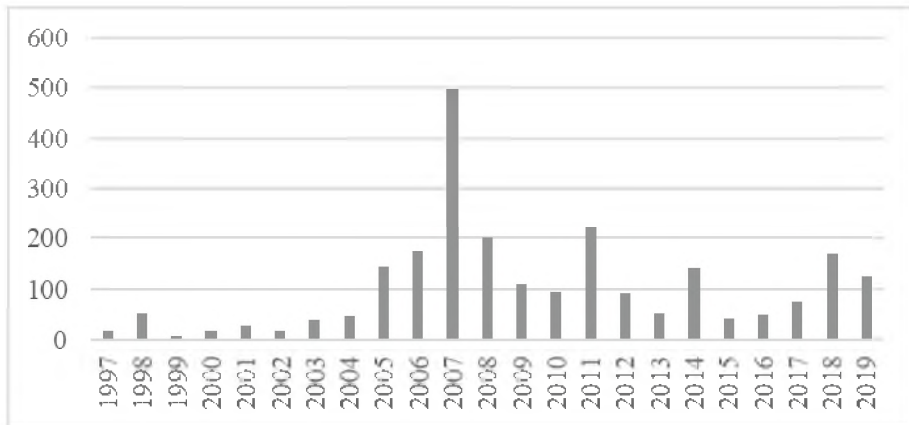
With the passing of the post - privatization ownership consolidation of the companies in the Macedonian economy, whose most intensive period lasted until 2003, there is a gradual increase in the trading volume of shares on the Macedonian Stock Exchange, as well as the transition to trading driven by profit motives. Therefore, the period from 2003 to 2006 was a period of continuous, albeit relatively modest increase in the volume of stock trading on the Macedonian Stock Exchange. During the second half of 2006, and especially in 2007, there was a sharp shift in stock trading as a result of the following reasons: (a) a trend of continuous rapid rise in the prices of some stocks began, which led to short - term solid earnings of some market participants, which in turn led to an even greater increase in the interest in trading by many domestic investors (in fact, in 2007 a short - term «euphoria» for buying shares was created); (b) in that period there was a movement in the capital markets and at the regional level, which was transferred to the Macedonian economy. However, at the end of 2007 and the beginning of 2008, there was a decline in the volume of stock trading on the Macedonian Stock Exchange, although for completely different reasons than those before 2003. Namely, this happened primarily due to the fact that the prices at which a relatively large number of shares were traded at the end of 2006 and in the first half of 2007 were so «inflated» above their real value that such a decline in trading volume with stock exchanges was inevitable. Then, in 2009 and 2010 on the Macedonian Stock Exchange, turnover of about 100 million euros per year was realized, and in 2011 a positive upward trend was observed, primarily as a result of block transactions. However, in 2012, 2013 the stock trading level of the Macedonian Stock Exchange fell again, below the level of 2005 (see Chart No.1). In 2014, a positive upward trend on the Macedonian Stock Exchange was again observed, mostly as a result of block transactions. Finally, in 2015, 2016 and 2017, the stock trading level fell again. In 2018, there is an increase in trading volume on the Macedonian Stock Exchange because of the positive information for the Macedonian's membership in NATO in the future. In 2019 there is a slightly decrease in trading volume on the Macedonian Stock Exchange (The Macedonian Stock Exchange, 2020). In addition, today there is a decrease in trading volume on the Macedonian Stock Exchange because of the so - called "Corona Covid-19 Crises". However, we hope that this decrease will change in the near future because of the dividends of the commercial banks that are going to be divided in this period in Macedonian economy.

In addition to stocks, bonds are also traded on the long - term securities market in the Macedonian economy. Several (long - term) government bonds

were issued - for the «frozen savings deposits» of the citizens and for the denationalization, which had a maturity of 10 years. The main buyers of those bonds were individual investors (citizens), primarily because with those bonds, which were sold on the market at a lower price than their face value, the obligations when buying shares could be paid in accordance with the privatization process (so it turned out cheaper stock purchase).

On the other hand, in relation to private (corporate) bonds, in accordance with the Law on Securities, their issuance is done either by public offering (i.e. offer on the Stock Exchange), or by direct agreement with a known buyer. But in the Macedonian economy so far there are very few issues of corporate bonds, so the trading volume with those bonds on the Macedonian Stock Exchange is more than modest.

Chart 1. Trading volume of the Macedonian Stock Exchange 1997-2019 (in millions of euros)

Source: Annual reports on the operation of the Macedonian Stock Exchange AD Skopje 1997-2019.

At the end, we can say that the investment in the Macedonian investment funds is extremely low. That is, on average, it is 1.4 euros per capita, and for example in Slovenia it is 1429 euros per capita. This situation is primarily due to two factors: first, the relatively low solvency (poverty), due to which the average citizen in the Macedonian economy has little (if any) money left to invest in investment funds; secondly, it is a matter of very poor information of the citizens about the advantages and benefits of investing in investment funds. In that sense, of course, the greater awareness of the citizens would strengthen their culture and awareness and would contribute, instead of deciding to invest part of their money only in commercial banks as savings deposits, to invest them in investment funds.

4. CONCLUSION

We can see from this paper that the good functioning of the financial sector is crucial for every economy, including the Macedonian economy. Capital market is an important part of the financial sector in the economy. In order to provide good functioning of the financial sector and for the capital market, they must be a regulated area.

The basic legal framework that regulates the Macedonian capital market consists of three laws, namely: the Law on Securities, the Law on the Investment Funds and the Law on Foreign Exchange Operations. The institutions on the Macedonian long - term securities market are: the Ministry of Finance, the Securities and Exchange Commission, the Macedonian Stock Exchange, the Central Securities Depository, the Brokerage Houses, the Commercial Banks (authorized as participants in the Macedonian Stock Exchange), the Investment funds, and the Investment fund management companies.

We can conclude that there is a huge importance of law and institutional framework for the manner of operation of the Macedonian capital market.

After analyzing the features of the Macedonian capital market and the trading volume of the Macedonian Stock Exchange from 1997 until 2019, we can conclude that: in general, the Macedonian capital market is characterized by relatively small size (small trading volume) and small depth (small selection of investment instruments) - in the jargon of people dealing with this area it is said that «the market is illiquid, small and shallow». The reasons for this can mainly be located in: the lack of tradition in the Macedonian economy for investing in securities; the small size of the Macedonian economy; the relatively low accumulation power of the economy and the low purchasing power of the citizens; limited supply of financial instruments; the fact that the motives of some investors are primarily aimed at short - term («lucrative») profits, not long - term effects; the restraint of potential investors to invest in an «uncertain» environment and the low presence of foreign investors.

In addition, today there is a decrease in trading volume on the Macedonian Stock Exchange because of the so-called “Corona Covid-19 Crises”. However, we hope that this decrease in trading volume on the Macedonian Stock Exchange will change in the near future.

REFERENCES

1. Law on Foreign Exchange Operations., *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, No.34/2001, 49/2001, 103/2001, 51/2003, 81/2008, 24/2011, 135/2011, 188/2013, 97/2015, 153/2015 and 23/2016.

2. Law on Securities., *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, No.12/2009, 95/2005, 25/2007, 7/2008, 57/2010, 135/2011, 13/2013, 188/2013, 43/2014, 15/2015, 154/2015, 192/2015, 23/2016 and 83/2018).
3. Law on the Investment Funds., *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, No.12/2009, 67/2010, 24/2011, 188/2013, 145/2015 and 23/2016.
4. Securities and Exchange Commission: <https://www.sec.gov.mk/>, Accessed at 7.4.2020.
5. The Central Securities Depository: <http://www.cdhv.mk/>, Accessed at 7.4.2020.
6. The Macedonian Stock Exchange: <https://www.mse.mk/>, Accessed at 7.4.2020.
7. The Ministry of Finance: <https://finance.gov.mk/>, Accessed at 7.4.2020.
8. Todorova S., Uzunov V., Petrevska B. (2018). *Applied Economy*, Cultura, Skopje, pp. 211-226.

FEDERALNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE U POGLEDU VANJSKE TRGOVINE, CARINSKOG I POREZNOG SUSTAVA

FEDERAL REGULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN TERMS OF FOREIGN TRADE, CUSTOMS AND TAX SYSTEM

Željko Petrović¹

SAŽETAK

Federacija je država uređena ustavom kao vrhovnim pravnim aktom, u kojoj postoji neposredan odnos federalne vlasti i građana i koja je podijeljena na federalne jedinice. Bosna i Hercegovina nesumnjivo predstavlja složenu federalno uređenu državu, koja ima određene specifičnosti koje njeno federalno uređenje čine posebnim u odnosu na druge federalne države. Federalna vlast vodi vanjsku politiku, dok određene ovlasti iz oblasti vanjske politike mogu se dati federalnim jedinicima, ali to mora biti izričito određeno ustavom. I pored ovakvih mogućnosti federalne jedinice nisu subjekti međunarodnog prava i kada im se daju određene ovlasti u vođenju vanjske politike, subjekt međunarodnog prava isključivo je federacija kao posebna, jedinstvena država koja poduzimanjem određenih postupaka u međunarodnim odnosima snosi isključivu odgovornost. Treba imati u vidu da u Bosni i Hercegovini i pored postojanja dvije odvojene entitetske teritorije postoji jedinstvo koje se ogleda u slobodi kretanja i prometa na cijeloj teritoriji države. U ovisnosti od toga u čijoj ovlasti je oblast uređivanja vanjske trgovine, carina i poreza može se utvrditi i samo uređenje države, odnosno da li je u pitanju federalno uređena država. U radu će se analizirati vanjska trgovina, carinski i porezni sustav Bosne i Hercegovine u svjetlu dokazivanja da je Bosna i Hercegovina federalno uređena država. Kako se često dovodi u pitanje državno uređenje Bosne i Hercegovine, cilj rada je analizirajući prvenstveno ustavne i zakonske odred-

¹ mr Željko Petrović, Republička uprava za geodetske i imovinsko – pravne poslove, Banja Luka, e-mail: petrovicz@yahoo.com

be, da se dođe do takvog znanstvenog saznanja koje će potvrditi postavljenu hipotezu da je Bosna i Hercegovina kao država dva entiteta, federalno uređena sa neupitnim međunarodnopravnim subjektivitetom.

KLJUČNE RIJEČI: *Bosna i Hercegovina, federacija, vanjska trgovina, porezi, carine.*

ABSTRACT

The Federation is a state governed by the constitution as the supreme legal act, in which there is a direct relationship between federal government and citizens and which is divided into federal units. Bosnia and Herzegovina undoubtedly represents a complex federated state, which has certain specificities that make its federal system unique in relation to other federal states. Federal government is in charge of foreign policy, while certain foreign policy powers may be conferred on federal units, but this must be explicitly determined by the constitution. Despite these possibilities, the federal units are not subjects of international law and when given certain powers in conducting foreign policy, the subject of international law is exclusively the federation as a separate, unified state which, under certain procedures in international relations, bears sole responsibility. It should be borne in mind that in Bosnia and Herzegovina, despite the existence of two separate entity territories, there is a unity that is reflected in the freedom of movement and traffic throughout the country. Depending on the authority in which the area of foreign trade, customs and taxes is regulated, only the regulation of the state, or whether it is a federally regulated state, can be determined. The paper will analyze the foreign trade, customs and tax system of Bosnia and Herzegovina in the light of proving that Bosnia and Herzegovina is a federally regulated state. As the state system of Bosnia and Herzegovina is often called into question, the aim of the paper is to analyze primarily the constitutional and legal provisions to arrive at such scientific knowledge that will confirm the hypothesis that Bosnia and Herzegovina, as a state of two entities, is federally regulated with unquestionable international legal subjectivity.

KEY WORDS: *Bosnia and Herzegovina, Federation, Foreign Trade, Taxes, Customs.*

1. UVOD

Osnovna podjela država jeste na jedinstvene države i saveze država. Jedinstvena država postoji kada je najviša vlast koncentrirana na jednom mjestu. Jedinstvene države mogu se podijeliti na unitarne i složene države. Složene jedinstvene države dijele se na regionalne i federativne države. Složene države su takve države koje u sebi sadrže više članica sa različitim ovlastima na određenim teritorijama u okviru iste države. U složenoj državi

postoji savezna država koja djeluje na čitavoj teritoriji, te najmanje dvije članice države koje djeluju na dijelovima teritorije savezne države (Višković, 1995). Savezi država nemaju jedinstvene vlasti nego je ona podijeljena, te se radi o savezu dvije ili više jedinstvenih država. Savezi država se mogu podijeliti na konfederacije, personalne i realne unije. Za međunarodno pravo od značaja je činjenica ko je subjekt međunarodnog prava – država kao cjelina ili njene članice ukoliko ih ima.

Prve države su bile centralistički i unitarno uređene, sa jednim, jedinstvenim centrom državnog i političkog rukovođenja i odlučivanja. Takve unitarne i centralističke države bile su bliže i samom pojmu države kao jedinstvene i pravno uobličene i uređene zajednice jer su donijele sa sobom neophodno jedinstvo, efikasnost, racionalnost, relativnu jednostavnost organizacije vlasti i dr. Tek krajem 18. stoljeća pojavljuje se i federalno uređena država koja je odgovarala potrebi osuvremenjivanja i demokratizovanja vlasti kao i idejnim i političkim tendencijama i doktrinama koje su obilježile revolucionarno doba u tadašnjoj Evropi i Americi (Jovičić, 1996). Suvremenu državu karakteriše centralizacija iz razloga što takav sistem osigurava brzinu i efikasnost u donošenju odluka, dok su necentralni organi dužni da postupaju po tim odlukama (Simić i dr., 2010). Potrebno je utvrditi da li je Bosna i Hercegovina konfederativna ili federativna država uzimajući u obzir neke njene odlike koje su za nju karakteristične kao posebnu državu.

Konfederacija je zajednica neovisnih država, koja nastaje zaključenjem međunarodnog ugovora kojim se predviđaju ciljevi te zajednice i načini za ostvarenje tih ciljeva koji su u zajedničkom interesu država u zajednici. Konfederacija je zajednica samostalnih i suverenih država koje samostalno nastupaju u vanjskoj politici i zadržavaju svoj međunarodnopravni subjektivitet (Dimitrijević, 2011). Konfederacija nema izvršnih organa i građani nemaju neposrednog kontakta sa organima konfederacije, već samo države članice i njihovi organi (Avramov i Kreća, 1986). One nisu dugo trajale bilo iz razloga odnosa samih članica, bilo zbog njihovih odnosa sa državama van konfederacije. Češći je slučaj da postoje federacije sa elementima konfederalnog državnog uređenja kakvom se smatrala bivša SFRJ nakon Ustava iz 1974. godine.

Federacija je država uređena ustavom kao vrhovnim pravnim aktom, u kojoj postoji neposredan odnos federalne vlasti i građana i koja je podijeljena na federalne jedinice. Federacija se osniva ustavom koji je unutarnji pravni akt, a ne međunarodnim ugovorom kao međunarodnim aktom, kao što je slučaj kod konfederacije. Federacija je sastavljena od federalnih jedinica koje se obično nazivaju državama, republikama, provincijama, zemljama, pokrajinama itd. One predstavljaju određene kvazi države, ali nemaju status prave države. Nadležnost u ovom obliku države je podijeljena između

federacije i federalnih jedinica, što se utvrđuje ustavom (Andrassy i dr., 2010). Federacija predstavlja subjekt međunarodnog prava i posebna je država koja nastupa u ime svih federalnih jedinica u njenom sastavu u međunarodnim odnosima. Ona je prosta država na vanjskom planu jer nastupa kao jedinstvena država, dok je na unutarnjem planu složena država, koja se sastoji iz više političko - teritorijalnih jedinica. Osnova svake federacije jeste da je to državna tvorevina u kojoj dijelovi državne teritorije imaju određene elemente državnosti, ali je takva veza između svih dijelova u državi da čine zajedničku državnu organizaciju koja ima sva svojstva države, tako da to nije savez država nego je to savezna država (Simić i dr., 2010).

U federalnim državama po pravilu vođenje vanjske politike povjerava se centralnim organima, a takav je slučaj i u Bosni i Hercegovini gdje je nadležnost za vođenje vanjske politike data prvenstveno Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, kao zajedničkom organu Bosne i Hercegovine. Međutim, postoje slučajevi nekih složenih država, npr. Švicarske ili SAD, koji pokazuju da centralni organ ne posjeduje isključivu kontrolu nad vanjskom politikom (Stoke, 1931). Funkcija vanjske politike se centralizuje iz razloga jedinstva i sigurnosti zemlje, jedinstvenog istupanja u međunarodnim odnosima, izbjegavanja nepotrebnog dupliranja diplomatskih predstavnika, lakšeg manevrisanja, itd.

Određenje da li je određena država federativna ili konfederativna otežavaju njihovi različiti oblici i ustavne neodređenosti, te dolazi do miješanja pojedinih elementa koji su svojstveni konfederativnim državama sa elementima karakterističnim za federativne države (Degan, 2011). Osnovno je da federacija u odnosu na konfederaciju predstavljala čvršći oblik veze između država. Kako svaka konfederacija i federacija pored općih ima i neke specifične, zasebne odlike, tako da se Bosna i Hercegovina može odrediti kao specifična složena država federalnog uređenja.

2. SPECIFIČNOSTI FEDERALNOG UREĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina predstavlja složenu federalno uređenu državu, koja ima određene specifičnosti koje njeno federalno uređenje čine posebnim u odnosu na druge federalne države. Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, država Bosna i Hercegovina i njeni entiteti neće ometati potpunu slobodu kretanja lica i prometa robe, usluga i kapitala na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, te entiteti neće vršiti kontrolu na entitetskoj granici.² Ova odredba Ustava Bosne i Hercegovine ukazuje da je Bosna i Hercegovina federativnog, a ne konfederativnog državnog uređenja imajući u vidu da i pored

² Član 1., stav 4., *Ustava Bosne i Hercegovine*.

postojanja dvije odvojene entitetske teritorije postoji jedinstvo koje se ogleda u slobodi kretanja i prometa na cijeloj teritoriji države. Sa druge strane, ustavi većine federacija ne sadrže ovakve odredbe, imajući u vidu da se teritorija federacije smatra jedinstvenom državnom teritorijom. Ova odredba je predviđena u Ustavu Bosne i Hercegovine upravo da bi se otklonila mogućnost zatvaranja granica među entitetima, neposrednom kontrolom od strane entitetskih vlasti. Ako jedna država u svom ustavu regulira pitanje granica među entitetima na ovaj način, ona posredno priznaje da su te granice čvršće nego kod klasičnih federalnih jedinica. U Bosni i Hercegovini određeno je šta se može, a šta ne može raditi na teritoriji pojedinog entiteta, te između njih. Teritoriju Bosne i Hercegovine čine teritorije entiteta, te odnos između ove dvije teritorije reguliran je na bazi sporazuma i jasnog razgraničenja njihovih teritorija, dok sa druge strane zabranom kontrole entitetskih granica i slobodom kretanja i prometa na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine ukazuje se da je u pitanju jedinstvena federalno uređena država.

Posebno je potrebno naglasiti da u teorijskim raspravama o državi Bosni i Hercegovini i položaju Republike Srpske u njoj, kao i o Dejtonskom mirovnom sporazumu uopće, u posljednjih desetak godina u Republici Srpskoj prevladavaju dvije političke strategije. Jedna se odnosi na pravnu prirodu Dejtonskog mirovnog sporazuma, po kojoj se ovaj akt poima kao međunarodni ugovor zaključen između dva entiteta o državnoj zajednici Bosni i Hercegovini. Druga se odnosi na karakter državnog uređenja Bosne i Hercegovine, gdje prevladavaju stavovi da je Bosna i Hercegovina konfederacija entiteta i da su entiteti svojom voljom na nivo Bosne i Hercegovine prenijeli dio svojih nadležnosti, tako da su njihove nadležnosti izvorne državne. Bosna i Hercegovina nije konfederacija dva entiteta, ali nije ni unitarna država u kojoj su entiteti samo privremena kategorija. Bosna i Hercegovina je federativna država gdje Ustav Bosne i Hercegovine i Dejtonski mirovni sporazum na jednak način definiraju državni integritet Bosne i Hercegovine i državni integritet dva entiteta. Može se zaključiti da poimanje Bosne i Hercegovine kao konfederalne države nema utemeljenje u Dejtonskom mirovnom sporazumu i Ustavu Bosne i Hercegovine kao njegovom dijelu i da nema utemeljenje ni u međunarodnom pravu (Nešković i Milutinović, 2016). Da bi Bosna i Hercegovina bila konfederacija, trebala bi da bude zajednica dvije ili više etnički čistih državnopravnih kategorija, koje imaju povijesnu teritorijalnu podijeljenost, te jasno definirane granice. Ustav Bosne i Hercegovine na jedan način nametnut je od strane međunarodne zajednice i nije izraz potpune volje svih naroda u Bosni i Hercegovini. Sve povijesne konfederacije odražavale su volju naroda ili volju njihovih vođa, te se može preudicirati da su nacije koje su se udruživale bile zadovoljne

konfederacijom u koju su stupile. U slučaju Bosne i Hercegovine, sva tri konstitutivna naroda nisu u potpunosti zadovoljna državnim uređenjem Bosne i Hercegovine, te ona predstavlja jednu vrstu kompromisa ova tri naroda i međunarode zajednice.

3. FEDERALNA OBILJEŽJA BOSNE I HERCEGOVINE U POGLEDU VANJSKE TRGOVINE, CARINSKE POLITIKE I POREZNOG SUSTAVA

Ekonomski suverenitet je usko povezan sa političkom egzistencijom države i sa suverenošću uopće. On se definira kao sposobnost države da samostalno određuje pravila, regulative i propise pod kojima se mogu crpiti, koristiti i razmjenjivati resursi njene teritorije i na njenoj teritoriji. Ekonomski suverenitet u uslovima globalizacije dobija sve više značaja na osnovu činjenice da eksterni faktori, bilo institucionalni (Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija), bilo vaninstitucionalni (transnacionalne korporacije), u situaciji širenja tržišta, mogu iznuditi donošenje propisa i zakonskih okvira koji idu mimo volje i interesa građana i država. Po svemu sudeći, politička suverenost postaje sve manje realni sadržaj međunarodnih odnosa, koji sve više ima samo simbolički značaj, naročito kod malih država. Jedan od načina da se zaštiti jedinstveno tržište jedne države, odnosno ekonomski suverenitet jeste i vanjska trgovina, kao važan dio vanjske politike svake države.

Vanjska trgovina je ekonomska djelatnost koja obuhvaća razmjenu roba i usluga s inozemstvom, odnosno između dviju ili više država (međunarodna trgovina). Ona je dio prometa dobara u kojem predmet kupoprodaje prelazi carinsku granicu, izlazi s teritorija države izvoznice i dolazi na teritoriju države uvoznice. Temeljne značajke vanjske trgovine su: postojanje različitih ograničenja koja umanjuju slobodnu trgovinu (carine, trošarine, kvote), potreba njezine regulacije međunarodnim sporazumima, jer se proteže na različite trgovinske i monetarne sustave, što se temelji na međunarodnim običajima, konvencijama i pravilima, a njihovo se poštivanje nadzire posebnim sustavom kontrole kretanja robe i usluga (radi čega se vodi i posebna vanjskotrgovinska statistika). Kako je članom 3, stav 1(b) Ustava Bosne i Hercegovine regulirano da vanjska trgovina spada u isključivu nadležnost Bosne i Hercegovine, ovaj član Ustava može se smatrati elementom federativnog državnog uređenja. Materija koja regulira jedinstvenu vanjsku trgovinu regulira se u vidu zakona, koji ima dejstvo na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine. Iz uvoda Zakona o vanjskotrgovinskoj politici ističe se da je cilj istoga da se unaprijede postojeća, kao i buduća ekonomska suradnja

Bosne i Hercegovine i njenih entiteta sa susjednim i drugim državama (Zakon o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine).

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine može da uvede privremena ograničenja u pogledu vanjske trgovine, koja su opravdana zaštitom legitimnih interesa. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine nadležno je i za zaštitu gospodarstva Bosne i Hercegovine, kao i odbranu suštinskih interesa Bosne i Hercegovine (Unković, 2010). Iz izloženog, može se zaključiti da Bosna i Hercegovina u zaštiti svojih vitalnih interesa, u domenu vanjske trgovine, funkcioniše kao federativna država. Ovo se naročito ističe u članku 2. stav 2. Zakona o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine, gdje je predviđeno donošenje unilateralnih mjera u vezi sa vanjskom trgovinom. Analiza pomenutog zakona ukazuje da nadležnost Bosne i Hercegovine postoji u oblasti utvrđivanja vanjske trgovine, članstva u carinskim unijama i u svjetskoj trgovinskoj organizaciji, te donošenju unilateralnih mjera koje se tiču vanjske trgovine. Za razliku od Bosne i Hercegovine, entitetima se više nameću ograničenja u cilju sprovođenja jedinstvene vanjske trgovine. Entiteti imaju obavezu da poduzimaju odgovarajuće mjere i osiguravaju ispunjenje obaveza koje nastaju iz Zakona o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine, te ne mogu donositi mjere koje bi ugrožavale ciljeve vanjske trgovine.

Očigledno je da je odnos između entiteta i organa Bosne i Hercegovine, prema Zakonu o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine, uređen kao i u većini federativnih država, gdje politiku vanjske trgovine vode zajednički organi u federaciji. Ako se jedna zajednička oblast regulira zakonom donesenim na osnovu ustava državne zajednice, a ne međunarodnim sporazumom između država članica, onda je jasno da je to oblast koja se regulira preko prava i obaveza zajedničkih organa država članica.

Uočava se da uvoz i izvoz robe može teći isključivo na način kako to reguliraju odluke zajedničkog organa u Bosni i Hercegovini, a da entiteti vrše samo određenu distribuciju prema krajnjem korisniku. Ovlast da se utiče na vanjsku trgovinu, po pitanju obima je isključivo u nadležnosti Ministarstva za vanjsku trgovinu Bosne i Hercegovine, dok entiteti imaju veoma mali utjecaj. Zabrana uvoza, izvoza ili tranzita određenih roba preko Bosne i Hercegovine, kao i donošenje propisa jedna je od važnijih poluga za modeliranje vanjske trgovine, pošto je i ova ovlast u rukama zajedničkog organa (Unković i Stakić, 2009). Iz svega navedenog, može se zaključiti da Ministarstvo za vanjsku trgovinu Bosne i Hercegovine funkcioniše kao federalni organ u Bosni i Hercegovini.

Vanjsku trgovinu je, na veoma sličan način, regulirala i bivša SFRJ, kao federalno uređena država. Savezno izvršno vijeće, kao zajednički organ federacije, imalo je ovlasti da daje dozvole za izvoz ili uvoz robe, određivanjem

kontingenata kao i da vodi vanjskotrgovinsku politiku. Treba napomenuti da su općenito ovlasti Saveznog izvršnog vijeća, bivše SFRJ, bile veoma slične ovlastima Vijeća ministara Bosne i Hercegovine. Savezno izvršno vijeće bio je izvršni organ Savezne skupštine SFRJ, odnosno vlada SFRJ od 1953. godine kada je zamijenilo vladu FNRJ, pa sve do njenog raspada. U razdoblju od 1953. do 1963. godine funkciju predsjednika Saveznog izvršnog vijeća vršio je po tadašnjem ustavu predsjednik FNRJ, a od 1963. godine predsjednika je birala Savezna narodna skupština. Od Ustava iz 1963. godine Savezno izvršno vijeće je i zakonski postalo najviše izvršno tijelo zemlje, a od Ustava iz 1974. godine njegov broj članova smanjen je sa 29 na 19. Sličan način reguliranja vanjske trgovine, sa većim ili manjim odstupanjima, prisutan je i u ostalim federacijama.

Jedan od načina zaštite tržišta države jeste i reguliranje carine i carinske politike. Carine su vrsta državnog, posrednog poreza koji se plaća na određenu robu, u trenutku prelaska državne ili carinske granice. Carina može da posluži kao instrument zaštite domaćih proizvoda i povećanja državnih prihoda (Wolfgang, 2008). Bosna i Hercegovina donijela je Zakon o carinskoj politici koji važi za cijelu teritoriju Bosne i Hercegovine, što je karakteristično za savezne države, mada ne isključuje i mogućnost donošenja takvih zakona u državnim savezima. U samom tekstu zakona jasno se definira da je carinsko područje Bosne i Hercegovine teritorija Bosne i Hercegovine, uključujući teritorijalne vode, unutarnje plovne vodene puteve i vazdušni prostor iznad njih, što znači da entiteti između sebe ili samostalno ne mogu uvoditi carine (Zakon o carinskoj politici Bosne i Hercegovine). Zakonom o carinskoj politici Bosne i Hercegovine regulirana su sva pitanja vezana za carinsku zaštitu gospodarstva Bosne i Hercegovine. Pri tome, u obzir se uzimaju i određena rješenja utvrđena u Zakonu o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine, prevashodno ona kojima su regulirani elementi sistema za izvoz i uvoz roba i usluga i uslovi za izvršavanje ekonomskih djelatnosti u inozemstvu. I u ovom Zakonu naznačene su određene zaštitne mjere zabrane i ograničenja međunarodnog prometa roba i usluga na temelju javnosti, sigurnosti, zaštite zdravlja i života ljudi, životinja i biljaka, zaštite nacionalnog bogatstva itd.

U članu 2. stav 3. Zakona o carinskoj politici Bosne i Hercegovine jasno je naznačeno da je carinsko područje Bosne i Hercegovine jedinstveno. Pitanja promjene carinskog graničnog pojasa nadležnost je Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, kao zajedničkog organa Bosne i Hercegovine. Vlade entiteta odgovorne su za provođenje zakona, kao i drugih propisa vezanih za carinske poslove, te su ovlaštene za donošenje zakona o provođenju Zakona o carinskoj politici, dok kontrolu provođenja zakona vrši Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Analizom pomenutih članaka, kao i zakona u

cjelini, može se zaključiti da je carinska politika uređena na sličan način kao i u ostalim federacijama, sa velikim stupnjom decentralizacije neposrednih poslova u korist entiteta i to u dijelu provođenja carinske politike. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine određuje glavne okvire carinske politike, kao i kontrolu provođenja zakona od strane vlada entiteta, što je karakteristika federalnog organa u jednoj federaciji. Neposredno provođenje odredbi zakona je u nadležnosti entiteta, s tim da oni nemaju samostalnosti po pitanjima mijenjanja propisa iz oblasti carinske politike.

Analizirajući ovlasti organa Bosne i Hercegovine i organa entiteta može se na prvi pogled uočiti da su organi Bosne i Hercegovine nadležni za osnovne i globalne poslove iz oblasti carinske politike, dok je entitetima prepušteno da neposredno izvršavaju odredbe Zakona o carinskoj politici i to pod kontrolom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine. Vidljiva je dakle, funkcija zajedničkog organa koji se pojavljuje u ulozi zakonodavca i kontrolora s jedne strane i posebnih organa entiteta koji imaju funkciju izvršioca. Karakteristika federalnog državnog uređenja je upravo u tome što postoji jedan federalni organ koji donosi zakone i vodi globalnu carinsku politiku, dok ostale ovlasti pripadaju organima entiteta.

Analizom carinske politike u Bosni i Hercegovini dolazi se do zaključaka koji ukazuju da postoje određene specifičnosti u ovoj oblasti koje se ne javljaju u ostalim složenim državama. U oblasti pravne regulative, carinska politika je uređena prema federativnom načelu, međutim odredba po kojoj prihod dobijen od carina ulazi u budžet entiteta, daje jednu sasvim drugu dimenziju. Kod većine federacija prihodi prikupljeni putem carina ulaze u proračun federacije, a ne u proračun država članica, što nije slučaj u Bosni i Hercegovini. Promatrajući ukupne odnose u oblasti carinske politike, može se zaključiti da ona predstavlja kombinaciju federalnih i nekih konfederalnih odnosa. Rješenje da carine ulaze u proračun entiteta predstavlja zakonsku regulativu Bosne i Hercegovine, a ne Dejtonskog mirovnog sporazuma, pa je prema tome carinska politika prema Ustavu Bosne i Hercegovine regulirana kao ovlast Bosne i Hercegovine, što takođe i u ovoj oblasti potvrđuje da je ona federalno uređena država.

Porezni sustav Bosne i Hercegovine regulira se propisima različiti nivoa, tako da je on uređen na nivou države Bosne i Hercegovine, nivou entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, nivou Distrikta Brčko, nivou Kantona Federacije Bosne i Hercegovine, te na nivou opština u entitetima. Bosna i Hercegovina, kao država, je nadležna isključivo za indirektno poreze. Sredstva od indirektnih poreza se prikupljaju na jedinstven račun Bosne i Hercegovine, sa kog se srazmjerno raspoređuju na entitete. Na nivou Bosne i Hercegovine uspostavljena je Uprava za indirektno oporezivanje koja je nadležna pored poreza na dodatnu vrijednost i za naplatu carina,

putarina i akciza. Prilikom uplate indirektnih poreza vrši se naznaka opštine, kantona i entiteta, te se prema tome određuju procenti za dodjelu sredstava entitetima, a entiteti kasnije su nadležni za srazmjernu raspodjelu na kantone i opštine. Na nivou entiteta se prikupljaju svi ostali porezi, takse i naknade, što je regulirano entiteskim zakonima, odnosno zakonom Distrikta Brčko.

Porezni sustav Bosne i Hercegovine uređen je u skladu sa njenim federalnim uređenjem, te se radi o jednom mješovitom sustavu sa složenom fiskalnom strukturom i podijeljenim nadležnostima za oporezivanje (Terzić, 2017). Četiri institucije u Bosni i Hercegovini nadležne su u oblasti poreza i to Uprava za indirektno oporezivanje, Ministarstvo finansija Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstvo finansija Republike Srpske i Direkcija za finansije Brčko Distrikta.

Porezni sustav usmjeren je na funkcioniranje javnih financija, te najvažniji porez na dodatnu vrijednost nalazi se u nadležnosti Bosne i Hercegovine kao države, što daje primat centralnoj vlasti što je karakteristika federalno uređene države. Složeno ustavno uređenje Bosne i Hercegovine odrazilo se i na porezni sustav koji je nastojao da uspostavi kompromis između nadležnosti Bosne i Hercegovine i nadležnosti entiteta. U prilog tome da je Bosna i Hercegovina federalno uređena država ide i to da je formirana Uprava za indirektno oporezivanje kao centralizovana institucija na nivou države Bosne i Hercegovine. Na nju je izvršen prenos nadležnosti sa entiteta i Distrikta Brčko na nivo države Bosne i Hercegovine. Uprava za indirektno oporezivanje sprovodi politiku koju utvrdi Vijeće ministara Bosne i Hercegovine kao izvršni organ državnog nivoa, što je takođe čvrsta potvrda federalnog uređenja Bosne i Hercegovine.

4. ZAKLJUČAK

Vanjska trgovina povezana je sa vanjskom politikom Bosne i Hercegovine, koja je izuzetno specifična. U tom smislu treba istaći podijeljenost, nefunkcionalnost i nedorečenost vanjske politike koju zvanična Bosna i Hercegovina vodi, što opet potvrđuje da je Bosna i Hercegovina međunarodno-pravno specifična država. Posljedice ovakvog ponašanja u međunarodnoj zajednici su velike, jer suvremena praksa i doktrina u međunarodnom pravu definišu kapacitet za vođenje vanjske politike kao četvrti element jedne države na kojima ista i počiva. Nesumnjivo vanjska trgovinska politika nalazi se u nadležnosti države Bosne i Hercegovine, što potvrđuje njeno federalno uređenje. Međutim, entiteti imaju određene nadležnosti i neusmjerni utjecaj na vanjsku politiku Bosne i Hercegovine. Politike entiteta često znaju biti sprostavljene, što se odražava i na vanjsko-

trgovinsku politiku Bosne i Hercegovine. Kao carinsko područje Bosne i Hercegovine određena je cijela teritorija Bosne i Hercegovine, uključujući teritorijalne vode, unutarnje plovne vodene puteve i vazdušni prostor iznad njih. Entiteti između sebe ili samostalno ne mogu uvoditi carine i entitetska granica nema nikakav značaj u tom pogledu. Pitanja promjene carinskog graničnog pojasa nadležnost je Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, kao zajedničkog organa Bosne i Hercegovine. Carinska politika Bosne i Hercegovine uređena je na sličan način kao i u ostalim federacijama, sa velikim stupnjom decentralizacije neposrednih poslova u korist entiteta i to u dijelu provođenja carinske politike.

U Bosni i Hercegovini više godina traje reforma poreznog sistema, kako u oblasti indirektnih poreza, tako i u oblasti direktnih poreza. Kvalitetan sistem indirektnih poreza i integritet mehanizma raspodjele prihoda od indirektnih poreza su stoga od najveće važnosti za ukupni fiskalni okvir Bosne i Hercegovine. Kompleksna ustavna struktura Bosne i Hercegovine odražava se i na njen poreski sistem, međutim bez obzira na to mogu se izvući neusmijivi zaključci da je ona federalno uređena država imajući u vidu i ova obilježja.

LITERATURA

1. Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B. (2010). *Međunarodno pravo 1*, Školska knjiga, Zagreb.
2. Avramov, S., Kreča, M. (1986). *Međunarodno javno pravo*. Naučna knjiga, Beograd.
3. Degan, Đ. V. (2011). *Međunarodno pravo*. Školska knjiga, Zagreb.
4. Dimitrijević, V. (2011). *Država u svetlu savremene politike*. Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
5. Jovičić, M. (1996). *Regionalna država, ustavnopravna studija*, Vajat, Beograd.
6. Nešković, R., Milutinović, M. (2016). *Ograničenost političkih strategija u Republici Srpskoj i odnos prema Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova Svarog, No. 13, str. 9 - 18.
7. Simić, M., Đorđević, S., Matić, D. (2010). *Uvod u pravo*. Pravni fakultet u Kragujevcu, Kragujevac.
8. Stoke, W. H. (1931). *The foreign relations of the Federal State*, London.
9. Terzić, S. (2017). *Poreski sistem u Bosni i Hercegovini*, Ekonomski izazovi, No. 12, str. 67-81.
10. Unković, M. (2010). *Međunaroda ekonomija*. Univerzitet Singidunum, Beograd.
11. Unković, M., Stakić, B. (2009). *Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje*. Univerzitet Singidunum, Beograd.
12. Visković, N. (1995). *Država i pravo*. Birotehnika CDO, Zagreb.
13. Wolfgang, H. M. (2008). *Uvod u europsko carinsko pravo*. Časopis Pravo i porezi, No. 1.
14. Zakon o vanjskotrgovinskoj politici Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 1/97

OBRAČUN TROŠKOVA I UČINAKA (KLASA 9) KAO POSEBAN SEGMENT KONTNOG OKVIRA

COST AND PERFORMANCE CALCULATION (CLASS 9) AS A SPECIAL ACCOUNT FRAMEWORK SEGMENT

Muhamed Mrkaljević¹

SAŽETAK

Obračun troškova i učinaka predstavlja poseban segment kontnog okvira, u okviru kojeg se evidentiraju podaci o stanju, nabavci i trošenju zaliha materijala, rezervnih dijelova, alata i inventara, zatim podaci o proizvodnji i kretanju učinaka, početnom stanju, nabavci i prodaji robe, ali samo ukoliko se pravno lice odluči da koristi ovu klasu. Dakle, može se generalno konstatovati da se troškovi odnose na ulaganje u proizvodnju, a da učinci predstavljaju gotove proizvode i izvršene proizvodne usluge.

Cilj ovog rada jeste da rukovodiocima preduzeća olakša shvatanje i pristup u pogledu informacija koje pruža obračun troškova i učinaka. Obračun troškova i učinaka nema sopstvenih ciljeva, a njegova svrha postojanja ogleda se u vrijednosti podataka koje on pruža.

Prethodno poimanje obračuna troškova i učinaka upućuje na zaključak da se radi o upravljačkom dijelu računovodstva koji se bavi obračunom ne samo troškova, već i učinaka preduzeća; koji se bavi obračunom ne samo proizvedenih, već i prodatih učinaka; koji se bavi obračunom pogonskog rezultata; i koji sve to čini ne samo za prošlost, već i za naredni period. Obračun troškova i učinaka sadrži sljedeća područja, odnosno svoje dijelove: obračun vrsta troškova, obračun mjesta troškova, obračun nosilaca troškova i kratkoročni analitički obračun rezultata.

KLJUČNE RIJEČI: *obračun troškova i učinaka, pogonsko knjigovodstvo, kontni okvir, klasa 9.*

¹ mr Muhamed Mrkaljević, Ekonomski fakultet Brčko, e-mail: mrkaljevicmuhamed@gmail.com

ABSTRACT

Impact costs are the separate segment of the Chart of accounts, followed by the data of status, acquisition and consumption of inventories of materials, spare parts, tools and inventory, followed by data on the production and movement of effects, initial condition, purchase and sale of goods, but only if the firm choose to use this class. So, it can be generally said that costs are related to investment in production, and that the effects represent finished products and performed production services.

The aim of this paper is to make it easier for business executives to understand and access the information provided by impact costs. They have no goals of its own, and its purpose for existence is reflected in the value of the data it provides.

The previous understanding of Impact costs suggests that this is a part of managerial accounting that deals not only with costs, but also with the performance of an enterprise; which deals with the calculation of not only produced but also sold effects; which deals with the calculation of the operating result; and who does all this not only for the past but for the coming period as well. Impact Costs accounting includes the following areas, or parts thereof: Cclcultation of types of costs for the enterprise as a whole, cost center calculation, cost carrier calculation and short-term analytical calculation of results

KEY WORDS: *cost and performance calculation, managerial accounting, chart of accounts, class 9.*

1. UVOD

Danas u modernim privredama širom svijeta upravljanje preduzećem predstavlja stalno prilagođavanje preduzeća izmijenjenim uslovima poslovanja. Poslovne odluke koje menadžeri donose, kao donosioci odluka, uglavnom su utemeljene na blagovremenim, potpunim i adekvatnim informacijama. Takve informacije treba da obezbijedi služba knjigovodstva. Među informacijama, koje pruža računovodstvo, jesu i one koje se odnose na troškove koje snose preduzeća prilikom obavljanja svojih djelatnosti. Zato računovodstvo koristi različite sisteme obračuna za obuhvatanje troškova i pomoću njih pružaju potrebne informacije preduzećima. Jako je važno izvršiti klasifikaciju troškova i tu se kao jedna od najznačajnijih izdvaja tzv. funkcionalna podjela troškova. Prema funkcionalnoj podjeli troškova troškovi se klasifikuju na:

- troškove proizvodnog i
- troškove neproizvodnog funkcionalnog područja.

Za obračun troškova je vrlo važno odgovoriti na pitanje koje troškove i koje grupe troškova uključiti u cijenu koštanja. Tako da se sada pojavljuje jedna jako važna podjela, a to je podjela na planske (buduće, planirane) i na

stvarne (istorijske, prošle) troškove. Ona je nastala kada se počelo govoriti o vremenskom aspektu troškova. Sistem obračuna po stvarnim troškova se zasniva na stvarnim, upotrebljenim količinama i stvarnim troškovima faktora proizvodnje. Tako da stvarni trošak proizvodnje predstavlja proizvod stvarno upotrebljenih količina inputa i njihovih stvarnih cijena. Kao takav, on predstavlja element cijene koštanja određenog proizvoda. U ovakvom obračunu troškova glavna pažnja je usmjerena na nosioce troškova.

2. SUŠTINA I PREDMET OBRAČUNA TROŠKOVA I UČINAKA

Najvažniji dio računovodstva je obračun troškova i učinaka s kalkulacijom. Njegov osnovni zadatak je da prati, u okviru procesa proizvodnje, troškove osnovnih činilaca bez kojih taj proces ne bi mogao da se odvija, a takođe da prati i stvaranje učinaka, kao rezultata proizvodnih aktivnosti. Otuda i naziv interni ili pogonski obračun.

Formulisanje ciljeva i zadataka obračuna troškova i učinaka jeste najvažnije pitanje pri utvrđivanju sadržine i organizacionog ustrojstva pogonskog obračuna. Opšte ciljeve ovog dijela regulisao je novi kontni okvir, te je zbog svoje širine i važnosti pogonski obračun izdvojen u posebnu klasu. Novi kontni okvir računski je odvojio glavnu knjigu pogonskog obračuna od glavne knjige finansijskog knjigovodstva i time mu dao karakter metodološki samostalnog knjigovodstva.

Postoji više različitih sistema obračuna troškova. Razlog zbog kojih ne postoji jedinstvena klasifikacija sistema obračuna troškova je ta što se oni mogu klasifikovati po različitim kriterijumima. Sistem obračuna troškova predstavlja skup načela, metoda i postupaka obrade i obuhvatanja troškova, zatim njihovo alociranje na mjesta troškova, kao i vezivanje za nosioce troškova ili uključivanje u rashode tekućeg perioda, a sve u cilju obračuna što tačnijeg periodičnog rezultata i zadovoljenja drugih obračunskih ciljeva. Na osnovu toga, izdvojit ćemo osnovnu podjelu sistema obračuna troškova, u zavisnosti od toga koji troškovi se uključuju u cijenu koštanja nosilaca troškova, na:

- sistem obračuna po stvarnim troškovima,
- sistem obračuna po standardnim troškovima,
- sistem obračuna po standardnim varijabilnim troškovima (Todorović, 2018).

Obračun po stvarnim troškovima je najstariji sistem obračuna troškova. Glavni cilj obračuna po stvarnim troškovima je naknadna kalkulacija. Osim za potrebe politike cijena, podaci o stvarnoj cijeni koštanja koriste se i za

potrebe bilansiranja, za donošenje odgovarajućih poslovnih odluka, pa čak i za kontrolu ekonomičnosti poslovanja.

Razlika između stvarnih, planskih i standardnih troškova je u njihovoj količinskoj komponenti (utrošku). Cjenovna komponenta nema uticaja na svrstavanje troškova u neku od navedenih grupa troškova, i kao takva, najčešće se koristi efektivna nabavna cijena, zbog toga što zahtjevima finansijskog knjigovodstva odgovara vrednovanje nabavljenih činilaca i utrošaka po nabavnim vrijednostima (Stevanović, 2009). Kod stvarnih troškova količinska komponenta predstavlja količinu stvarno utrošenih faktora procesa rada, dok kod ostale dvije vrste troškova količinska komponenta je planska. Stvarni troškovi nastaju kao rezultat stvarnog trošenja faktora procesa rada u vezi sa stvaranjem određenih učinaka, dok planski i standardni troškovi (kao jedna od vrsta planskih troškova) predstavljaju projektovane troškove. Razlika između planskih i standardnih troškova je u tome što planski troškovi pokazuju očekivanje koji i u kom iznosu će troškovi nastati, dok standardni troškovi pokazuju koliki bi i koji troškovi trebalo da nastanu.

3. OBRAČUN TROŠKOVA I UČINAKA

Kao što je već rečeno, obračun troškova i učinaka obuhvata pogonsko knjigovodstvo i kalkulaciju cijene koštanja sa konkretnim zadatkom obuhvatanja, raspodjele, alokacije (dodjeljivanja) troškova učincima, a u pojedinim slučajevima i povezivanje troškova i prihoda po nosiocima troškova. Obračun troškova i učinaka je, dakle, uži pojam od pojma računovodstva troškova, jer računovodstvo troškova obuhvata i neke djelatnosti koje ne mogu da budu predmet obračuna troškova i učinaka. To je, u prvom redu, slučaj sa statistikom troškova, kratkoročnim obračunom uspjeha, analizom troškova, itd.

Pored naziva obračun troškova i učinaka, često se sreće i naziv obračun proizvodnje. Smatramo da je obračun troškova i učinaka pogodniji naziv, jer se obračun troškova može raditi i u preduzećima koja nemaju proizvodnju u klasičnom smislu riječi. Pogonsko knjigovodstvo je namijenjeno menadžmentu kao podrška njihovom operativnom i strategijskom odlučivanju. Upravljačko računovodstvo je sinonim menadžerskom računovodstvu i na osnovu ovoga se može zaključiti da su informacije namijenjene menadžerima unutar preduzeća. Ova vrsta računovodstva se zasniva na operativnoj praktičnosti, tako da potreba za računovodstvenim kalkulacijama dolazi unutar preduzeća. Zadaci finansijskog računovodstva su da proizvedu informacije spoljnim (eksternim) korisnicima. Knjigovodstvo je blisko povezano sa finansijskim računovodstvom i izvještajne informacije koje sadrži

su u formi koja je u skladu sa propisima i opštim računovodstvenim načelima (Bhimani et al., 2007).

Bez obzira na naziv, zadatak pogonskog knjigovodstva je da sve podatke o nastalim troškovima poslovanja (u svim organizacionim dijelovima preduzeća) prikupi, te da ih zavisno šta se od njega traži, na odgovarajući način proknjiži, odnosno obradi (Kovačević, 1982).

Sadržinu pogonskog knjigovodstva treba određivati polazeći od zahtjeva koji se postavljaju u vezi sa troškovima da treba odgovoriti na pitanja: šta se troši, gdje i u vezi sa čim se troši. Uz svako od ovih pitanja stoji i pitanje visine troškova. Finansijsko knjigovodstvo odgovara na prvo pitanje šta se i koliko troši. Naime, u finansijskom knjigovodstvu predviđena je klasa 5 – Rashodi, i u njoj se evidentiraju nastali troškovi i to po vrsti, imajući u vidu šta je trošeno. Na ostalim klasama finansijskog knjigovodstva ne postoje računi sa kojih bi se dobio odgovor na ostala dva pitanja: gdje i u vezi sa čim se troše faktori procesa rada, tj. gdje i u vezi sa čim nastaju troškovi. To je i normalno, jer odgovore na ova dva pitanja ne treba da pruža finansijsko knjigovodstvo. Ove odgovore je u stanju da pruži jedino obračun troškova i učinaka, tj. pogonsko knjigovodstvo i to preko svojih računa (računi klase 9). U kontima klase 9 – Obračun troškova i učinaka se evidentiraju podaci o stanju, nabavci i trošenju zaliha materijala, rezervnih dijelova, alata i inventara, zatim podaci o proizvodnji i kretanju učinaka, početnom stanju, nabavci i prodaji robe. Konta odnosa sa finansijskim računovodstvom služe kao „veza“ između klase 9 i finansijskog računovodstva, na kojima se iskazuje preuzimanje zaliha, troškova i prihoda, i sastoji se od sljedećih osnovnih konta:

- 900 – Preuzimanje zaliha,
- 901 – Preuzimanje nabavke materijala i robe,
- 902 – Preuzimanje troškova i
- 903 – Preuzimanje prihoda (Dmitrović i dr., 2011).

S obzirom da smo rekli da su predmet obračuna troškova i učinaka i pogonskog knjigovodstva troškovi i učinci, potrebno je da ih ukratko definišemo. Troškovi su novčani izraz trošenja dobara i usluga u vezi stvaranja određenih učinaka. Učinak se najuopštenije može definisati kao rezultat određene aktivnosti. Nastali troškovi i stvoreni učinci predstavljaju polaznu osnovu za računanje cijena koštanja. Na ovom mjestu cijenu koštanja možemo definisati kao iznos troškova koji su nastali u vezi stvaranja određenog učinka.

Najopštije definisani, troškovi predstavljaju vrijednosno izraženo trošenje ekonomskih dobara, odnosno proizvodnih činilaca u cilju proizvodnje i prodaje učinaka preduzeća i ostvarivanja dobitka po tom osnovu (Stevano-

vić i dr., 2007). Učinci su, dakle, vrijednosno izražene količine proizvoda proistekle iz proizvodnog procesa preduzeća (Stevanović i Petrović, 2010).

Kalkulacija cijene koštanja je postupak koji se obavlja vanknjigovodstveno i predstavlja utvrđivanje ili obračun troškova jednog proizvoda ili usluge. To je, dakle, postupak po kome se računa cijena koštanja pojedinih učinaka. Prema tome, osnovni zadatak kalkulacije cijene koštanja je da, polazeći od podataka koje pruža pogonsko knjigovodstvo, utvrdi cijenu koštanja učinaka. Bez dobrog obračuna troškova i učinaka nema dobrog finansijskog knjigovodstva i obrnuto. Da bismo imali dobar obračun troškova i učinaka moramo izabrati odgovarajuću metodologiju i na odgovarajući način ga organizovati.

4. UČINCI I NOSIOCI TROŠKOVA

Učinci predstavljaju rezultat rada ili poslovanja preduzeća i pojedinih njegovih djelatnosti, odnosno pojedinih organizacionih dijelova proizvodnog preduzeća. Radom preduzeća, pored učinaka njegovih organizacionih dijelova, zatim proizvoda i usluga (kao učinaka cijelog preduzeća), nastaju i troškovi.

Nastali troškovi ne mogu da ostanu neraspoređeni, već se mora odrediti njihov nosilac. S obzirom da troškovi nastaju u vezi sa stvaranjem navedenih učinaka, ti učinci predstavljaju nosioce troškova. Treba razlikovati dvije vrste učinaka, a samim tim i dvije vrste nosilaca troškova:

- učinci pojedinih organizacionih dijelova preduzeća i
- učinci preduzeća (Stevanović, 2009).

Prvi učinci predstavljaju privremene nosioce troškova, dok drugi predstavljaju konačne, tj. krajnje nosioce troškova. Konačni nosioci troškova se mogu podijeliti prema različitim osnovama. Najčešće se dijele prema:

- djelatnosti u kojoj se izrađuju,
- tipu proizvodnje u kojoj se javljaju i
- onome na koliko se užih organizacionih dijelova jedne djelatnosti proizvode.

Prve dvije podjele služe da se na njima evidentiraju konačni nosioci troškova, dok treća podjela ne utiče na račune konačnih nosilaca troškova. Prema tome u kojoj djelatnosti se neposredno stvaraju, konačni nosioci troškova se mogu podijeliti na tri grupe:

- nosioci troškova iz osnovne djelatnosti,
- nosioci troškova iz sporedne djelatnosti i
- nosioci troškova iz pomoćne djelatnosti (Petrović, 2017).

Troškovi konačnih nosilaca troškova obuhvataju se na odgovarajućim računima u klasi 9. Na kontima grupe 95 – Nosioci troškova iskazuje se

početno stanje nosioca troškova, direktni troškovi koji se na osnovu dokumentacije mogu povezati sa pojedinim učincima i indirektni troškovi koji se na osnovu odgovarajućih ključeva za raspodjelu alociraju na te učinke. S obzirom da se konačni nosioci troškova javljaju kod tri djelatnosti, dublje raščlanjavanje grupe 95 bi bilo:

- 950 – Nosioci troškova iz osnovne djelatnosti,
- 951 – Nosioci troškova iz sporedne djelatnosti i
- 952 – Nosioci troškova iz pomoćne djelatnosti.

Dalje raščlanjavanje navedenih računa zavisi od tipa konačnih nosioca troškova. Pretpostavimo da u okviru pomoćne djelatnosti postoji servisna radionica. Ako je ona ukupno izvršila 1.000 časova opravki, od čega se 100 časova odnosi na usluge trećim licima, karakter konačnih nosilaca troškova ima samo tih 100 časova. Ostalih 900 časova predstavlja tzv. interne usluge koje se troše prvenstveno u organizacionim dijelovima osnovne i sporedne djelatnosti, a takođe i u svim ostalim organizacionim dijelovima preduzeća.

Imajući u vidu i nosioce troškova iz pomoćne djelatnosti, definiciju konačnih nosilaca troškova bismo mogli da proširimo za sve one faktore procesa rada koji su stvoreni u preduzeću i koji su aktivirani na odgovarajućim računima sredstava (osnovna sredstva, rezervni dijelovi, sitan inventar, ambalaža i dr.). Prema tome, konačni nosioci troškova su konačni učinci preduzeća namijenjeni tržištu, tj. učinci koji imaju karakter robne proizvodnje, a to znači da se mogu naći u prometu, kao i učinci u vidu faktora procesa rada proizvedenih u preduzeću i aktiviranih na odgovarajućim računima sredstava.

5. MJESTA TROŠKOVA

Osnovni problem u obračunu troškova sastoji se u što tačnijem „vezivanju“ troškova za njihove nosioce, tj. raspoređivanju troškova na njihove nosioce. Vezivanje, odnosno raspodjela troškova mora da bude saglasna principu uzročnosti. Princip uzročnosti u vezivanju troškova znači da svaki izazivač ili uzročnik troškova treba da bude zadužen za odnosni trošak, srazmjerno tome u kojoj mjeri ga je prouzrokovao ili izazvao. Samo jedan dio troškova se može direktno vezati za nosioce troškova, kao njihove krajnje uzročnike (direktni troškovi). Ostali dio troškova predstavlja opšte troškove. Tri su osnovna zadatka obračuna mjesta troškova koji određuju njegovu ukupnu ulogu: To su:

1. da obezbijedi što tačnije kalkulacije učinaka preduzeća za potrebe balansiranja i formiranja prodajnih cijena i analitičkog obračuna rezultata,
2. da obezbijedi podlogu za kontrolu troškova po područjima odgovornosti,

3. da obezbijedi podatke o relevantivnim troškovima za odlučivanje kada su u pitanju odluke o dijelovima preduzeća.

S obzirom da se za opšte troškove ne može direktno reći u vezi čega, tj. kojih učinaka su nastali, mora se tražiti posredan put da se oni vežu za nosioce troškova. U tom posrednom putu mora se naći jedna ili više „karika“ koje su u tom lancu raspoređivanja troškova u direktnoj vezi sa nosiocima troškova. U traženju tih karika najpogodnije je poći od pitanja „gdje nastaju troškovi“ (jer gdje nastaju troškovi normalno je da moraju nastajati i učinci).

Svi troškovi nastaju u preduzeću, što bi značilo da se mogu vezati za nivo preduzeća, kao najviši organizacioni nivo. Međutim, nivo preduzeća sa aspekta raspodjele troškova na nosioce troškova je neodgovarajući. Na njemu ima najviše opštih troškova, jer je preduzeće kao organizacioni nivo početna karika u raspoređivanju troškova, znači i najudaljeniji od nosilaca troškova. Ukoliko bi se troškovi obuhvatali samo na nivou preduzeća, morala bi se za raspodjelu na nosioce troškova koristiti jedinstvena stopa, tj. jedan „ključ“. Kada bi preduzeće proizvodilo samo jedan proizvod, ukupna cijena koštanja tog proizvoda bila bi jednaka ukupnim troškovima poslovanja u odnosnom periodu, odnosno ukupnim troškovima preduzeća. U tom slučaju ne bi se postavljao problem raspodjele opštih troškova. Međutim, u stvarnosti su takvi slučajevi prilično rijetki. Po pravilu, u većini preduzeća izrađuje se veći broj različitih proizvoda, čak na desetine i stotine.

Različitost proizvoda se ogleda u tome što proizvodi, najčešće, nejednako angažuju pojedine organizacione dijelove preduzeća. Pojedini proizvodi izrađuju se na jednim, a drugi na drugim postrojenjima, ili, pak, na istim, ali u drugačijim vremenskim intervalima (različita vremena izrade). Zbog toga što su nosioci troškova u preduzeću po pravilu različiti, primjena jedinstvenog „ključa“ za raspodjelu svih opštih troškova na nosioce troškova ne može da obezbijedi raspodjelu po principu uzročnosti. To znači da ni cijene koštanja ne mogu biti tačne. Zbog toga se troškovi moraju „vezivati“ za niže organizacione nivoe od nivoa preduzeća.

Govoreći o organizacionoj strukturi preduzeća, rekli smo da u okviru preduzeća postoje djelatnosti, a te djelatnosti su bliže nosiocima troškova nego nivo preduzeća. Ukoliko bi se troškovi obuhvatali na nivou djelatnosti za svaku od djelatnosti bi postojao „ključ“ za raspodjelu opštih troškova te djelatnosti na nosioce troškova koji im pripadaju. Ključeva za raspodjelu opštih troškova bi bilo onoliko koliko ima djelatnosti na kojima se izrađuju proizvodi. Međutim, ni nivo djelatnosti, što se tiče tačnosti raspodjele troškova nije najpogodniji. U okviru svake od djelatnosti najčešće postoje veoma različiti nosioci troškova. Različitost proizvoda jedne djelatnosti bismo definisali isto kao i različitost proizvoda na nivou preduzeća. Zbog toga

primjena jedinstvenog ključa za raspodjelu opštih troškova neke djelatnosti na njene nosioce troškova ne može da dá tačne cijene koštanja.

U okviru svake od djelatnosti mogu se formirati određeni užii organizacioni dijelovi za koje je moguće vezivati troškove (tj. na tim mjestima nastaju troškovi). Takvi organizacioni dijelovi su u direktnom kontaktu sa nosiocima troškova i zovemo ih mjesta troškova. Najšire shvaćeno, mjesto troškova je svako mjesto u preduzeću gdje nastaju troškovi. Međutim, bilo bi besmisleno i neekonomično računovodstveno pratiti troškove na svakom mjestu u preduzeću na kojem su oni nastali. Stoga se mjesta, na kojima troškovi nastaju, moraju svrstati u veće ili manje grupe i na taj način obrazovati računovodstvena mjesta troškova. Računovodstveno mjesto troškova se može definisati kao užii organizacioni dio određene djelatnosti u okviru kojeg se obavljaju odgovarajući, po pravilu, više homogeni poslovi (Kovačević, 1982). Primjera radi, uzmimo osnovnu djelatnost fabrike za proizvodnju kupaonih kada. U toj proizvodnji ima više mjesta troškova i to: oblikovanje akrilnih ljuski, nanošenje na aplikator, oblikovanje, rad u bravarskoj radionici, montaža, pakovanje i slično.

Prema djelatnosti kojoj pripadaju, mjesta troškova se mogu podijeliti na mjesta troškova iz osnovne, sporedne i pomoćne djelatnosti, kao i mjesta troškova iz nabavke, uprave i prodaje, tj. iz neproizvodnih djelatnosti. U klasi 9 otvoreni su računi za mjesta troškova, vodeći računa o djelatnosti kojoj pripadaju:

- 92 – Računi mjesta troškova nabavke, tehničke uprave i pomoćnih djelatnosti,
- 93 – Računi glavnih proizvodnih mjesta troškova,
- 94 – Računi mjesta troškova uprave, prodaje i sličnih aktivnosti (Dmitrović i dr., 2011).

Dalje raščlanjavanje navedenih dvocifrenih grupa računa zavisi od konkretne situacije u preduzeću.

Primjer: Obračunata je amortizacija građevinskih objekata u iznosu od 2.000 i opreme u iznosu od 30.000. Troškovi se dijele na materijalne troškove nabavke, tehničke uprave i pomoćne djelatnosti i materijalne troškove uprave, prodaje i sličnih aktivnosti po 1.000, a na materijalne troškove glavnih proizvodnih mjesta 29.800. Knjiženje bi bilo kao u tabeli ispod:

Tabela 1. Knjiženje poslovne promjene date u primjeru 1

R.B.	Opis	Konto	Iznos	
			Duguje	Potražuje
1.	Troškovi amortizacije	540	32.000	
	I.V. građevinskih objekata	021-1		2.000

	I.V. opreme	022-1		30.000
	Za obračunatu amortizaciju			
2.	Troškovi amortizacije i rezervisanja	926	1.100	
	Troškovi amortizacije i rezervisanja	926	29.800	
	Troškovi amortizacije i rezervisanja	926	1.100	
	Račun za preuzimanje troškova	902		32.000
	Za preuzete troškove amortizacije			

Izvor: Izrada autora

6. METODOLOGIJA SISTEMA OBRAČUNA PO STVARNIM TROŠKOVIMA

Knjigovodstvo i obračun troškova treba u vezi sa troškovima da pruže odgovore na pitanja šta se i koliko troši, gdje i u vezi sa čim nastaju ti troškovi. Da bi pružili odgovore na ta pitanja, finansijsko knjigovodstvo i obračun troškova i učinaka vrše obuhvatanje troškova, njihovo sortiranje i sistematizovanje po raznim osnovama. Ovi poslovi u vezi sa troškovima mogu se svrstati u homogene grupe, tj. faze. Mi ćemo prihvatiti postojanje 4 faze, s tim što ostavljamo mogućnost da se u okviru svake od njih odvija jedna ili više podfaza. U suštini, nije mnogo ni bitno koliko faza ima, ali je neophodno da se svi poslovi u vezi sa troškovima obave. Šematski prikazane faze, odnosno tokovi obračuna knjiženja, prikazani su u Tabeli 2.

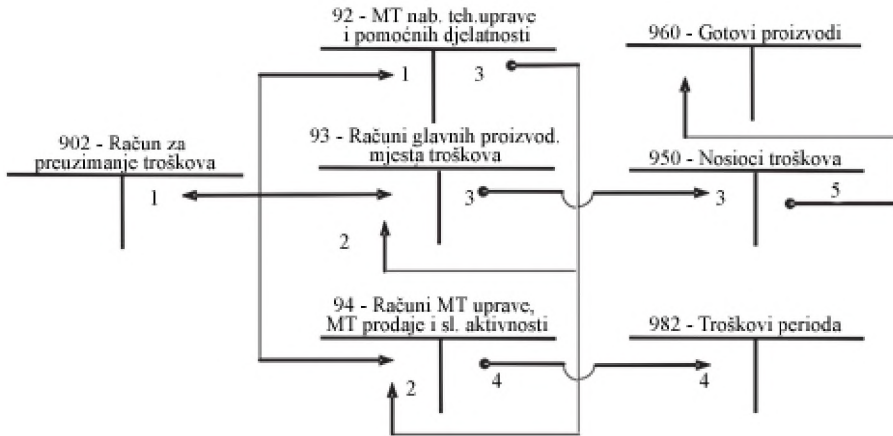
Tabela 2. Šematski prikaz faze, odnosno tokova obračuna knjiženja

Faza obračuna	Posao koji se obavlja	Troškovi se prenose na
I faza	Obuhvatanje primarnih troškova za preduzeće u cjelini	Računi klase 5
II faza	Preuzimanje primarnih troškova iz finansijskog knjigovodstva. Njihovo korigovanje za iznose neslaganje koncepta troškova po finansijskom knjigovodstvu i ekonomskog poimanja troškova u skladu sa ciljevima obračuna troškova i raspoređivanje na račune mjesta i nosilaca troškova (računi klase 9)	MT iz osnovne djelatnosti MT iz sporedne djelatnosti MT iz pomoćne djelatnosti MT nabavke MT uprave MT prodaje Nosioce troškova
III faza	Interni obračun između mjesta troškova	Račune mjesta troškova
IV faza	Konačni obračun nosilaca troškova	Račune nosilaca troškova, zalihe i odgovarajuće račune rashoda

Izvor: (Petrović, 2017)

U nastavku ćemo prikazati osnovu knjiženja preuzimanja troškova, i njihovim zaduženjem odgovarajućih računa mjesta troškova (Slika br.1).

Slika 1. Preuzimanje troškova u korist zaduženjem odgovarajućih računa mjesta troškova

Izvor: Izrada autora

Vodeći se aktuelnim kontnim okvirom za proizvodna preduzeća našeg područja, kako bismo objasnili svako od knjiženja, poći ćemo od određenih pretpostavki:

1. preuzimanje troškova vrši se zaduženjem odgovarajućih računa mjesta troškova, a u korist računa 902 – Račun za preuzimanje troškova i u korist računa 910 (kada se materijal evidentira u klasi 9),
2. troškovi evidentirani na računima grupe 92 se u krajnjoj liniji prenose na račune drugih mjesta troškova (računi grupa 93 i 94), račun 982 – Troškovi perioda i eventualno na račune nosilaca troškova (računi grupe 95) ukoliko se u okviru grupe 92 stvaraju nosiloci troškova (na primjer, proizvodi i usluge pomoćne djelatnosti koji se direktno prodaju na tržištu),
3. troškovi evidentirani na računima grupe 93 se prenose na račune nosilaca troškova (računi grupe 95) – time dolazi do kompletiranja troškova nosilaca troškova i stvaranja uslova za računanje njihove cijene koštanja,
4. troškovi evidentirani na računima grupe 94 se prenose na račun 982 – Troškovi perioda,
5. troškovi evidentirani na računima nosilaca troškova (računi grupe 95) uključuju se u vrijednost zaliha završenih proizvoda (računi grupe 96) (Petrović, 2017).

U prvoj fazi (obuhvatanje primarnih troškova u finansijskom knjigovodstvu) vrši se obuhvatanje troškova, imajući u vidu šta i koliko se troši. Znači,

vrši se obuhvatanje troškova po vrstama prirodnih troškova, za šta je kod nas predviđena klasa 5. Ona u vezi sa troškovima obuhvata sljedeće dvocifrene grupe:

- 51 – Materijalni troškovi,
- 52 – Troškovi plata i ostalih primanja zaposlenih i drugih fizičkih lica,
- 53 – Troškovi proizvodnih usluga,
- 54 – Amortizacija i troškovi rezervisanja,
- 55 – Nematerijalni troškovi (Dmitrović i dr., 2011).

Nematerijalni troškovi se knjiže na teret računa grupe 55, a u korist računa obaveza. Na računima grupe 55 iskazuju se nematerijalni troškovi, pod kojima se podrazumijevaju naknade troškova radnicima, poslodavcu i ostalim licima, neproizvodne usluge, reprezentacija, premije osiguranja, porezi i doprinosi koji ne zavise od poslovnog rezultata, bankarske usluge i dr. Osnov za knjiženje ovih troškova mogu da budu razni pregledi, obračuni, fakture i dr. Radi se o veoma različitim troškovima, pa za svaki trošak, pojedinačno treba utvrditi količinsku i cjenovnu komponentu.

Druga faza (vezivanje primarnih troškova za račune mjesta troškova i nosioce troškova) – Podaci o troškovima sadržanim u klasi 5, ne pružaju uvid u visinu troškova po organizacionim dijelovima u kojima su nastali, niti po proizvodima – nosiocima troškova koji su ih, u krajnjoj liniji, izazvali. Ovo posljednje, međutim, predstavlja glavni zadatak obračuna troškova. Pred obračun troškova se, dakle, postavlja zadatak da preuzete troškove prenese na nosioce troškova, kao njihove krajnje uzročnike.

Koliko od ukupnih primarnih troškova otpada na pojedine proizvode, kao konačne nosioce troškova, najčešće je nemoguće direktno utvrditi, osim kod pojedinih vrsta troškova, kao što je materijal za izradu (direktan trošak). Napomenut ćemo da je problem u tome što su nosioci troškova međusobno različiti pa izazivaju različitu visinu opštih troškova. To uslovljava nemogućnost upotrebe jednog ključa za prenos svih opštih troškova u preduzeću na nosioce troškova. Radi se, dakle, o teškom problemu koji se ispoljava u zahtijevu da se na pojedine proizvode rasporede upravo oni troškovi koje su oni prouzrokovali. Po drugom zdravorazumskom pravilu Dekartove metode „svako teško pitanje koje se ispituje treba raščlaniti u tako mnogo pojedinačnih pitanja, da bi se omogućilo lakše rješenje”. Ovo pravilo, primijenjeno u obračunu troškova, dobija svoju svrhu u postojanju mjesta troškova. Ukupno prenijeti i korigovani troškovi prenose se prvo na mjesta troškova, odnosno najprije se utvrđuju troškovi užih organizacionih dijelova. Na taj način jedan težak problem je razbijen na više, po težini manje teških problema. Samo prenošenje troškova naziva se alokacija ili raspored primarnih troškova.

Da bi raspored primarnih troškova bio tačan, moraju da budu ispunjena dva uslova:

- prvo, moraju se u klasi 9 preuzeti svi troškovi koji će se uključivati u cijene koštanja i
- drugo, raspored na mjesta i nosioce troškova mora da bude izvršen shodno principu uzročnosti.

Preuzimanje troškova iz finansijskog u pogonsko knjigovodstvo vrši se preko računa 902 – Račun za preuzimanje troškova. Princip uzročnosti predstavlja najznačajniji princip u obračunu troškova. Njegova suština se ogleda u zahtijevu da se za nastale troškove terete njihovi izazivači i to u mjeri u kojoj su ih i prouzrokovali. Doslijedno pridržavanje principa uzročnosti garantuje dobijanje tačnih cijena koštanja (Petrović, 2017). U protivnom, podaci će biti netačni, i kao takvi mogu da navedu na donošenje pogrešnih poslovnih odluka. Zbog svega toga, princip uzročnosti mora da bude prisutan u svim fazama obračuna troškova. U svima njima, radi se o tačnom dodjeljivanju pojedinih dijelova troškova, bilo mjestima bilo nosiocima troškova. Problematika alociranja primarnih troškova je u stvari problematika alociranja opštih troškova, jer princip uzročnosti je najlakše ispoštovati kod direktnih troškova (Petrović, 2017). Njih je moguće na osnovu dokumentacije direktno vezati za nosioce troškova, a najprikladniji primjer za direktne troškove su troškovi osnovnog i pomoćnog materijala (tzv. troškovi materijala za izradu). S obzirom da se trebovanje (uzimanje) materijala može vršiti za svaki radni nalog pojedinačno (osim kod pojedinih vrsta masovne proizvodnje), na osnovu dokumentacije (trebovanja materijala) lako je utvrditi koliko se troškova materijala za izradu odnosi na pojedine radne naloge.

Pored troškova materijala za izradu, kao direktni (pojedinačni) troškovi pojavljuju se i drugi pojedinačni troškovi, kako u proizvodnji tako i u prometu. Postoje dva načina vezivanja primarnih troškova za mjesta troškova, to su:

- neposredno (direktno) vezivanje, bez upotrebe ključeva,
- posredno (indirektno) pomoću tzv. ključeva alokacije (Stevanović, 2009).

Neposredno alociranje primarnih troškova na mjesta troškova moguće je u slučajevima kada se iz odgovarajuće dokumentacije može utvrditi na koja se mjesta troškova i u kojem iznosu ti troškovi odnose. Ako nije ispunjen jedan od ova dva uslova, ti troškovi se moraju alocirati posredno. Neposredno se mogu alocirati: troškovi materijala (na osnovu trebovanja materijala), troškovi zarada (na osnovu radnih lista), troškovi amortizacije (na osnovu kartoteke sredstava za rad u kartoteci pored svakog sredstva mora biti naznačeno na kojem mestu troškova se nalazi to sredstvo), itd. Pojedine vrste stranih usluga se, takođe, mogu neposredno alocirati, ukoliko je iz fakture

moguće utvrditi kojem mjestu troškova i u kojem iznosu je učinjena usluga. Na primjer: u fakturi za izvršene popravke mora biti naznačeno šta je popravljano i vrijednost izvršene popravke. Na osnovu toga lako je odrediti na kom mjestu troškova je vršena usluga.

Posredno alociranje primarnih troškova na mjesta troškova se vrši kada se iz odgovarajuće dokumentacije ne može utvrditi mjesto koje je izazvalo troškove ili iznos tih troškova po mjestima troškova. U tom slučaju se kao osnov za alociranje koriste ključevi. Posredno alociranje se uglavnom vrši kod troškova stranih usluga, dok je to rjeđi slučaj sa faktorima procesa rada koji su ranije nabavljeni i lagerovani u preduzeću (kao što je slučaj sa materijalom, itd.).

Tačnost kod posrednog alociranja, prije svega, zavisi od ključeva na osnovu kojih se ono vrši. Između primarnog troška, koji se alocira, i ključa na osnovu kojeg se to alociranje vrši, mora da postoji direktno proporcionalan, bolje reći uzročan odnos. On će biti zastupljen samo u slučaju ako se za ključ uzme ono što predstavlja glavnog prouzrokovala odgovarajuće vrste troškova, tj. ono od čega zavisi jače ili slabije trošenje od strane pojedinih mjesta troškova. Za svaku vrstu primarnog troška koja se alocira putem ključa, treba proučiti sa čime je ona najviše proporcionalna, odnosno šta se javlja kao njen glavni uzročnik. Samo takav ključ može biti osnov za posredno alociranje odnosnog primarnog troška (Kovačević, 1982).

Alociranje po ključu može biti brže i tačnije ukoliko je na pojedinim mjestima troškova moguće instalirati odgovarajući mjerni instrument (strujomer, vodomjer i sl.). Ovakvo alociranje djelimično podsjeća na neposredno alociranje primarnih troškova. Naime strujomjeri, vodomjeri i slični mjerni instrumenti predstavljaju neku vrstu „dokumenata”, iz kojih se vidi tačna količina potrošenih pojedinih vrsta faktora procesa rada na pojedinim mjestima troškova. I tu, međutim, treba prethodno izračunati iznose troškova koji otpadaju na pojedina mjesta troškova. Upravo zbog toga i ovakvo alociranje tretira se kao posredno, odnosno kao raspored troškova putem ključa.

Treća faza obračuna (interni obračun između mjesta troškova) – Primarni troškovi koji su u drugoj fazi raspoređeni po mjestima troškova predstavljaju rezultat trošenja faktora procesa rada nabavljenih izvan preduzeća ili stvorenih u preduzeću i prethodno aktiviranih na nekom od računa zaliha. S obzirom da se u procesu rada ne troše samo ovi faktori procesa rada, već i faktori procesa rada stvoreni u preduzeću u tekućem obračunskom periodu i koji se ne aktiviraju ni na jednom od računa stanja (jer se odmah troše) – tzv. interne usluge, proknjiženi troškovi po mjestima troškova ne predstavljaju ukupne troškove pojedinih mjesta troškova. Zbog toga se u trećoj

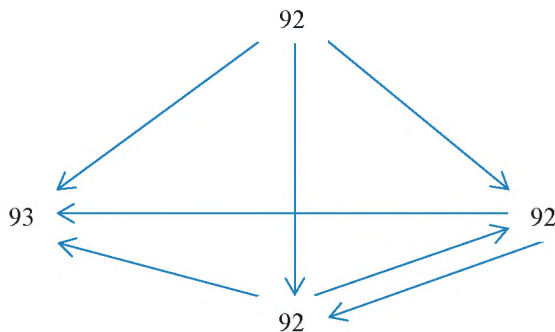
fazi sprovodi interni obračun između mjesta troškova kako bi se kompletirali njihovi ukupni troškovi.

Način izračunavanja ukupnih troškova mjesta troškova iz pomoćnih i neproizvodnih djelatnosti zavisi prije svega od toga kako su ona međusobno uslovljena (povezana).

Određivanje vrste uslovljenosti (povezanosti) mjesta troškova ima veliki značaj sa gledišta izračunavanja njihovih ukupnih troškova. Za potpuno uslovljena mjesta troškova oni se izračunavaju na jedan složeniji, a za otvoreno uslovljena mjesta troškova na drugi jednostavniji način. Mjesta troškova imaju sljedeću uslovljenost:

1. mjesta troškova koja svoje usluge pružaju isključivo nosiocima troškova su otvoreno uslovljena – 930 Troškovi materijala za izradu, 931 Troškovi ostalog (režijskog) materijala, 932 Troškovi goriva podignutog iz skladišta;
2. otvoreno uslovljena su i mjesta troškova čiji se troškovi prenose na račun 982 – Troškovi perioda – 922 Troškovi goriva podignutog iz skladišta, 940 Troškovi materijala za izradu i 941 Troškovi ostalog (režijskog) materijala;
3. za ostala mjesta troškova, tj. mjesta troškova koja svoje usluge pružaju prvenstveno drugim mjestima troškova (920 Troškovi materijala za izradu, 921 Troškovi ostalog (režijskog) materijala, 923 Troškovi ostalog goriva i energije i 939 Prenos troškova) neophodno je uz pomoć grafikona utvrditi vrstu njihove uslovljenosti (povezanosti) (Slika 2).

Slika 2. Uslovljenost (povezanost) mjesta troškova sa troškovima

Izvor: (Petrovič, 2017)

Potpuno uslovljeno mjesto troškova je ono koje sa bar jednim mjestom troškova ima međusobnu razmjenu usluga, iz čega proizilazi uslov da po-

znavanje njegovih ukupnih troškova pretpostavlja prethodno poznavanje ukupnih troškova mjesta troškova čije usluge koristi, što se pojavljuje kao problem.

U četvrtoj fazi obračuna troškova (prenos troškova na nosioce i knjiženje završne proizvodnje) obavlja se nekoliko vrsta poslova:

1. knjiži se završetak proizvodnje i predaja proizvoda u skladište – ovaj posao se obavlja, takoreći, svakodnevno, jer se i proizvodi, u zavisnosti od vrste proizvodnje, mogu svakodnevno završavati i smještati u magacin gotovih proizvoda,
2. obračun izlaza sa zaliha gotovih proizvoda po osnovu njihove prodaje, predaje u prodavnicu i sl. – ovaj posao se obavlja, svakodnevno, jer se i proizvodi, u zavisnosti od vrste, svakodnevno prodaju, smještaju u prodavnicu i sl,
3. prenose se troškovi „konačnih” mjesta troškova na njihove uzročnike – nosioce troškova – ovaj posao se obavlja na kraju obračunskog perioda,
4. sastavljanje kalkulacija cijena koštanja za bilansiranje – ovaj posao se obavlja na kraju obračunskog perioda, i
5. utvrđivanje krajnje vrijednosti zaliha gotovih proizvoda – ovaj posao se obavlja na kraju obračunskog perioda.

Kao što se vidi, poslovi navedeni pod 2. i 3. ne spadaju striktno u četvrtu fazu jer se rade tokom cijelog obračunskog perioda.

7. KALKULACIJA CIJENE KOŠTANJA

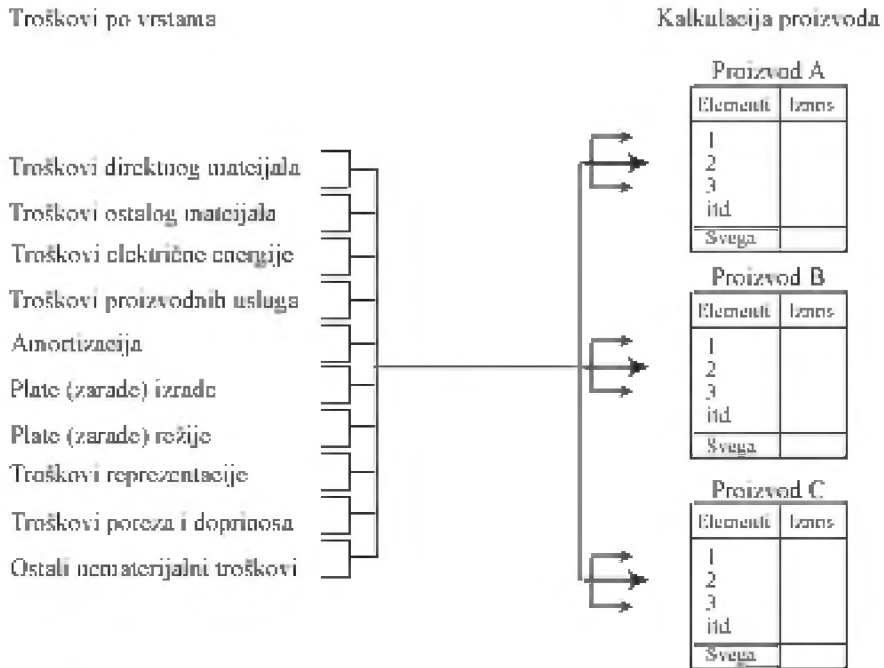
Kalkulacija cijene koštanja učinaka predstavlja jedan od najznačajnijih pokazatelja poslovanja. Najopštije posmatrano, cijena koštanja predstavlja zbir troškova koji su nastali u vezi sa stvaranjem određenih učinaka. U tom smislu može se govoriti i o cijeni koštanja učinaka užih organizacionih dijelova, o cijeni koštanja pojedinih djelatnosti, pa čak i o cijeni koštanja preduzeća kao cjeline (ukupan zbir troškova obuhvaćenih u klasi 5 u datom obračunskom periodu).

Mada su iznijeti podaci veoma značajni, pa se zbog toga često koriste, o cijeni koštanja najčešće se govori u smislu ukupnih troškova „konačnih” učinaka – finalnih proizvoda. To je i razumljivo, s obzirom na to da se, u krajnjoj liniji, troškovi učinaka užih organizacionih dijelova (privremenih nosilaca troškova) integrišu u troškove finalnih proizvoda, kao konačnih nosilaca troškova i uspjeha (naravno ako se polazi od toga da se u cijenu koštanja integrišu svi troškovi preduzeća i to u punom iznosu) (Kovačević, 1982).

Osnovni zadatak kalkulacije je problem utvrđivanja troškova po nosiocima. Osnovni problem sastoji se, u tome kako troškove po vrstama aloci-

rati na nosioce troškova i rezultata odnosnog preduzeća. Imajući u vidu potpunu alokaciju troškova na nosioce, osnovni problem kalkulacije mogao bi biti predstavljen na slijedeći način:

Slika 3. Alokacija troškova na nosioce

Rješenje glavnih problema kalkulacije pretpostavlja dobro postavljen pogonski obračun. Pogonski obračun, u tom cilju može i treba da obezbijedi raščlanjivanje prihoda. Kalkulacija, oslonjena na pogonski obračun, treba da bude prilagođena svim ciljevima. No kada su u pitanju ciljevi kalkulacije, ne bismo smjeli ostati samo na njihovom nagovještavanju. Razlikujemo tri vrste kalkulacije. To su:

1. predkalkulacija,
2. naknadna kalkulacija,
3. standardna (planska) kalkulacija.

Za predkalkulaciju obično kažemo da ona predstavlja skup postupaka sračunatih na utvđivanje cijene koštanja jedinice proizvoda ili usluga unaprijed. Njene osnovne karakteristike ogledaju se u tome što se ona uglavnom odnosi na proizvode prema određenim zahtjevima kupaca i individualne porudžbine, što je ograničena na određenu vremensku tačku, a ne na vremenski period, što se u postupku dolaženja do cijene koštanja služi predvi-

denim ili standardnim troškovima ukoliko su ovi posljednji dostupni i što ne posjeduje odlike egzaktno kalkulacije, već karakteristike jednog približnog proračuna.

Naknadna kalkulacija je skup postupaka usmjerenih na utvrđivanje stvarne cijene koštanja jedinice učinka nakon što je njegova proizvodnja obavljena. Ona može biti sastavljena:

- kao naknadna kalkulacija porudžbine čijem je prihvatanjem prethodila izrada predkalkulacije,
- kao naknadna kalkulacija za potrebe odlučivanja o prihvatanju porudžbine već proizvedenih i uskladištenih proizvoda i
- kao periodična naknadna kalkulacija učinaka iz proizvodnog programa preduzeća.

U sva tri ova slučaja, naknadna kalkulacija prevashodno služi obračunu ostvarenog rezultata po nosiocima, što je od posebnog značaja za kontrolu troškova i rezultata. Da bi naknadna kalkulacija poslužila kao podloga za jedan takav obračun, troškovi u njoj treba da budu iskazani u njihovim stvarnim iznosima. Naknadna kalkulacija ima neuporedivo veću primjenu u proizvodnji po individualnim porudžbinama nego u masovnoj ili serijskoj proizvodnji standardnih proizvoda. Ona se uvijek tiče jednog trenutka, za razliku od planske kalkulacije koja je prevashodno usmjerena na odgovarajuće vremenske periode.

Standardna kalkulacija je skup obračunskih postupaka koji se preduzimaju s ciljem da se za proizvode, odnosno usluge poslovne jedinice utvrdi cijena koštanja po jedinici unaprijed za određeni vremenski period. Uobičajeno je to godinu dana. Ovo je kalkulacija koja se oslanja na obračun po standardnim (planskim) troškovima pa se zove još i planska kalkulacija. Standardna (planska) kalkulacija, budući da je usmjerena na cijeli planski period i da pretpostavlja poznavanje svih elemenata kalkulacije unaprijed, primjenljiva je u proizvodnji standardnih proizvoda za skladište. U proizvodnji po porudžbinama ona je teže primjenljiva. Ona više odgovara uslovima masovne ili serijske proizvodnje standardnih proizvoda i da se stoga uglavnom oslanja na metodu divizione kalkulacije.

8. ZAKLJUČAK

U ovom radu iznijeli smo osnovna saznanja o sistemu obračuna po stvarnim troškovima. Troškovi po ovom sistemu obračuna predstavljaju proizvod između stvarno utrošene količine ili utrošaka i stvarne nabavne cijene faktora proizvodnje, i kao takav, sistem predstavlja samo jedan od mnogobrojnih sistema obračuna troškova koji je u današnjoj modernoj praksi dostupan računovodstvu.

Za ovaj sistem je karakterističan princip prevaljivanja troškova, čija je posljedica fleksibilna, neuporediva cijena koštanja proizvoda. Jako je važna primjena sistema obračuna balansiranja periodičnog rezultata i vrijednosti zaliha proizvoda. Preduzeća treba posebnu brigu da vode o poslovnim rezultatima i vrijednosti zaliha, upravo iz tog razloga sistemi obračuna treba da ostvare svoje ciljeve u vezi sa pomenutim.

Periodični rezultat određenog preduzeća u direktnoj je vezi sa periodičnim troškovima. Pod troškovima perioda podrazumijevamo troškove neproizvodnog funkcionalnog područja. U ovom sistemu imamo pojavu da troškovi nastali u tekućem periodu mogu da se nadoknade u nekom narednom periodu prilikom prodaje realizovanih proizvoda. Međutim pored opšteprihvaćenosti ovog sistema on ima određene nedostatke. Glavni nedostaci su nerealnost, fleksibilnost, istorijski karakter kao i neažurnost.

Uprkos navedenom, sistem obračuna po stvarnim troškovima predstavlja dobar „informativni sistem“ za preduzeća, jer ispunjava ciljeve koje od njega zahtijevaju standardi internog obračuna i to je razlog njegove široke primjene.

LITERATURA

1. Bhimani, A., Horngren, C.T., Datar, S.M., Foster, G. (2007). *Management and cost accounting*, 4th edition, Prentice Hall, United Kingdom.
2. Dmitrović, M., Agačević, S., Salihović, A. (2011). *Primjena novog kontnog okvira*, Revicon, Sarajevo.
3. Kovačević, M. (1982). *Sistemi obračuna troškova*, Privredna štampa, Beograd.
4. Petrović, Z. (2017). *Upravljačko računovodstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
5. Stevanović, N. (2009). *Sistemi obračuna troškova*, sedmo izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd.
6. Stevanović, N., Malinić, D., Miličević, D. (2007). *Upravljačko računovodstvo*, 5. izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd.
7. Stevanović, N., Petrović, M.T. (2010). *Upravljačko računovodstvo*, Ekonomski fakultet, Brčko.
8. Todorović, Z. (2018). *Finansijsko i upravljačko računovodstvo – priručnik*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Državna revizorska institucija Crne Gore.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА ЗА РЕГУЛИРАЊЕ НА РАБОТА НА СМЕТКОВОДИТЕЛИ КАКО ПРЕТПРИЕМАЧИ

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR REGULATING THE WORK OF ACCOUNTANTS AS ENTREPRENEURS

Марија Магдинчева - Шопова¹, Анета
Стојановска - Стефанова²

РЕЗИМЕ

Сметководството претставува процес на финансиско известување преку собирање и обработка на финансиски информации со цел овозможување на квалитетни информации на менаџерите, инвеститорите, државните институции и сите субјекти вклучени во процесот на донесување на одлуки. Како процес кој обезбедува неопходни информации за изработка на финансиските извештаи, бара исклучителна посветеност од страна на сметководителите-лицата кои се директно вклучени во истиот. Секој систем на известување треба да биде квалитетен и да биде заснован на почитување и примена на законска регулатива од областа на сметководственото работење, почитување и примена на сметководствени стандарди, како и примена на високи етички стандарди во секојдневното работење. Поради тоа предметот на истражување во рамки на овој труд се фокусира на два дела теоретски и практичен дел. Во теоретскиот дел даден е приказ на институционалната рамка со која се регулира сметководствената професија во Р.С. Македонија а во практичниот дел од трудот ќе биде спроведено истражување за заинтересираноста и информираноста кај младите на возраст од

1 Проф. д-р Марија Магдинчева – Шопова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, e-mail: marija.magdinceva@ugd.edu.mk

2 Доц. д-р Анета Стојановска – Стефанова, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, e-mail: aneta.stojanovska@ugd.edu.mk

18-35 години за започнување со претприемничка активност како сметководители. Во заклучокот од трудот ќе бидат објаснети заклучните согледувања како резултат на спроведеното истражување.

КЉУЧНИ ЗБОРОВИ: *сметководител, овластен сметководител, сметководствена професија, сметководствени работи.*

ABSTRACT

Accounting is a process of financial reporting through the collection and processing of financial information in order to provide quality information to managers, investors, government agencies and all entities involved in the decision-making process. As a process that provides the necessary information for the preparation of financial statements, it requires exceptional commitment on the part of the accountants - persons directly involved in it. Each reporting system should be of good quality and be based on the observance and application of legal regulations in the field of accounting, observance and application of accounting standards, as well as the application of high ethical standards in daily operations. Therefore, the subject of research in this paper focuses on two parts, theoretical and practical part. The theoretical part provides an overview of the institutional framework that regulates the accounting profession in RS. Macedonia and in the practical part of the paper will be conducted research on the interest and information of young people aged 18-35 to start an entrepreneurial activity as accountants. The conclusion of the paper will explain the concluding observations as a result of the conducted research.

KEY WORDS: *accountant, certified accountant, accounting profession, accounting affairs.*

1. ВОВЕД

Сметководството претставува процес при кој се собираат, средуваат, обработуваат и чуваат податоци, се обликуваат, пренесуваат и чуваат информации кои се проблемски насочени кон донесување економски одлуки (Ѓорѓиева - Трајковска, Колева, 2019). Одлучувањето за алоцирање на ресурсите како дел од процесот на менаџмент се базира на финансиски информации кои претставуваат излезни вредности од процесот на сметководство. Сметководството е наука за евидентирање и класификација на деловните трансакции и настани, примарно од финансиски карактер и вештина за составување на значајни извештаи, анализи и интерпретирање на овие трансакции и настани и пренесување на резултатите на лицата кои мораат да донесат одлука или да дадат оценка (American Accounting Association, 1966). Како процес кој обезбедува неопходни информации

за изработка на финансиските извештаи, сметководството бара исклучителна стручност и посветеност од страна на лицата - сметководителите кои ја извршуваат оваа активност. Сметководителите се директно вклучени во процесот на сметководството и за да одговорат соодветно на сите барања (законската регулатива за извршување на деловна активност и законската регулатива од областа на сметководството) треба да исполнуваат одредени услови. Од друга страна пак, сметководството претставува можност за младите и за секој поединец кој ќе покаже интерес за започнување на претприемничка активност. Тоа ја наметнува потребата од познавање на институционалната рамка со која се регулира работата на сметководителите и професијата сметководител. Истовремено, преку спроведеното истражување ќе се согледа актуелната состојба од аспект на информираноста за можностите и условите кои произлегуваат од предвидената рамка со Законот за вршење на сметководствени работи (Закон за вршење сметководствени работи).

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА СМЕТКОВОДСТВЕНИ РАБОТИ

Во рамки на нормално функционирање на претпријатијата, сметководството претставува систем за идентификување, мерење, анализирање и доставување соодветни информации до корисниците на тие информации (Русевски и др., 2004). Извршувањето на сметководствените работи во Република Македонија е регулирано со Законот за вршење на сметководствени работи. Со Законот за вршење на сметководствени работи се уредуваат условите на вршење на сметководствени работи, субјектите кои вршат сметководствени работи, условите за организацијата и работењето на Институтот на сметководители и овластени сметководители на Република Македонија, како и сите други прашања кои се однесуваат на вршењето на сметководствени работи и работата на сметководителите.

Со законот за сметководство на буџети и буџетски корисници се уредува водењето на сметководството, деловните книги, сметководствените документи и обработката на податоците, признавањето на приходите и расходите, проценувањето на билансните позиции, ревалоризацијата, финансиските извештаи, доставувањето и финансиските извештаи и други прашања во врска со сметководството на Буџетот на Р.С. Македонија, буџетите на единиците на локалната самоуправа, буџетите и фондовите, корисниците и единките корисници на средства од буџетите, како и на другите правни лица за кои средствата за вршење на основната дејност претежно се обезбедуваат од буџетите (Законот за сметководство на буџети и буџетски корисници). Со Законот за вршење сметководствени

работи се прави разлика помеѓу термините сметководител, овластен сметководител, трговец поединец - сметководител, трговец поединец - овластен сметководител и друштво за вршење сметководствени работи. Разбирањето на различните улоги на сметководителите ќе помогне за целосно почитување на важноста на сметководството за претпријатијата (Русевски и др., 2004). Сметководителот е физичко лице кое поседува уверение за сметководител издадено во соодветна постапка од страна на Институтот на сметководители и овластени сметководители на Р.С. Македонија.

Овластен сметководител е физичко лице кое поседува уверение за овластен сметководител издадено во соодветна постапка од страна на Институтот на сметководители и овластени сметководители на Р.С. Македонија.

Лицата кои поседуваат уверение за сметководител односно овластен сметководител треба да бидат регистрирани во соодветните регистри, односно сметководителите се регистрираат во Регистар за сметководители а овластените сметководители во Регистар на овластени сметководители. Правната форма за вршење на сметководствени работи е претставена преку формите трговец поединец - сметководител, трговец поединец - овластен сметководител и друштво за вршење сметководствени работи (Законот за трговски друштва на РМ).

Трговец поединец - сметководител е физичко лице кое е регистрирано согласно со Законот за трговските друштва за вршење на сметководствени работи, поседува уверение за сметководител и лиценца за работа од Институтот на сметководители и овластени сметководители на Р. С. Македонија.

Трговец поединец - овластен сметководител е физичко лице кое е регистрирано согласно со Законот за трговските друштва за вршење на сметководствени работи, поседува уверение за овластен сметководител и лиценца за работа издадени од Институтот на сметководители и овластени сметководители на Р. С. Македонија.

Друштво за вршење сметководствени работи претставува трговско друштво чија што правна форма е усогласена со Законот за трговските друштва за вршење на сметководствени работи, поседува лиценца за работа издадена од Институтот на сметководители и овластени сметководители на Р. С. Македонија.

Трговец поединец – сметководител, Трговец поединец – овластен сметководител и Друштво за вршење сметководствени работи како правни форми за вршење на сметководствени работи се регистрирани во соодветните регистри: Регистар за трговец поединец – сметководител,

Регистар за трговец поединец – овластен сметководител и Регистарот на друштва за вршење на сметководствени работи.

3. СМЕТКОВОДИТЕЛ И ОВЛАСТЕН СМЕТКОВОДИТЕЛ

Сметководителот и овластениот сметководител претставуваат вршители на сметководствени работи. Сметководствените работи се вршат во согласност со Законот за вршење сметководствени работи, Законот за трговските друштва и Законот за сметководството за непрофитните организации.

Одредено лице за да се стекне со право да биде сметководител или овластен сметководител треба да исполни конкретни услови кои се предвидени со правна регулатива односно со Законот за вршење сметководствени работи, од аспект на образование и работно искуство, за што се издава соодветно уверение. Секое лице се стекнало со уверение за сметководител, односно овластен сметководител може да врши сметководствени работи откако ќе биде евидентирано во Регистарот на сметководители, односно во Регистарот на овластени сметководители. Потребни услови кои треба да ги исполнува секое лице за да се стекне со право да работи како сметководител се следните: завршено средно економско образование и работно искуство од најмалку три години од областа на сметководството или завршено тригодишно високо образование од областа на економијата или бизнисот, односно завршени студии според Болоњската декларација (180 кредити) и работно искуство од најмалку две години од областа на сметководството, завршено четиригодишно високо образование (VII/1 степен, 240 кредити) од областа на економијата или бизнисот и најмалку една години од областа на сметководството. Лицата кои се стекнале со уверение за сметководител ги вршат сметководствените работи кои се поврзуваат со водење на трговски (деловни) книги за сите обврзници за водење на сметководство, составување и потпишување на годишна сметка за трговци поединци и здруженија и фондации. Со статус на овластен сметководител може да се стекне лицето доколку ги исполнува следните услови од аспект на образование и работно искуство: завршено четиригодишно високо образование (VII/1 степен) од областа на економијата или бизнисот, односно завршени студии според Болоњската декларација и има 240 кредити според европскиот кредит - трансфер систем (ЕКТС) и потврда за работно искуство од најмалку три години од областа на сметководството.

Лицата кои се стекнале со уверение за сметководител ги вршат сметководствените работи кои се поврзуваат со водење на трговски (деловни) книги за сите обврзници за водење на сметководство,

составување и потпишување на годишна сметка и финансиски извештаи за сите обврзници за водење на сметководство.

4. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Во спроведување на истражувањето како и во процесот на изработката на овој труд беа применувани методот на анализа, метод на синтеза како и посебните специфични научни методи, современи методи и класични методи на анализа.

Со цел да се согледа и утврди дали младите на возраст од 18 до 35 години се информирани за можноста и условите за работа како сметководители во сопствено претпријатие како една од можностите за започнување на претприемничка активност или да бидат вработени кај друг претприемач (сметководствено биро), спроведено е практично истражување. Исто така цел на истражувањето беше и согледувањето на реалната состојба од аспект на информираноста на таргет групата вклучена во истражувањето во однос на законската регулатива како и потребата од едукација на испитаниците за можностите и ограничувањата кои произлегуваат од позицијата сметководител и овластен сметководител. Анкетниот прашалник врз основа на кој се спроведе истражувањето се состоеше од 5 прашања кои се однесуваа на ставовите и размислувањата на испитаниците за работа како сметководители. Од добиените одговори на поставените прашања се потврдија поставените хипотези и тоа:

Хипотеза број 1 - Младата популација не е информирана за законската регулатива со која се регулира работата на сметководителите,

Хипотеза број 2 - Младата популација не е информирана за условите за стекнување на правото да работи како сметководител или овластен сметково и

Хипотеза број 3 - Младата популација има потреба од едукација за стекнување на знаења од областа на сметководството.

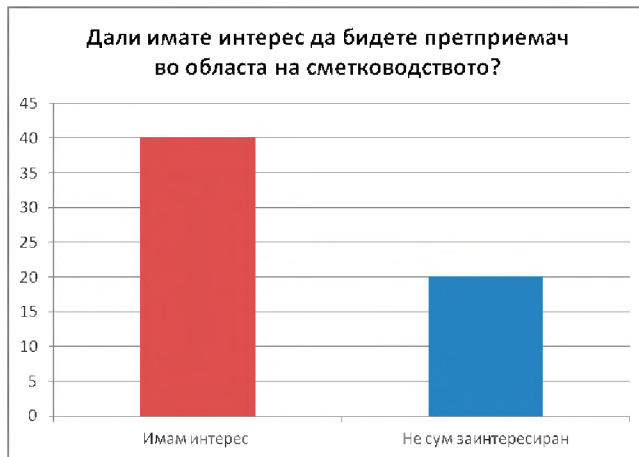
5. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТАЖУВАЊЕТО

Во истражувањето беа вклучени 70 испитаници на возраст од 18 до 35 години од кои 60 испитаници покажаа интерес и се вклучија во истражувањето при што преку одговор на поставените прашања, дадоа своевидување на материјата која е предмет на истражување. Истражувањето беше спроведено во периодот од 01.07.2019. г. до 31.12.2019. г.

Според одговорите кои беа добиени од испитаниците, дескриптивната статистика, вкупниот број на опсервации добиени на секое прашање, добиени се следните резултати:

На првото прашање - *Дали имате интерес да бидете претприемач во областа на сметководството?*, поголем дел од лицата вклучени во истражувањето или 40 испитаници одговорија дека имаат интерес да започнат сопствен бизнис како претприемачи во областа на сметководството а 20 испитаници одговорија дека не се заинтересирани да работат во оваа област. Добиените податоци графички се прикажани на слика број 1.

Слика број 1. Графички приказ на резултатите од прашањето - *Дали имате интерес да бидете претприемач во областа на сметководството?*

Извор: Според сопствено истражување

На следното прашање - *Дали сте информирани за можностите кои ги нуди професијата сметководител односно овластен сметководител?*, поголемиот дел од испитаниците или 52 испитаници одговорија дека не се доволно информирани за позитивните аспекти за работа како сметководител. Спротивно од нив, само 8 испитаници сметаат дека се доволно информирани за оваа проблематика. Добиените податоци се прикажани на слика број 2.

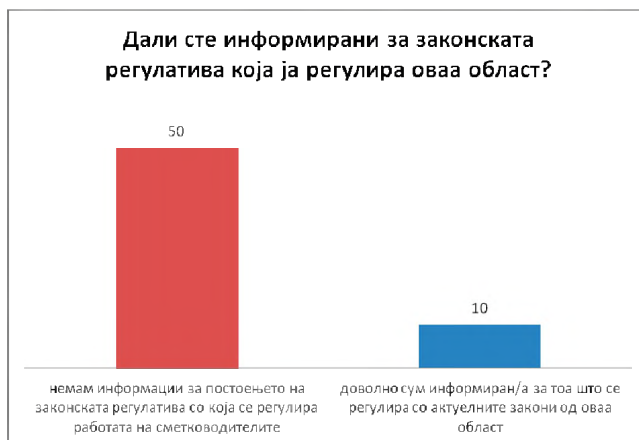
Слика број 2. Графички приказ на резултатите од прашањето - Дали сте информирани за можностите кои ги нуди професијата сметководител односно овластен сметководител?

Извор: Според сопствено истражување

На прашањето - Дали сте информирани за законската регулатива која ја регулира оваа област?, 50 испитаници немаат информации за постоењето на законската регулатива со која се регулира работата на сметководителите а 10 испитаници сметаат дека се доволно информирани за тоа што се регулира со актуелните закони од оваа област. На слика број 3 графички се прикажани добиените резултати од погоре дадените одговори.

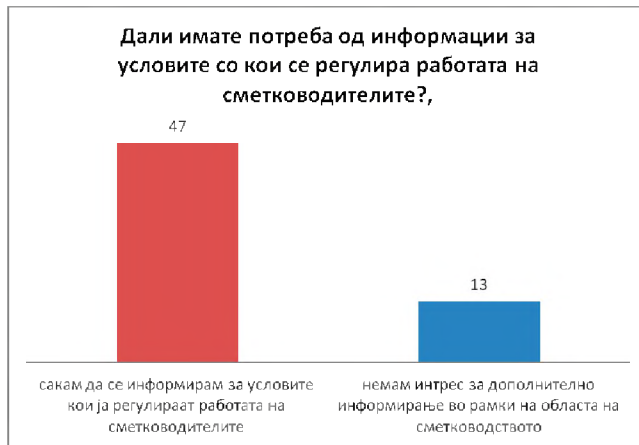
Слика број 3: Графички приказ на резултатите од прашањето – Дали сте информирани за законската регулатива која ја регулира оваа област?

Извор: Според сопствено истражување

На четвртото прашање - *Дали имате потреба од информации за условите со кои се регулира работата на сметководителите?*, 47 испитаници се изјаснија дека сакаат да се информираат за условите кои ја регулираат работата на сметководителите а 13 лица кои беа вклучени во истражувањето не покажаа интрес за дополнително информирање во рамки на областа на сметководството. На слика број 4 прикажани се графички добиените одговори.

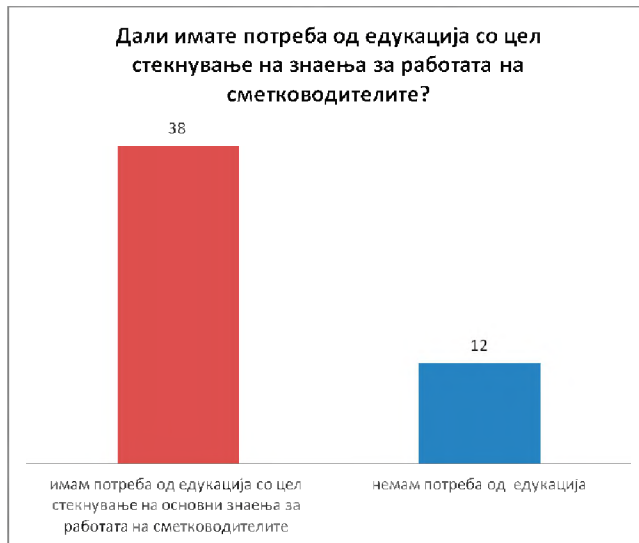
Слика број 4. Графички приказ на резултатите од прашањето - *Дали имате потреба од информации за условите со кои се регулира работата на сметководителите?*

Извор: Според сопствено истражување

На петтото прашање – *Дали имате потреба од едукација со цел стекнување на знаења за работата на сметководителите?*, 38 испитаници одговорија дека имаат потреба од едукација со цел стекнување на основни знаења за работата на сметководителите а 12 испитаници одговорија дека немаат потреба од едукација. Добиените резултати од ова прашање, графички се прикажани на слика број 5.

Слика број 5. Графичи приказ на резултатите од прашањето - Дали имате потреба од едукација со цел стекнување на знаења за работата на сметководителите?

Извор: Според сопствено истражување

6. ЗАКЛУЧОК

Извршувањето на сметководствените работи подрзбира процес на прибирање и обработка на податоци врз основа на сметководствени документи, подготовка и водење на трговски односно деловни книги и составување на годишна сметка и финансиски извештаи во согласност со законската регулатива. Како сложен процес бара исклучителна стручност и посветеност од страна на сметководителите - лицата кои се директно вклучени во истиот. Условите за стекнување со статус на сметководител или овластен сметководител како и овластувањата се определени со Законот за вршење на сметководствени работи.

Човечките ресурси претставуваат основен конкурентски фактор на немилосрдниот светски пазар на производи и услуги (OECD, 1990). Планирањето на човечките ресурси се поврзува со бизнис стратегијата на работа, потребите на работата, демографските трендови и возраста на населението. Планирањето на човечки ресурси подразбира извршување на две основни групи на активности: усогласеност на процесите на работа со потребите од човечки ресурси и истражување на алтернативните политики, акции и нивните ефекти на развојот на човечките ресурси (Casson, 2004).

Од тие причини, во рамки на трудот се спроведе истражување за тоа дали младите на возраст од 18 - 35 години се информирани за условите за работа како сметководители во сопствено претпријатие како една од можностите за започнување на претприемничка активност. Добиените резултати ги потврдија поставените хипотези кои се однесуваат на тоа дека младата популација не е информирана за законската регулатива со која се регулира работата на сметководителите, што подразбира дека младите не се информирани и за условите за стекнување на правото да работи како сметководител или овластен сметководител, што претставува потврда за тоа дека потребата од едукација за стекнување на знаења од областа на сметководството е неопходна. Согледувањето на реалната состојба во овој сегмент и преземањето на соодветни активности ќе придонесе за постигнување на рамнотежата помеѓу потребите на пазарот, стручното образование, стекнување на потребните квалификации како можност за започнување со сопствен бизнис.

ЛИТЕРАТУРА

1. American Accounting Association. (1966). *A Statement of Basic Accounting Theory*, Evanston III, pp. 1 – 10.
2. Casson R. (2004). *Revaluating Company Manpower Planning in the Light of Some Practical Experiences in Bryant and Niehans*, London.
3. OECD. (1990). *Education Committee Technology and Education*, ISCEDs, Paris, pp. 4 – 10.
4. Ѓорѓиева-Трајковска О, Колева Б. (2019). *Финансиско сметководство*, Универзитет Гоце Делчев – Штип.
5. Закон за вршење сметководствени работи, Службен весник на РМ бр. 95/12, 188/13 и 27/14.
6. Законот за сметководство на буџети и буџетски корисници (пречистен текст), Службен весник на РМ број 61/02, 98/02 и 81/05.
7. Законот за сметководство на непрофитни организации, Службен весник на РМ бр. 24/03, 17/11 и 154/14.
8. Петревска Б., Магдинчева - Шопова М. (2018). *Економика на претпријатија*, Универзитет Гоце Делчев – Штип.
9. Русевски Т. и др. (2004). *Вовед во сметководството*, Економски факултет, Скопје.
10. Русевски Т. (1995). *Книговодство и сметководство*, Сојуз на СФР на РМ, Скопје.
11. Хорнгрен, Ч. Т., Саудем, Ф. А., Елиот, Ц. А., Филбрик, Д. Р. (2010). *Вовед во финансиско сметководство*, Превод на деветтото издание, Скопје.

ETIKA U RAČUNOVODSTVENOJ PROFESIJI

ETHICS IN THE ACCOUNTING PROFESSION

Semina Škandro¹

SAŽETAK

U posljednjim godinama u poslovnom svijetu sve više pažnje posvećuje se pitanju poslovne etike, iz razloga sve većeg broja otkrivenih neetičkih radnji u poslovanju. Računovodstvo kao vitalna funkcija u preduzeću izložena je jakim pritiscima ka neetičnom ponašanja u struci. U cilju zaštite računovodstvene profesije donose se zakoni, propisi kao i kodeks profesionalne etike jer računovodstvo kao profesiju karakteriše odgovornost prema korisnicima informacija koje su produkt njihovog rada. Poštovanje profesionalne etike posebno je važno upravo za računovodstvenu profesiju, jer je zadatak računovođa prikazivanje istinitih i fer informacija o poslovanju poslovnog subjekta, odnosno računovođe su osobe koje su zadužene za osiguranje tačnih i pouzdanih informacija. Etičko ponašanje i profesionalizam od strane računovođa značajno je za procjenu vjerodostojnosti i kvalitete njihovog rada. U radu je prikazan pojam etike, sa posebnim akcentom na značaj Kodeksa poslovne etike u računovodstvenoj profesiji koja je vrlo važna za cjelokupno poslovanje preduzeća.

KLJUČNE RIJEČI: računovodstvo, etika, etičko ponašanje, kodeks.

ABSTRACT

In recent years, the business world has been paying increasing attention to the issue of business ethics, due to the increasing number of unethical actions in business being discovered. Accounting as a vital function in a company is exposed to strong pressures towards unethical behavior in the profession. In order to protect the accounting profession, laws, regulations and a code of professional ethics are enacted because accounting as a profession is characterized by responsibility towards users of information that is the product of their work. Respect for professional ethics is especially important for the ac-

1 Doc. dr. sc. Semina Škandro, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, e-mail: seminaskandro@hotmail.com

counting profession, because it is the task of the accountant to present true and fair information about the business of the business entity, that is, the accountant is the person charged with ensuring accurate and reliable information. Ethical behavior and professionalism on the part of accountants is important to assess the creditability and quality of their work. The concept of ethics is presented in the paper, with special emphasis on the importance of the Code of Business Ethics in the accounting profession, which is very important for the overall business of the company.

KEY WORDS: *accounting, ethics, ethical behavior, code.*

1. UVOD

U savremenom poslovanju pitanje etičnosti sve je više predmet istraživanja, pa tako i u području računovodstvene profesije. Posao računovođe je da osigura tačne i pouzdane informacije o poslovanju privrednog subjekta zainteresiranim korisnicima, te je iz tog razloga jako bitno poštivanje etičkih normi ponašanja u radu. Certifikovane računovođe su osobe koje su zaposlene u preduzeću ili agenciji za pružanje računovodstvenih usluga, te sam opis njihovog posla im diktira da moraju voditi računa o povjerljivosti informacija do kojih dođu, jer su te informacije temelj za donošenje poslovnih odluka.

Međutim, nije rijedak slučaj da se računovođe ponašaju neetično i time ugroze istinitost i kvalitetu informacija prezentiranih u financijskim izvještajima. Odnosno, iako je primjena etičkih standarda propisana Zakonom o računovodstvu i reviziji, praksa je pokazala drugačiji odnos, a neki od razloga koji su doveli do toga su nelojalna konkurencija, degradacija računovodstvene profesije u odnosu na druge, neriješen status računovodstvene struke, loša zakonska rješenja, slab interes za edukacijom u oblasti računovodstvene profesije i slično.

Međunarodna fondacija računovođa (IFAC) je donijela temeljne odrednice Kodeksa etike za profesionalne računovođe, čiji je cilj doprinijeti kvaliteti i unificiranju rada računovođa i revizora. Članice IFAC-a su prihvatile njegovu primjenu ili su na osnovu njega donijele nacionalne etičke standarde. Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (*International Accounting Standards Board - IASB*) upućuje sve učesnike u financijskom izvještavanju na etično ponašanje.

Certifikovane računovođe su u obavezi kontinuirano se educirati u računovodstvenoj profesiji, pratiti izmjene propisa i standarda i poštivati pravna, etična i druga pravila struke, jer nepoštivanje temeljnih načela Kodeksa profesionalne etike ostavlja prostor za moguće manipulacije u financijskim izvještajima i lažno financijsko izvještavanje.

2. OSNOVE RAČUNOVODSTVENE ETIKE

Etika predstavlja jedan od temeljnih stubova na kojima počiva uređeno društvo. Etika (*grč. ethos -običaj, navika, značaj, narav*) je nauka o moralu kojoj je osnovni zadatak da nas upozna sa pojmom morala, njegovim komponentama, a njen zadatak je da ukaže na prave i istinske ljudske vrijednosti. U širem smislu etika je filozofska disciplina koja ispituje ciljeve i smisao moralnih htijenja, temeljne kriterije za vrednovanje moralnih činova, kao i uopće zasnovanosti i izvora morala (Filipović, 1989).

Prema Milojeviću (Milojević, 2007) etika se može definisati kao skup moralnih principa ili vrijednosti koje su obavezne za pripadnike pojedinih profesija. Ovo se posebno odnosi na ljekare, advokate, računovođe i revizore. Moral (*lat. moralitas i mores - običaji, navike, načini, karakter, prikladno ponašanje*) označava postupke i djelatnosti čija je ispravnost ili pogrešnost od značaja, odnosno pravila koja vladaju tim djelatnostima. Moral je skup pisanih i nepisanih pravila ponašanja koji vladaju jednim društvom, odnosno moral su pravila koja vladaju tim djelatnostima i postupci koje ta pravila poštuju, njeguju, usaduju i primjenjuju.

Računovodstvenu etiku možemo definisati kao skup općeprihvaćenih moralnih normi temeljenih na etičkim vrijednostima, potrebnih prilikom sastavljanja i prezentiranja financijskih informacija vezanih za pojedinu instituciju ili preduzeće. Zadatak računovodstva je da vrijednosno prati, proučava i evidentira poslovne promjene nastale u preduzeću, te da na temelju toga priprema i sastavlja izvještaje za interne i eksterne korisnike, koji su temelj za donošenje poslovnih odluka.

Rad profesionalnih računovođa je protkan etikom i računovodstvo je jedna od etički najzahtjevnijih profesija. Etika je u osnovi računovodstvene profesije i bez etike ova profesija ne bi mogla da postoji (Stojanović, 2010).

Upravo iz ovog razloga je jako bitno da se donosioci odluka mogu pouzdati u realno i fer izvještavanje. Računovođe su osobe u preduzeću od kojih se najčešće traže informacije vezane za donošenje odluka od strane finansijskih menadžera, kao što su likvidnost preduzeća i određene savjete po pitanju poreza.

Shodno navedenom, pred računovođe se postavlja imperativ, prije svega načela transparentnosti, jer u novije vrijeme za informacije o poslovanju preduzeća zainteresiran je puno širi krug stejkholdera. Upravo iz ovog razloga, Zakon o računovodstvu i reviziji je obavezao da se primjenjuju Međunarodni računovodstveni standardi i Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja, čije donošenje ima za cilj transparentnost i uporedivost finansijskih izvještaja.

3. KODEKS POSLOVNE ETIKE RAČUNOVOĐA

Etika zauzima važno mjesto u računovodstvenoj profesiji. Najpoznatiji kodeks za profesiju računovođa u svijetu je Kodeks profesionalnog ponašanja članova AICPA u SAD i Etički kodeks za profesionalne računovođe Međunarodne federacije računovođa (IFAC).

Međunarodna federacija računovođa (IFAC) služi javnom interesu kroz doprinos razvoju snažnih i održivih organizacija, tržišta i ekonomije. Zalaže se za transparentnost, odgovornost i uporedivost financijskog izvještavanja, pomaže unapređenje računovodstvene profesije i obavještava o značaju i vrijednosti računovođa za globalnu financijsku infrastrukturu. Osnovana je 1977. godine i trenutno broji više od 175 članica i pridruženih članica u preko 130 zemalja i jurisdikcija, te zastupa gotovo tri miliona računovođa u javnoj praksi, sektoru obrazovanja, državnim službama, industriji i trgovini.

Odbor za međunarodne standarde etike za računovođe (*International Ethics Standards Board for Accountants – IESBA*) usvojio je i objavio Etički kodeks za profesionalne računovođe. Profesionalni računovodstveni savezi, odnosno organizacije računovođa koji su članovi IFAC-a uradili su prevod kodeksa na domaći jezik i objavili njegovu primjenu od strane profesionalnih računovođa.

Pod profesionalnim računovođama podrazumijevaju se sve osobe koje obavljaju poslove računovodstva, revizije, poreza, konsaltinga i sličnih poslova kojima se daju savjeti u poslovanju privrednih subjekata i drugih kometenata. U tabeli br.1 dat je uporedni prikaz načela prema IESB-ovom Kodeksu i prema AICPA-ovom Kodeksu.

Tabela 1. Temeljna etička načela prema IESB i AICPA Kodeksu

ETIČKA NAČELA PREMA IESB-ovom KODEKSU	ETIČKA NAČELA PREMA AICPA-ovom KODEKSU
Poštenje	Odgovornost
Objektivnost	Javni interes
Profesionalna sposobnost i dužna pažnja	Integritet (poštenje)
Povjerljivost	Objektivnost i nezavisnost
Profesionalno ponašanje	Dužna pažnja
	Djelokrug i priroda

Izvor: (Ramljak, Rogošić, Perica, 2016)

Kodeks poslovne etike za profesionalne računovođe IFAC-a strukturiran je iz sljedećih dijelova:

- uvodni dio (definicija, javni interes, ciljevi, temeljna načela: čestitost, objektivnost, profesionalna sposobnost i dužna pažnja, povjerljivost, stručno ponašanje, tehnički standardi),
- kodeks etike primjenjiv za sve profesionalne računovođe,
- kodeks etike primjenjiv za profesionalne računovođe u javnom djelovanju,
- Međunarodni standardi nezavisnosti.

Profesionalne računovođe će postupati u skladu sa sljedećim osnovnim načelima:

- Poštenje/čestitost/integritet – biti pošten i iskren u svim profesionalnim i poslovnim odnosima.
- Objektivnost – ne dopustiti da pristrasnost, sukob interesa ili neprimjeren uticaj drugih nadvlada njegove profesionalne ili poslovne procjene. Biti fer, intelektualno pošten, ne podlijevati sukobu interesa.
- Profesionalna kompetencija (sposobnost) i dužna pažnja – održavati profesionalna znanja i vještine na nivou potrebnom za osiguranje da će klijent ili poslodavac primiti kompletnu profesionalnu uslugu temeljenu na savremenim dostignućima prakse, zakonodavstva i tehnike, te djelovati marljivo u skladu s primjenjivim stručnim i profesionalnim standardima.
- Povjerljivost – poštivati povjerljivost informacija stečenih na osnovu profesionalnih i poslovnih odnosa, te iz tog razloga ne objavljivati bilo koju informaciju trećim licima bez posebnog i odgovarajućeg odobrenja, osim ako nema zakonskog ili profesionalnog prava ili obaveze da se objavi, niti koristiti informacije za ličnu korist profesionalnog računovođe ili trećih strana.
- Profesionalno ponašanje – postupati u skladu s relevantnim zakonima i regulativama, izbjeći svaku radnju koja diskreditira profesiju.

Međutim, bez obzira na navedeno, profesionalne računovođe su konstantno izloženi različitim prijetnjama koje utiču na narušavanje temeljnih načela koja su navedena u Kodeksu, kao što su:

- Prijetnja na osnovu ličnog interesa – prijetnja da će finansijski ili drugi interes neprimjeren uticati na procijenu ili ponašanje profesionalnog računovođe.
- Prijetnja na osnovu samoprovjere – prijetnja da profesionalni računovođa neće primjeren ocijeniti rezultate prethodne procijene ili pružene usluge nekih drugih osoba koje su istu procijenu već prethodno obavile.
- Prijetnja na osnovu propagiranja – prijetnja da će profesionalni računovođa propagirati položaj poslodavca ili klijenta do mjere koja kompromitira objektivnost profesionalnog računovođe.

- Prijetnja usljed zblizenosti – prijetnja da će zbog dugotrajnog ili bliskog odnosa sa poslodavcem ili klijentom, profesionalni računovođa biti previše suosjećajan za njegove interese.
- Prijetnja usljed zastrašivanja – prijetnja da će profesionalni računovođa radi stvarnog ili umišljenog pritiska ustručavati se obavljati posao objektivno.

4. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA POŠTIVANJA RAČUNOVODSTVENE POSLOVNE ETIKE

Mnogobrojne financijske prevare u svijetu su izazvale veliku pažnju javnosti. Prikazivanjem lažnih financijskih izvještaja mnogi investitori su dovedeni u zabludu zbog koje su doživjeli velike financijske gubitke. Veliki financijski skandali su se počeli pojavljivati početkom 21. vijeka i doveli su do financijskih gubitaka koji su dosegali iznose i preko nekoliko milijardi dolara, a među najpoznatijim su Enron, Wordcom, Parmalat,... Česte prevare kroz lažno financijsko izvještavanje stvorile su ambijent nepovjerenja prema pouzdanosti financijskog izvještavanja, te računovodstvenoj i revizijskoj profesiji.

Profesionalno ponašanje računovodstvenih radnika podrazumijeva izbjegavanje svake radnje koja diskreditira profesiju i koja je u skladu sa odgovarajućim zakonima i pravilima. Radnici u računovodstvenoj profesiji moraju poštivati Kodeks poslovne etike za računovođe, posjedovati visok stepen profesionalnog integriteta, a u svom ponašanju primat moraju dati norma moralnog ponašanja. Radi se o profesiji koja kontinuirano mora raditi na usavršavanju znanja i vještina kroz razne edukacije iz oblasti računovodstva, revizije i finansija, kao i iz informacionih tehnologija i menadžmenta sa fokusom na što više praktičnog rada.

Danas u turbulentnim vremenima, veliki je izazov pred računovodstvenom profesijom s obzirom da u Bosni i Hercegovini još uvijek nije uređeno tržište računovodstvenih poslova i nije na nivou na kojem bi trebao biti ugled i položaj profesionalnih računovođa u društvu.

Potvrda navedenom je istraživanje koje su 2014. godine uradili Kurtanović, Mušibegović i Kadrić o profesionalnom ponašanju računovodstvenih radnika u Bosni i Hercegovini. U svom radu navode da se računovodstvene usluge često pružaju bez elementarnog stručnog znanja, bez poznavanja standarda i vještina. Posebno je interesantna spoznaja da računovodstvene usluge pružaju osobe različitog nivoa obrazovanja od niskokvalificiranih priučenih knjigovođa do visokoobrazovanih stručnjaka. Također, u svom radu navode da je struka certifikovanog računovođe u Bosni i Hercegovini podcijenjena i da treba dodatno raditi na unapređenju regulative u ovoj

profesiji kako bi se podigao ugled na viši nivo u društvu. U razvijenim državama zapada profesionalne računovođe uživaju visok ugled i dio su organizirane profesije, gdje se njihovo mišljenje itekako poštuje i primjenjuje, a država ima povjerenje u udruženje računovođa (Kurtanović, Mušinbegović i Kadrić, 2014).

O važnosti etike za rad računovođa, o znanju Kodeksa profesionalne etike računovođa, te značaju etike za rad računovođa na području Slovenije, 2014. godine istraživala je Grivec, pokušavajući doći do odgovora na pitanja jesu li ikad računovođe djelovale u suprotnosti s etičkim normama, jesu li podložni pritiscima u pogledu lažiranja računovodstvenih informacija, kako se ponašaju kad budu dovedeni u takvu poziciju, te da li se povećava broj prekršaja u slovenskoj računovodstvenoj struci u posljednje vrijeme (Grivec, 2014). Anketiranjem računovodstvenih servisa se došlo do podataka da 87,50% anketiranih smatra da je Kodeks profesionalne etike računovođa za njih vrlo značajan, dok su ostali smatrali da nije posebno značajan. Također, navodi se zabrinjavajući podatak da 1,79% anketiranih smatra da je kodeks zbirka pravila bez posebne upotrebne vrijednosti, a čak 26,79% ih nije ni pročitao kodeks. Većina ispitanika su mišljenja da se u Sloveniji u zadnje vrijeme broj kršenja etike povećava, te da raste pritisak na računovođe da vrše neetične radnje.

Ramljak, Rogošić i Perica su na području Republike Hrvatske istraživali profesionalno ponašanje računovodstvenih radnika u funkciji ostvarivanja etičkih standarda, gdje je naglasak stavljen na rad računovođa u skladu sa postavljenim etičnim normama. Cilj istraživanja koje je sprovedeno 2016. godine je istražiti uticaj poznavanja Kodeksa etike za profesionalne računovođe na etično ponašanje. Dobiveni rezultati temelje se na povratnim informacijama od 55 računovodstvenih radnika i ukazuju da su računovođe koje izvrsno poznaju odredbe Kodeksa etike za profesionalne računovođe etički osvješteniji, te posljedično skloni etičnijem profesionalnom ponašanju (Ramljak, Rogošić, Perica, 2016).

U Republici Hrvatskoj računovodstvena profesija se još treba uređivati, ono što najviše smeta računovođama je to što danas svatko može da se bavi ovim poslom, pogotovo u teškim privrednim situacijama, gdje nude posao po dosta nižim cijenama kako bi osigurali egzistenciju (Ramljak, Pavić, 2016). Ono što je posebno interesantno jeste činjenica da će u savremenim uslovima poslovanja poslovni subjekti prvo rezati knjigovodstvene troškove, tj. odabrat će računovođu koji nudi nižu cijenu usluga i neće im biti važno koliko je računovođa profesionalan i zna li obavljati svoj posao u skladu sa zakonom i poštiva li pravila struke. Računovođe u Republici Hrvatskoj još uvijek nemaju ugled u društvu koji zaslužuju, a nisu ni adekvatno plaćeni (Ramljak, Pavić, 2016).

U Srbiji se računovođe također susreću sa sličnim problemima sa kojima se susreću i u ostalim državama u regionu. Đukić i Pavlović u svom radu navode da srž problema u Srbiji leži u eliminisanju profesionalne regulative i drastične narušenosti položaja i ugleda profesionalnog računovođe i računovodstvene profesije općenito (Đukić, Pavlović, 2014). Oni navode da bi uvođenjem etike i profesije u zakonsku regulativu Srbije bila ozakonjena primjena etičkih zahtjeva IFAC-ovog etičkog kodeksa profesionalnih računovođa i uspostavljeni konkretniji mehanizmi usmjereni za pouzdanost informacija u financijskim izvještajima. Za profesionalne računovođe ključna je etička odgovornost u vezi sa pripremom informacija i efikasnim odolijevanjem pritiscima usmjerenim na kršenje fundamentalnih etičkih principa. Profesionalnim računovodama izričito je zabranjeno primanje poklona ili usluga koje ugrožavaju njihovu nezavisnost.

Krkač, Volarević i Josipović smatraju da je temeljni problem kad je u pitanju etika u računovodstvu taj da se računovodstvenim podacima može manipulirati tako da se obmanjuju pojedinci unutar kompanije (Krkač, Volarević i Josipović, 2011).

Ovim problemom bavili su se i Abernethy, Bouwens i Van Lent ispitujući da li je računovodstvena manipulacija više ili manje ovisna o etičkim vrijednostima. Njihovi rezultati su pokazali da licenca etičkog rada smanjuje pojavu računovodstvenih manipulacija, te da etičke vrijednosti igraju zaista važnu ulogu u praksi (Abernethy, Bouwens i Van Lent, 2012).

Glavni razlozi za nizak nivo poštovanja Kodeksa profesionalne etike od strane računovođa u praksi su: pohlepa, lični interesi, pritisci poslodavca i klijenta, niske cijene usluga, socijalne prilike, slaba zakonska regulativa i nedostatak jasno definisanog ponašanja. Do sličnog zaključka su u svom istraživanju došli i Akebor i Tennyson 2014. godine, prilikom analiziranja 125 računovođa i revizora o etici u računovodstvenoj profesiji u Nigeriji. Oni smatraju da faktori kao što su pohlepa i sebičnost najviše utiču na profesionalno ponašanje računovođa, a najmanji uticaj da ima nedostatak jasno definisanog etičkog ponašanja (Akebor i Tennyson, 2014).

Prema istraživanjima koja su 2016. godine sproveli Ragatz (Ragatz, 2016) i Suzuki i Yamada (Suzuki i Yamada, 2016) došlo se do spoznaje da se neetično ponašanje još uvijek javlja sa značajnim posljedicama za stejkholdere. Prema istraživanju koje je realizovano u Australiji 2017. godine, glavna etična pitanja su manipulativno i neprecizno financijsko izvještavanje, nedostatak transparentnosti u računovodstvenim odlukama i povreda povjerljivosti (Neesham i Azim, 2017).

Na osnovu istraživanja koje je naručio *PricewaterhouseCoopers* 2003. godine, utvrđeno je da etika nije dosljedan, integrirani dio obrazovanja većine studenata računovodstva i u izvještaju se savjetuje nastavnicima raču-

novodstva da povećaju mogućnost uključivanja etike i etičkih pitanja u učionice. (Gaa i Thome, 2014).

Profesionalne kompetencije računovođa razvijaju se tokom inicijalnog profesionalnog usavršavanja prije dobijanja sertifikata računovođe, a održavaju i unapređuju kroz kontinuirano profesionalno usavršavanje.

Profesionalne kompetencije imaju osnov u etičkim standardima. IESBA-ov Međunarodni kodeks etike za profesionalne računovođe navodi da fundamentalni princip profesionalne kompetencije i adekvatne brige nameću sljedeću obavezu za sve profesionalne računovođe (7. Paragraf 110.1 A1 (c)):

- da postignu i zadrže profesionalno zvanje i vještine na nivou koji je potreban kako bi klijentima ili poslodavcima osigurali kompetentnu profesionalnu uslugu zasnovanu na važećim tehničkim i profesionalnim standardima i relevantnoj regulativi,
- da postupaju obazrivo i u skladu sa primjenjivim tehničkim i profesionalnim standardima.

Kontinuirano profesionalno usavršavanje omogućava profesionalnim računovođama da razviju i održavaju sposobnost za konkretan rad u profesionalnom okruženju (7. Paragraf 113. 1. A2).

MOS - 7 (Međunarodni obrazovni standard) je stupio na snagu 01.01.2014. godine, a novi revidirani MOS - 7 je u primjeni od 01.01.2020. godine i propisuje da kontinuirano profesionalno usavršavanje zahtjeva da profesionalne računovođe razviju i održavaju profesionalne kompetencije koje su neophodne za pružanje visokokvalitetnih usluga klijentima, poslodavcima i drugim akterima, i na taj način jačaju povjerenje javnosti u profesiju (18. Paragraf 1). Revidirani MOS - 7 ima za cilj unapređenje dosljednosti, kvaliteta i relevantnosti programa kontinuiranog profesionalnog usavršavanja koji pohađaju profesionalne računovođe.

Profesionalne računovođe kontinuiranu profesionalnu edukaciju mogu steći kroz „formalne“ metode kao što su:

- seminari,
- konferencije,
- kursevi,
- radionice,
- praktično iskustvo,
- pisanje istraživačkih radova, stručnih članaka, udžbenika,
- učestvovanje u odborima za razvijanje i/ili obezbjeđivanje stručnih materijala za učenje i sl.

Mnogobrojna istraživanja koja su sprovedena na temu etike u obrazovanju pokazala su da će etika u obrazovanju pomoći studentima da postanu svjesni etičkih problema sa kojima bi se mogli susresti u praktičnom radu, međutim istraživanja su pokazala da obrazovanje ne utiče na etičke stavove.

To znači da iako se u obrazovnim sistemima ne izučava etika, taj izostanak nije povezan sa neetičnim ponašanjem u radnom odnosu, jer etika ne znači da će se neko ponašati etično / neetično. Kad je struka u pitanju etika je jako važna, ali etičko obrazovanje ne, te stoga kroz kontinuiranu profesionalnu edukaciju stalno treba biti prisutna tema koja se odnosi na etiku.

Od ključne važnosti za profesionalne računovođe je da usvoje i vode računa o etičkim principima koji regulišu sve njihove odnose. Profesionalne vrijednosti, etika i stavovi omogućavaju da se profesionalne računovođe prepoznaju kao pripadnici profesije i da rade kao profesionalne osobe (Lutitsky Dražić, Mamić Sačar i Sever, 2010).

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu raspoloživih saznanja raznih istraživanja navedenih u radu, može se zaključiti da poznavanje Kodeksa etike profesionalnih računovođa nije uslov za njihovo etičko ponašanje, njihovu čestitost i profesionalnost u radu. Ali sa druge strane, profesionalne računovođe trebaju težiti obavljanju svoje djelatnosti u okvirima etičkog ponašanja i poštivanja odredbi Kodeksa poslovne etike. Ovo iz razloga što su rezultati rada profesionalnih računovođa, odnosno outputi njihovog djelovanja temelj za donošenje poslovnih odluka. Neetično ponašanje vodi lažnom financijskom izvješavanju, a to onda dovodi u zabludu donosioca odluka i navodi na pogrešan smjer.

Nije rijedak slučaj da nadređeni od profesionalnih računovođa traže da se neetično ponašaju, da rade suprotno od profesionalnih standarda, pa zbog tog razloga računovođe moraju stalno biti na oprezu i izbjegavati okolnosti i situacije koje mogu dovesti do neprimjerenih poteza koji mogu dovesti u pitanje čast i poštenje računovođe i povjerenje u njegov rad.

Važno je istaći da etika i moral nisu karakteristike privrednog subjekta, etika i moral su odlike ljudi, uposlenika u određenoj organizaciji. Etičan i moralan računovođa doprinosi očuvanju vrijednosti organizacije s jedne strane, te s druge strane bavi se profesijom koja radi u javnom interesu. Profesionalne računovođe imaju značajnu ulogu u privredi, ali i u društvu općenito, a posebno je njihova uloga izražena u interesima stejkholdera (investitora, kreditora, sadašnjih i budućih povjerilaca, vlasnika, menadžera, zaposlenih, javnosti, vladinih institucija...).

Da bi računovođa u obavljanju svojih zadataka bio etičan i moralan, on se konstantno treba edukovati i usavršavati svoje vještine kako bi odgovorio na stalne izazove koji se postavljaju pred računovodstvenu profesiju. Za razliku od nekih drugih profesija, u računovodstvenoj profesiji nije dato na volju dodatno edukovanje, već je certifikovanim računovođama i revizorima

propisana obaveza profesionalnog usavršavanja, sa jasno definisanim kriterijima.

Etičkim kodeksom za profesionalne računovođe jasno su definisani osnovni ciljevi i principi računovodstvene profesije. Ključne vrijednosti za računovodstvenu profesiju su povjerenje, čestitost, odgovornost, fer i pravičan odnos, privrženost poslu i civilizirano ponašanje. Posljedice neetičnog ponašanja profesionalnih računovođa mogu biti katastrofalne, kako po računovođu, tako i po poslovnog subjekta u kojem radi (pad ugleda, tržišne vrijednosti, cijena dionica, smanjen interes od strane investitora, prekid poslovnih odnosa i slično), pa i po druge korisnike informacija.

LITERATURA

1. Abernethy, M. A., Bouwens, J., Van Lent, L. (2012). *Ethics, performance measure choice, and accounting manipulation*, Working paper, Tilburg University.
2. Akebor, C. O., Tennyson, O. (2014). *Ethics of Accounting Profession in Nigeria*, Journal of Business and Economics, 5 (8), pp. 1374 - 1382.
3. Đukić, T., Pavlović, M. (2014). *Kvalitet finansijskog izveštavanja u Republici Srbiji*, Economic Themes, No. 1, str. 101 – 116.
4. Filipović, V. (1989). *Filozofski riječnik*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.
5. Gaa, J. C., Thorne, L. (2004). *An Introduction to the Special Issue on professionalism and Ethics in Accounting Education*, Sarasota, Vol. 19, No. 1, pp. 1 – 6.
6. Grivec, M. (2014). *Etika u računovodstvu*, Praktični menadžment - stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Br. 2, str. 17 – 22.
7. Krkač, K., Volarević, H., Josipović, M. (2011). *Načela poslovne etike i korporacijske društvene odgovornosti u području računovodstva, revizije, financija i bankarstva*, Obnovljeni život, No. 2, pp. 187 – 199.
8. Kurtanović, S., Mušibegović, S., Kadić, L. (2014). *Problemi računovodstvene profesije u praksi BH preduzeća*, Business Consultant / Poslovni Konsultant, No. 36, pp. 26 – 34.
9. Lutilsky Dražić, I., Mamić Sačer, I., Sever S. (2010). *Priručnik s objavama o međunarodnoj edukaciji*, Hrvatska revizorska komora, Zagreb.
10. Međunarodni kodeks etike za profesionalne računovođe i Međunarodni standardi nezavisnosti. (2018, 2019), International Federation of Accountants (IFAC).
11. Milojević, D. (2007). *Finansijska revizija i kontrola*, Beogradska poslovna škola, Beograd.
12. MOS 7 – Kontinuirano profesionalno usavršavanje: Profesionalne kompetencije kao etička obaveza računovođa.
13. Neesham, C., Azim, M. (2017). *Building ethical capability for accounting professionals*, A needs analysis study, Final Report, Swinburne Business School - Swinburne University of Technology.
14. Ragatz, J. (2016). *Fake accounts put focus on wells fargo culture*, Financial Times, New York.
15. Ramljak, B., Pavić, M. (2016). *Izazovi računovodstvene profesije u budućem razdoblju*, Računovodstvo, revizija i porezi u praksi, Brela, str. 1 – 11.
16. Ramljak, B., Rogošić, A., Perica I. (2016). *Etično ponašanje profesionalnih računovođa*, Oeconomica Jadertina 2/2016, str. 49 – 64.

17. Ramljak, B., Rogošić, A., Perica, I. (2016). *Profesionalno ponašanje računovodstvenih radnika u funkciji ostvarivanja etičkih standarda*, dostupno na: <https://bib.irb.hr/datoteka/865261.docx>
18. Stojanović, R. (2010). *Etički kodeks profesionalne etike kao condition sine qua non računovodstvene regulative*, Zbornik radova: Mogućnosti i ograničenja razvoja računovodstvene profesije u Srbiji, Beograd.
19. Suzuki, D., Yamada, J. (2016). *Accounting fraud and acoounting standards*, The case of Toshiba`s fraudelent accounting, Proceedings of the 5th International Conference on Accounting, auditing and Taxation, ICAAT.

KREATIVNO RAČUNOVODSTVO I PREVARE U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

CREATIVE ACCOUNTING AND FRAUDS IN FINANCIAL STATEMENTS

Jozo Piljić¹

SAŽETAK

Kreativno računovodstvo bi trebalo da omogući realni prikaz stvarnoga finansijskog stanja i uspješnosti poslovanja tvrtki. Pored toga, treba osigurati prikaz tekuće vrijednosti imovine, obveza i kapitala pored njihove povijesne vrijednosti. Iz tih razloga, u primjenu računovodstvenih postupaka uvedena je fleksibilnost koja ima utemeljenje na primjeni instituta „fer vrijednosti“ i različitih modela procjene.

Fleksibilnost propisanih računovodstvenih okvira povećava mogućnosti zloupotrebe kreativnog računovodstva ili barem stvaranje povoljnije slike društva. Najčešća upotreba kreativnog računovodstva događa se u pogledu priznavanja prihoda, rezerviranja, vremenskih razgraničenja, otpisa potraživanja, otpisa zaliha, revalorizacije dugotrajne imovine i drugo.

KLJUČNE RIJEČI: *kreativno računovodstvo, fer vrijednost, fleksibilnost, prevare.*

ABSTRACT

Creative accounting should provide a realistic view of the actual financial condition and business performance of the company. In addition, an outline of the current value of assets, liabilities and capital should be provided in addition to their historical value. For these reasons, flexibility has been introduced in the application of accounting procedures, based on the application of the “fair value” institute and various estimation models.

The flexibility of prescribed accounting frameworks increases the possibilities of misusing creative accounting or at least creating a better image of the

¹ Prof. dr Jozo Piljić, Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Travnik, e-mail: jpiljic@yahoo.com

company. The most common use of creative accounting occurs in the recognition of revenues, provisions, time delinquencies, write-offs, revaluation of long-term assets and the like.

KEY WORDS: *creative accounting, fair value, flexibility, frauds.*

1. UVOD

Kreativno računovodstvo (engl. *creative accounting*) u početku je trebalo da omogući realni prikaz stvarnoga financijskog stanja i rezultata tvrtki. Osim toga, trebalo je osigurati prikaz tekuće vrijednosti imovine, obveza i kapitala pored njihove povijesne vrijednosti. Zato je u primjenu računovodstvenih postupaka uvedena fleksibilnost koja je utemeljena na primjeni instituta „fer vrijednosti“ i različitih modela procjene. Npr. zgrada na povoljnjoj lokaciji kupljena prije deset godina danas ima višestruko veću vrijednost od one koja je stvarno plaćena pri kupnji. Da bi se to uzelo u obzir, uveden je institut „fer vrijednosti“ koja bi trebala odraziti sadašnju vrijednost zgrade. Kod promjene vrijednosti zaliha MRS 2 (tačka 28.) zahtijeva da se zalihe otpišu do neto - vrijednosti koja se može ostvariti njihovom prodajom ili upotrebom.

U tom postupku dominira element procjene troškova dovršenja zaliha ili troškova koji će nastati da bi se obavila prodaja. Procjena se primjenjuje i u brojnim drugim slučajevima kao što je otpis sumnjivih, sporih i nenaplativih potraživanja, rezerviranja za rizike i troškove, određivanja vijeka trajanja dugotrajne imovine koja se amortizira itd. Primjena instituta „fer vrijednosti“ i brojne procjene vrijednosti imovine, obveza i kapitala, otvorile su prostor za manipulaciju u financijskim izvještajima. Tome su pridonijeli i vrlo složeni, a u pojedinim segmentima i nejasni, računovodstveni standardi bez dovoljno praktičnih objašnjenja. Zbog toga da je kreativno računovodstvo u praksi postalo sinonim za manipulativno računovodstvo (engl. *manipulative accounting*), pa se kreativno računovodstvo pojavljuje i pod nazivom „igra financijskim brojevima“ (engl. *the financial numbers game*).

2. ŠTA JE TO KREATIVNO RAČUNOVODSTVO?

Postoje brojne definicije kreativnog računovodstva od kojih se mogu izdvojiti sljedeće:

- „razumna upotreba računovodstvenih brojeva“,
- „upotreba i zloupotreba (engl. *use and abuse*) računovodstvenih tehnika i načela da bi se prikazali financijski rezultati koji, namjerno, odstupaju od istinitog i fer prikaza.“ (O’ Regan, 2006),

- „neki ili svi koraci korišteni za igranje igre financijskim brojevima, nasilan (agresivan) izbor i primjena računovodstvenih načela, unutar i izvan računovodstvenih standarda kao i lažiranje financijskih izvještaja“ (Mullford, Comiskey, 2002),
- „kreativno računovodstvo je transformacija financijskih računovodstvenih prikaza od onoga što je stvarno u ono što subjekt želi prikazati koristeći postojeća pravila i/ili ignorirajući neka od njih.“ (Naser, 1993).

Iz ovih definicija kreativnog računovodstva mogu se u praktičnoj primjeni sagledati njegove glavne osobine, a one su:

- „prilagođavanje“ financijskih izvještaja da bi se dobila slika po želji subjekata koji izvještava,
- koriste se legalne mogućnosti izbora fleksibilnih računovodstvenih metoda, postupaka i procjena,
- koriste se rubne i „nategnute“ mogućnosti iskazivanja događaja, kao i nejasna područja računovodstvenih standarda koja otežavaju kontrolu i reviziju,
- ističe se značenje informacija koje pogoduju izvještajnom subjektu, a umanjuje i skriva značenje informacija koje mu ne odgovaraju i
- primjenjuju se i mnoge zloupotrebe koje znatno prekoračuju zakonske okvire i prelaze u kriminal koji se teško otkriva.

Zloupotrebe kreativnog računovodstva dovele su do mnogih poznatih računovodstvenih skandala od kojih su najpoznatiji „Enron“, „Parmalat“, „Maxwell“, „Polly Peck“ itd.

„Enron“ je koristio pridružene kompanije u kojima je kumulirao dugove koje nije konsolidirao u svojim izvještajima prikazujući tako bilancu bolju od stvarne. Tretirao je posudbe kao prihode i zamjenu aktive kao prodaju imovine. To je dovelo do potpunog kolapsa i bankrota „Enrona“ i još sedam velikih američkih kompanija.

„Parmalat“ je izveo prevaru koristeći se fiktivnim prodajama stvarajući fiktivni prihod preko svojih fiktivnih ovisnih društava. Osim toga, lažirao je i dvostruke račune prodaje i prihoda. Problematične zajmove prikazivao je kao dionički kapital. Prevario je *Bank of America* za iznos od 5 milijardi dolara.

„Maxwell Communications“ je stvorio 1,5 milijardi funti neto - dugova nasuprot jednoj milijardi aktive dajući aktivu u zalog i kasnije je prodajući. Opljačkao je mirovinske fondove i lažirao mnoge druge dokumente.

„Polly Peck“ je varao na tečajnim razlikama između slabe turske valute i jakih europskih valuta. Kapitalne gubitke je evidentirao izravno u rezerve.

Očito je da fleksibilnost propisanih računovodstvenih okvira povećava mogućnosti zloupotrebe kreativnog računovodstva ili barem stvaranja po-

voljnije slike društva. Zbog toga se postavlja pitanje treba li postojati fleksibilnost u primjeni računovodstvenih postupaka i u kojoj mjeri?

Odgovor nije nimalo jednostavan. Zbog problema različitog utjecaja na rezultate u financijskim izvještajima u MSFI je zabranjena upotreba LIFO metode obračuna zaliha i ukinuta je amortizacija *goodwill*. Ali suprotno tome, institut primjene „fer vrijednosti“ koji povećava fleksibilnost primjene računovodstvenih postupaka i uvodi mnoge metode procjene pojačan je u mnogim standardima. Očito je da će regulatorna tijela i revizori i dalje imati problema pri kontroliranju prekomjerne fleksibilnosti.

3. MOTIVI PRIMJENE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA

Glavni motivi primjene kreativnog računovodstva su sljedeći:

- korištenje fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira za stvaranje „istinitih i fer“ financijskih izvještaja o izvještajnom subjektu,
- korištenje fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira za stvaranje financijskih izvještaja koji odgovaraju izvještajnom subjektu,
- korištenje fleksibilnosti unutar, a često i na granici propisanih računovodstvenih okvira za stvaranje što povoljnije slike o izvještajnom subjektu,
- prekoračenje propisanih računovodstvenih okvira radi stvaranja lažne slike o izvještajnom subjektu.

Stvaranje „istinitih i fer“ financijskih izvještaja o izvještajnom subjektu osnovna je namjena propisanih računovodstvenih okvira i pozitivna strana kreativnog računovodstva. To je motiv koji potiče od MRS i MSFI.

Stvaranje financijskih izvještaja koji odgovaraju izvještajnom subjektu korištenjem fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira može biti upitan u odnosu na teorijsku i praktičnu primjenu „istinitog i fer“ prikaza, ali se realno ne može osporiti jer je potpuno u granicama koje dopuštaju propisi. Tom se prikazu može prigovoriti da se temelji na izboru računovodstvenih politika koje pogoduju interesima izvještajnog subjekta, ali se on formalno najčešće ne može osporiti.

Korištenje fleksibilnosti unutar, a često i na granici propisanih računovodstvenih okvira za stvaranje što povoljnije slike o izvještajnom subjektu najčešće se temelji na primjeni propisa koji omogućuju dvojbenu primjenu, različita tumačenja, nejasna postupanja i fleksibilnost u procjenama. Npr. različitim metodama procjenjivanja može se bitno utjecati na računovodstvene prikaze u financijskim izvještajima. Najčešće intervencije kreativnog računovodstva događaju se u pogledu priznavanja prihoda, rezerviranja, vremenskih razgraničenja, otpisa potraživanja, otpisa zaliha, revalorizacije dugotrajne imovine i slično. Npr. dosljedna primjena propisa o revaloriza-

ciji može bitno utjecati na računovodstveni prikaz rezultata izvještajnog subjekta.

Prekoračenje propisanih računovodstvenih okvira radi stvaranja lažne slike o izvještajnom subjektu spada u kriminalno područje primjene kreativnog računovodstva. U tom području ima potpuno prostih računovodstvenih postupaka koji se lako otkrivaju, ali i vrlo zamršenih, složenih, postupaka koje je teško otkriti i dokazati. Takvi postupci prevara najčešće se otkriju tek kada dođe do potpunog sloma u poslovanju društva koje prikazuje lažne rezultate.

Menadžment ima jake motive za stvaranje što povoljnije slike o izvještajnom subjektu. Razlozi zbog kojih menadžment nastoji prikazati dobro i stabilno poslovanje s uzlaznim trendovima rezultata najčešće su:

- povećanje ili održavanje cijene dionica,
- povećanje tržišne vrijednosti društva,
- privlačenje investitora,
- dobivanje bankarskih kredita,
- ostvarivanje menadžerskih nagrada (bonusa) i drugo.

Kako bi se bolje prikazali navedeni menadžerski motivi za stvaranje povoljnije slike o izvještajnom subjektu, mogu se usporediti dva društva koja ostvaruju jednak kumulativni profit u petogodišnjem razdoblju, ali različit u godišnjim razdobljima.

Tabela 1. Prikaz profita društva „A“ i društva „B“ u razdoblju od 5 godina

Društvo	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina	5. godina	Ukupno
„A“	1.000	2.000	3.000	4.000	5.000	15.000
„B“	5.000	- 1.000	6.000	8.000	- 3.000	15.000

Izvor: Izrada autora

Kao što se može vidjeti iz prikaza u tabeli 1., društvo „A“ ostvaruje kontinuirano povećanje dobiti iz godine u godinu. Kumulativna dobit za razdoblje od 5 godina iznosi ukupno 15.000 KM. Društvo „B“ također ostvaruje kumulativnu dobit za razdoblje od 5 godina iznosi ukupno 15.000 KM, ali na godišnjoj razini rezultati prelaze iz pozitivnih u negativne i obratno. Iako je dobit društva „B“ u prvoj, trećoj i četvrtoj godini znatno veća od dobiti društva „A“, kod njega se pojavljuju dvije godine s gubitkom. Postavlja se pitanje koje će društvo investitori ocijeniti kao uspješnije? Jasno je da će svi ocijeniti društvo „A“ kao mnogo uspješnije, iako je u petogodišnjem razdoblju dobit jednaka. Investicijski savjetnici naglašavaju da treba izbjegavati investiranje u društva kojima rezultati znatno variraju jer se time povećava rizik. Čak i kada bi kumulativni rezultat društva „B“ u petogodišnjem razdoblju

bio veći, vjerojatno bi većina investitora ocijenila tvrtku „A“ kao uspješnije društvo. Menadžeri društva „B“ izgubili bi bonuse u godinama kada se pojave gubici koje bi teško nadoknadili u dobrim godinama, cijene dionica bi pale, njihov ugled bi došao u pitanje, a posao u opasnost. Prema tome, motivi menadžera za primjenu kreativnog računovodstva radi ujednačavanja dobre slike tokom nekoliko uzastopnih godina više su nego jasni. Problemi nastaju kada se s upotrebe (engl. *use*) kreativnog računovodstva prijeđe na zloupotrebu (engl. *abuse*).

4. OBLICI I TEHNIKE PRIMJENE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA

Kreativno računovodstvo u primjeni poprima različite oblike kao što su:

- upravljanje zaradom (engl. *earnings management*),
- agresivno (nasilno) računovodstvo (engl. *aggressive accounting*),
- ujednačavanje (izgladivanje) dobiti (engl. *income smoothing*),
- lažiranje financijskih izvještaja (engl. *fraudulent financial reporting*).

Upravljanje zaradom podrazumijeva aktivnu manipulaciju zaradom s određenim ciljevima. Te ciljeve mogu ostvarivati menadžeri, analitičari ili računovođe radi ujednačavanja prikaza trendova zarade. Često se tokom uspješnih godina profit reducira i prebacuje u manje uspješne, kako bi slika uspješnosti bila ujednačena. Ponekad se izraz „upravljanje zaradom“ koristi kao sinonim za kreativno računovodstvo, iako se upravljanje zaradom češće smatra njegovim sastavnim dijelom.

Agresivno (nasilno) računovodstvo podrazumijeva pretjeran i namjeran izbor i primjenu računovodstvenih načela i postupaka da bi se dobio željeni rezultat kao što je veća tekuća dobit. Pritom se često i prekoračuju norme dopuštene standardima ili se odredbe pojedinih standarda primjenjuju i u slučajevima kada za njihovu primjenu ne postoje opravdani razlozi. Neki od najčešće primjenjivanih postupaka agresivnog računovodstva su agresivna kapitalizacija i prenamješena revalorizacija.

Revalorizacija sama po sebi otvara mnoga pitanja o vjerodostojnosti, realnosti i transparentnosti financijskih izvještaja. Ovdje treba ukazati na kontraverzu prikazivanja dobiti kao rashoda i istovremeno prijenos te iste dobiti izravno na akumuliranu dobit van bilance uspjeha. U postupku priznavanja rashoda koji proistječu iz revalorizacije javljaju se mnoge nejasnoće, što otvara mogućnosti manipulacije financijskim izvještajima.

Izgladivanje (ujednačavanje) dobiti opisuje se kao jedan od oblika upravljanja zaradom, čiji je cilj ujednačiti prikaz ostvarivanja profita ili prihoda za više uzastopnih godina kako bi se stekao utisak stalnog rasta, a izbjegle oscilacije.

Lažiranje financijskih izvještaja podrazumijeva namjerne pogreške, pravilno izdavanje financijskih izvještaja i izdavanje lažnih dokumenata kako bi se oblikovao željeni rezultat. Lažni izvještaji smatraju se kriminalom, čije su posljedice brojni računovodstveni skandali nakon što se otkriju manipulacije. Lažiranje izvještaja poprima bezbroj oblika kao što su: izdavanje lažnih računa, prodaje „na crno“, a terećenja troškova na zalihe, fiktivne prodaje povezanim društvima, obračuni lažnih putnih naloga, skrivene isplate, trošenje sredstava u privatne svrhe itd.

Najčešće tehnike kreativnog računovodstva koje se koriste za manipuliranje poslovnim rezultatima su (Belak, 2008, prema: O`Regan, 2006):

- računovodstvo „velike kupke“, „velikog pranja“ ili „velikog čišćenja“ (engl. *big - bath accounting*),
- stvaranje rezervi u „kasicu“ (engl. *cookie - jar reserves*),
- priznavanje prihoda unaprijed,
- odgađanje priznavanja rashoda da bi tekući rezultat bio bolji (Mulford, Comiskey, 2002), a tome se dodaje i:
- kreativno računovodstvo akvizicija i kapitalizacija troškova nematerijalne imovine.

Računovodstvo „velikog čišćenja“ predstavlja otpisivanje stavki imovine u maksimalno dopuštenim granicama ili preko tih granica kako bi se povećali tekući rashodi. Bilanca stanja se „čisti“ na izrazito konzervativan način, najčešće na stavkama:

- dugotrajne imovine,
- zaliha,
- nenaplaćenim potraživanjima i sl.

Ovaj postupak se često primjenjuje u godinama slabih financijskih rezultata, koje će ionako biti slabe, kako bi sljedeće godine bile što bolje.

Na sličan način, pomoću „čišćenja“ bilance stanja u godinama s naglašeno dobrim financijskim rezultatima, nastoje se povećati rashodi, kako bi se umanjio rezultat i prenio u sljedeće godine preko skrivenih rezervi.

Stvaranje rezervi u „kasicu“ tokom godina sa dobrim financijskim rezultatima i rezerviranje „novčića“ koji će trebati u lošijim godinama, što se najčešće postiže priznavanjem različitih vrsta rezerviranja.

Priznavanje prihoda unaprijed jedna je od mnogih formi zloupotrebe kreativnog računovodstva koja se najčešće primjenjuje u praksi. Takav oblik povećanja prihoda i profita u tekućem razdoblju često se primjenjuje u poslovnim odnosima s proračunskim korisnicima koji moraju potrošiti planirane stavke iz proračuna, a nisu ih stigli ostvariti u tekućoj godini. Često se primjenjuje i kod kontinuiranih isporuka, gdje se priznaju prihodi prije isporuke dobara, dok isporuka nastaje tek u sljedećem razdoblju.

Najpoznatija manipulacija priznavanja prihoda prije njegove realizacije izvedena je u „Xerox“ kompaniji. Kompanija „Xerox“ vrši prodaju fotokopirnih aparata sa servisiranjem koje će biti obavljeno kroz nekoliko godina nakon prodaje. „Xerox“ je priznavao prihod od servisiranja u trenutku prodaje aparata. To je omogućilo da kompanija održava vrlo visoku cijenu dionica, a što je omogućilo menadžerima bonus 5 miliona USD i preko 30 miliona USD zarade na prodaji dionica. Komisija za vrijednosne papire utvrdila je da je „Xerox“ napuhao dobit prije oporezivanja u periodu od 1997. do 2000. godine za 1,5 milijardi USD. Po saznanju da su prihod i dobit bili napuhani, cijena dionica je pala sljedećeg dana za 52%.

Odgadanje priznavanja rashoda vrši se kako bi tekući financijski rezultat bio što bolji. Najčešće se rashodi odgađaju povećanjem broja godina upotrebe dugotrajne imovine čime se smanjuju rashodi i „rastežu“ na veći broj godina. Rashodi u tekućoj godini mogu se odgoditi i tako da se suzdrži od priznavanja otpisa potraživanja, otpisa zaliha ili rezerviranja za rizike i troškove. Osim toga, troškovi se mogu zadržati na vremenskim razgraničenjima kako bi se priznali u sljedećem razdoblju.

Kreativno računovodstvo akvizicija i kapitalizacija troškova nematerijalne imovine stvaraju mnogo prostora za manipulacije. Npr. otpisivanje *goodwill* pruža velike mogućnosti utjecaja na financijski rezultat. Priznavanje nematerijalne imovine nastale razvojem zahtijeva ispunjenja uvjeta prema MRS 38 - Nematerijalna imovina, međutim, u tom su području moguće mnoge dvojbene situacije i mnoga lažiranja.

5. ZAKLJUČAK

Kreativno računovodstvo početno je teorijski bilo zamišljeno kao alat kojim će se postići „realan i fer“ prikaz u financijskim izvještajima. Zbog toga je u računovodstvene standarde uvedena fleksibilnost i primjena instituta „fer vrijednosti“. Međutim, praksa je pokazala da je kreativno računovodstvo vrlo brzo od upotrebe dovedeno do zloupotrebe. Zbog toga ga danas često zovu i „manipulativno računovodstvo.“ Praktično, pokazalo se da revizija financijskih izvještaja ne pruža dovoljnu razinu zaštite od zloupotrebe kreativnog računovodstva.

Novo sredstvo kojim se vjerovnici, potencijalni partneri i investitori pokušavaju boriti protiv zloupotrebe kreativnog računovodstva naziva se forenzično računovodstvo. Forenzično računovodstvo se izgrađuje na eksperтноj osnovi i njegov cilj je utvrditi procjenom „istinit i fer“ prikaz stanja promatranog poduzeća, ali ne sa stajališta formalne primjene propisa, nego s aspekta interesa vjerovnika, potencijalnog partnera ili investitora, odnosno svakog drugog naručitelja koji je korisnik rezultata forenzičnog računovod-

stva. Komercijalno forenzično računovodstvo je neformalna djelatnost čiji rezultati služe naručitelju i nisu javni dokumenti. Zbog toga forenzično računovodstvo ima velike komercijalne potencijale.

LITERATURA

1. Belak V. (2008). *Kreativno računovodstvo i njegov utjecaj na financijske izvještaje*, Računovodstvo, revizija i financije (8), RRiF – plus, Zagreb.
2. O' Regan, P. (2006). *Financial Information analysis*, 2nd Edition, Wiley.
3. Mulford, C.W., Comiskey, E.E. (2002). *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*, John Wileys & Sons, New York.
4. Naser, K. (1993). *Creative Financial Accounting: Its Nature and Use*, Prentice Hall.

MODELI FINANSIRANJA SOCIJALNE SIGURNOSTI

SOCIAL SECURITY FINANCING MODELS

Ljubiša Todorović¹, Sreten Tešanović²

SAŽETAK

Za čoveka je uvek bilo važno da osigura svoju egzistenciju u slučajevima kada zbog starosti, bolesti ili invalidnosti nije sposoban za rad. Prve ideje o osiguranju su se pojavile na principima uzajamne pomoći članova rodovske zajednice u slučaju smrti, bolesti nekog od njih, članovima njihovih porodica ili njima samim. Pojam socijalna sigurnost predstavlja najširi pojam kojim se obuhvata i označava zaštita koju društvo pruža svojim članovima, putem različitih mera javnog karaktera. Pod socijalnom sigurnosti se podrazumeva sigurnost od određenih socijalnih rizika (u penzijskom osiguranju: starost, invalidnost i smrt), sadržava sveobuhvatnost osoba i sveobuhvatnost zaštite od socijalnih rizika. To je jedan od ciljeva socijalne politike.

Socijalno osiguranje je, kao tekovina razvoja društveno - ekonomskog odnosa, nastalo krajem XIX veka u Nemačkoj, kada je po prvi put uvedeno obavezno socijalno osiguranje radnika od tzv. velikih socijalnih rizika: starosti, invalidnosti, bolesti i nezaposlenosti.

Na području Bosne i Hercegovine deluju dva sistema socijalne politike i socijalnog osiguranja, Federacije BiH i Republike Srpske, na čijem ujednačavanju deluju i rade predstavnici međunarodne zajednice i vladajućih struktura, kako bi se postigla kohezija i stvorilo jedinstvo na nivou cele države.

KLJUČNE REČI: finansiranje, socijalna sigurnost, osiguranje, upravljanje.

1 Doc. dr. Ljubiša Todorović, Visoka škola za primijenjene i pravne nauke Prometej, Banja Luka, e-mail: ljubisa_todorovic@yahoo.com

2 Prof. dr Sreten Tešanović, Visoka škola za primijenjene i pravne nauke Prometej, Banja Luka, e-mail: sreten.tesanovic@yahoo.com

ABSTRACT

It has always been important for a person to ensure his existence in cases when he is unable to work due to old age, illness or disability. The first ideas about insurance appeared on the principles of mutual assistance of members of the clan community in case of death, illness of one of them, members of their families or themselves.

The term social security is the broadest term that encompasses and means the protection that society provides to its members, through various measures of a public nature. Social security means security against certain social risks (in pension insurance: old age, disability and death), it includes the comprehensiveness of persons and the comprehensiveness of protection against social risks. That is one of the goals of social policy.

Social insurance is, as a result of the development of socio-economic relations, originated at the end of the 19th century in Germany, when compulsory social insurance for workers from the so-called major social risks: old age, disability, illness and unemployment.

There are two systems of social policy and social security in the territory of Bosnia and Herzegovina, the Federation of BiH and the Republika Srpska, on the unification of which representatives of the international community and governing structures work and work, in order to achieve cohesion and create unity at the state level.

KEY WORDS: *financing, social security, insurance, management.*

1. UVOD

Svaki pojedinac je nastojao obezbediti se u slučajevima kada zbog starosti, bolesti ili invalidnosti ne bude sposoban za rad. Kroz istorijski razvoj osiguranja, još od doba prvobitne zajednice, zapažamo da se ono zasnivalo na principima uzajamne pomoći članova zajednice u slučajevima smrti ili bolesti članova zajednice i njihovih porodica. Socijalna sigurnost predstavlja obezbeđenje od različitih socijalnih rizika i predstavlja jedan od ciljeva socijalne politike savremene društvene zajednice. Socijalno osiguranje je tekovina razvoja društvenog i ekonomskog odnosa, a nastalo je krajem XIX veka u Nemačkoj, kada je po prvi put uvedeno obavezno socijalno osiguranje radnika od tzv. velikih socijalnih rizika: starosti, invalidnosti, bolesti i nezaposlenosti. Na našem području deluju dva entitetska sistema socijalne politike i socijalnog osiguranja, na čijem ujednačavanju deluju i rade predstavnici međunarodne zajednice i vladajućih struktura, kako bi se postigla kohezija i stvorilo jedinstvo na nivou cele države.

2. SISTEMI FINANSIRANJA SOCIJALNE SIGURNOSTI

Doprinosi koji predstavljaju instrument za obezbeđivanje sredstava za finansiranje socijalnog osiguranja, mogu da se utvrđuju na dva načina: sistemom tekućeg usklađivanja sa rashodima socijalnog osiguranja, te sistemom akumulacije kapitala.

Izuzetno su ozbiljni bilansni problemi vezani za finansiranje penzijskog i invalidskog osiguranja i to posebno oni dugoročne prirode. Sistem tekućeg usklađivanja doprinosa sa rashodima iz socijalnog osiguranja je u savremenom svetu dominantni metod koji može da funkcioniše samo ako su povoljni demografski parametri, odnosno ako su povoljne proporcije između onih koji plaćaju doprinose i onih koji ostvaruju prava iz socijalnog osiguranja (tzv. koeficijent zavisnosti). Povoljnost ovih demografskih relacija je posebno značajan za penzijsko i invalidsko osiguranje (tzv. dugoročne naknade iz socijalnog osiguranja). Ako je stanovništvo neke zemlje u proseku relativno mlado, a nacionalni dohodak dugoročno raste, sistem tekućeg usklađivanja doprinosa sa penzijskim rashodima može da funkcioniše jer se iz doprinosa koje plaćaju generacije koje rade isplaćuju penzije aktuelnih penzionera. U takvim zemljama je odnos između broja zaposlenih i penzionera veoma povoljan (SFRJ je šesdesetih godina imala sedam zaposlenih na jednog penzionera). U slučaju kada se poremeti takav odnos, sistem tekućeg usklađivanja ne može da obezbedi sredstva za uredno finansiranje penzija. U većini Evropskih zemalja je prisutan ovaj problem (Ilić - Popov, 2003).

Do poremećaja u visini koeficijenta zavisnosti dolazi zbog više faktora. Među najznačajnijim treba navesti starenje populacije zbog dejstva dva prečna momenta. S jedne strane, u najvećem broju zemalja je prisutno smanjivanje prirodnog priraštaja, dok se s druge strane produžava životni vek.

Očigledno je da sistem tekućeg usklađivanja ne može da opstane bez ozbiljnijih transfera iz budžeta. Kao opcija se pojavljuje ustanovljavanje sistema finansiranja na osnovu akumulacije kapitala.

Sistem akumulacije kapitala deluje kao sistem koji može da razreši probleme koji nastaju zbog pogoršavanja koeficijenta zavisnosti. Ovaj sistem se inače zasniva na ideji da se sredstva od naplaćenih doprinosa investiraju kako bi ostvarivala odgovarajući prihod (kamatu ili dividendu). Naime, svake godine u sistem penzijskog i invalidskog osiguranja ulazi nova generacija koja plaća doprinose i zamenjuje generaciju koja je okončala svoj radni vek (Raičević, 2003).

Po ovom sistemu, svaki zaposleni štedi za svoju starost, a njegova sredstva koja se ukamaćuju i koja su na njegovom računu, u međuvremenu služe za isplate tekućih penzionera. Za funkcionisanje ovog modela potrebno je

postojanje odgovarajućih investicionih fondova (ili drugih investicionih institucija), i koji bi trebalo dugoročno efikasno da investiraju u okviru razvijenih finansijskih tržišta. Osim tog problema (obezbediti uspešno i profitonosno investiranje, odnosno investiranje u profitonosne projekte), koji je trajne prirode i koji sa sobom nosi rizike, drugi problem koji navedeni sistem provocira je problem prelaznog perioda, odnosno prelaza sa sistema tekućeg usklađivanja na sistem akumulacije kapitala. Problem se sastoji u razrešenju pitanja finansiranja prilikom prelaska na novi sistem, penzija već postojećih penzionera, kao i starijih zaposlenih, čiji su ko zna kada plaćeni doprinosi potrošeni, a da nisu akumulisani, niti su donosili prihode (Ilić – Popov, 2003).

Mogući su relativno brojni načini (mehanizmi) delimičnog, nikako potpunog, prevazilaženja problema prelaznog perioda. Svakako, onaj koji je najčešće pominjan, bar kada je reč o zemljama u tranziciji, je mehanizam koji se sastoji u podeli paketa akcija privatizovanih državnih (društvenih) preduzeća svakom zaposlenom i svakom penzioneru, u zavisnosti od dužine radnog staža. Ovim metodom se može delimično razrešiti pitanje prelaznog perioda.

Za zemlje u tranziciji se, takode, predlaže i sistem finansiranja penzijskog i invalidskog osiguranja koji se bazira na tri stuba, na tri nivoa. Ovaj sistem predstavlja svojevrsnu kombinaciju sistema tekućeg usklađivanja i sistema akumulacije kapitala.

Tri nivoa čine:

- sistem sveobuhvatnog javnog penzionog i invalidskog sistema zasnovanog na tekućem usklađivanju doprinosa sa rashodima penzijskog i invalidskog osiguranja, naravno uz zaoštavanje uslova za sticanje prava na penziju,
- sistem obaveznog penzionog i invalidskog osiguranja zasnovanog na sistemu akumulacije kapitala, a što bi bilo organizovano preko organizacija penzijskog i invalidskog osiguranja, koje bi bile u režimu privatne svojine i
- sistem dobrovoljnog penzionog i invalidskog osiguranja.

3. DOPRINOSI KAO INSTRUMENT

Prema većem broju finansijskih teoretičara, doprinosi se, kao oblik javnih prihoda, karakterišu sledećim svojim određenjima:

- javni su prihod koji predstavlja takva davanja u kojima je inkorporiran element protivnagnade,
- ne plaćaju ga sva lica, kao što je slučaj kod poreza, već samo ona koja će imati neku korist (nagnadu) od tako prikupljenih javnih sredstava,

- predstavljaju prinudno plaćanje, odnosno obaveznu naknadu pojedinca za učinjene usluge ili radove ili davanja, koji se u potpunosti ili delimično finansiraju doprinosima,
- prikupljena sredstva su strogo namenska, te ne prolaze kroz budžet i budžetsku proceduru,
- namena doprinosa je unapred utvrđena, jer je reč o desitniranim prihodima,
- obaveza plaćanja se odnosi na određeni krug korisnika koji su povezani određenim ekonomskim, socijalnim ili nekim drugim razlozima,
- po pravilu obaveza plaćanja doprinosa nije utvrđena propisima državnih organa,
- da bi se sprečilo mešanje sredstava prikupljenih doprinosima za obavezno socijalno osiguranje sa ostalim opštim prihodima države, ustanovljavaju se posebni, autonomni, fondovi socijalnog osiguranja,
- ne postoji bilo kakav donji limit ispod kojeg se doprinos ne bi plaćao, odnosno doprinosi se plaćaju i na najniže zarade, odnosno druge osnove,
- može da postoji gornji limit plaćanja doprinosa iznad kojeg se doprinosi ne plaćaju,
- stope doprinosa su obavezno proporcionalne,
- osnovicu doprinosa čini (bruto) zarada ili neka druga naknada i
- nije uobičajeno da postoje granske ili teritorijalne diferencijacije i olakšice, odnosno diferencijacije (olakšice) po vrstama zaposlenja.

Na osnovu ovako razuđenih i raznolikih karakteristika teško je dati zadovoljavajuću i sveobuhvatnu definiciju doprinosa. Sažimajući većine postojećih definicija, može se prihvatiti tumačenje da su doprinosi posebna vrsta namenskih javnih prihoda koja se na osnovu uvedene obaveze ubira od fizičkih i pravnih lica.

U jugoslovenskom finansijskom sistemu doprinosi se javljaju 1952. godine usvajanjem Osnovnog zakona o društvenom doprinosu i porezima. Od tada se ovaj instrument na našim prostorima obilato koristi.

4. FONDOVI KAO MEHANIZMI

Fond je oblik preko koga se obezbeđuju i koriste sredstva za ostvarivanje prava iz penzionog i invalidskog osiguranja, a zavod je organizacija preko koje se obezbeđuju i koriste sredstva za ostvarivanje prava po osnovu zdravstvenog i osiguranja za slučaj privremene nezaposlenosti. I zavod, kao i fond, ima sopstveni račun preko koga se ostvaruju prihodi i vrše rashodi, kao i godišnji finansijski plan i završni račun. U pogledu režima formiranja, raspolaganja i koršćenja sredstava nema nekakve razlike između fonda i zavo-

da. I sredstva zavoda su u režimu sredstava autonomnog fonda. U oblastima zdravstvenog osiguranja i osiguranja za slučaj privremene nezaposlenosti, organizacije preko kojih se obezbeđuju i koriste sredstva za ove vidove socijalnog osiguranja su nazvane zavodima, zato što imaju šire funkcije od fonda (prikupljanje, bilansiranje i distribucija sredstava po korisnicima) (Milojević, Trklja, 2000).

Penzijsko i invalidsko osiguranje (Republika Srbija)³, sa stanovišta fondova kao institucija za finansiranje socijalnog osiguranja, organizovano je u vidu tri posebna fonda i to:

- Republičkog fonda penzijskog i invalidskog osiguranja zaposlenih,
- Republičkog fonda penzijskog i invalidskog osiguranja samostalnih delatnosti i
- Republičkog fonda penzijskog i invalidskog osiguranja poljoprivrednika.

Fond je pravno lice sa statusom ustanove i upisuje se u sudski registar. Prihodi za sva tri fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje su manje - više jednaki, a čine ih:

- doprinosi za obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje koje plaćaju osiguranici obveznici,
- doprinosi za dobrovoljno penzijsko i invalidsko osiguranje,
- transferi iz budžeta republike,
- prihodi od imovine,
- domaći i inostrani krediti i zajmovi,
- prihodi po osnovu donacija,
- drugi prihodi.

Sredstva fondova penzijskog i invalidskog osiguranja mogu se koristiti samo za namene utvrđene zakonom. Imamo ih pet, a to su:

- penzije i novčane naknade iz penzijskog i invalidskog osiguranja,
- izdaci za prekvalifikaciju i dokvalifikaciju, odnosno odgovarajuće zaposlenje invalida rada,
- izdaci za zdravstvenu zaštitu korisnika penzija,
- naknade za staž ostvaren kod fonda, kad se penzije po osnovu tog staža ostvaruju kod drugih organizacija penzijskog i invalidskog osiguranja,
- režijski troškovi fondova.

U fondovima se stvaraju sredstva rezervi izdvajanjem određenog procenta iz sredstava ostvarenih doprinosima za penzijsko i invalidsko osiguranje i ostvarenog viška prihoda nad rashodima.

Slobodna sredstva fondovi mogu da koriste za ulaganje u hartije od vrednosti, za ulaganja radi sprečavanja nastanka invalidnosti, za zapošljavanje,

³ Sistemsko rešenje Republike Srbije, koje je modelirano po uzoru na zapadnoevropske zemlje, koje uzimaju za osnov »Bizmarkov model« obaveznog socijalnog osiguranja; najveći broj zemalja ga koristi;

prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, zaštitu i zbrinjavanje ostarelih i iznemoglih korisnika prava i druge namene (Raičević, 2003).

Sredstva za ostvarivanje prava iz zdravstvenog osiguranja obezbeđuju se preko zavoda za zdravstveno osiguranje, kao ustanove sa svojstvom pravnog lica kojom upravljaju osiguranici.

Prihodi zavoda su:

- doprinosi za obavezno zdravstveno osiguranje,
- doprinosi za dobrovoljno zdravstveno osiguranje,
- participacije, kao oblik ličnog učešća osiguranika u troškovima zdravstvene zaštite,
- drugi prihodi u skladu sa zakonom.

Sredstva zavoda se mogu isključivo koristiti za:

- ostvarivanje prava korisnika i za unapređenje zdravstvene zaštite,
- podmirivanje troškova sprovođenja zdravstvenog osiguranja i
- druge rashode u skladu sa zakonom.

Zavod za zdravstveno osiguranje obrazuje rezerve izdvajanjem određenog procenta od doprinosa i ostvarivanjem viškova prihoda nad rashodima. Slobodna sredstva zavod može da ulaže u hartije od vrednosti, finansijske institucije i u druge namene radi ostvarivanja dobiti. I zavod za tržište rada, kao što je slučaj i sa zavodom za zdravstveno osiguranje i sa fondovima penzijskog i invalidskog osiguranja, ima svoje organizacione jedinice. Obrazovane su na teritorijalnom i funkcionalnom principu. Prema teritorijalnom principu, organizuju se filijale zavoda radi obavljanja svih poslova zavoda na području teritorije okruga. Prema funkcionalnom principu, organizuju se sektori radi obavljanja srodnih i međusobno povezanih poslova zavoda.

Prihodi zavoda su:

- doprinosi za obavezno osiguranje za slučaj nezaposlenosti,
- doprinosi za dobrovoljno osiguranje za slučaj nezaposlenosti,
- prihodi ostvareni izdavanjem, odnosno prometom hartija od vrednosti,
- prihodi ostvareni ulaganjem kapitala zavoda,
- prihodi ostvareni od domaćih i inostranih kredita i zajmova, kao i drugi prihodi utvrđeni u skladu sa zakonom.

Zavod sprovodi i predlaže vladi programe zapošljavanja, posreduje pri zapošljavanju, obavlja poslove koji se odnose na ostvarivanje prava nezaposlenih lica i druge poslove utvrđene zakonom, drugim propisima i statutom zavoda. U zavodu se obrazuju sredstva rezervi radi ostvarivanja prava nezaposlenih lica i izvršavanja tekućih obaveza u slučaju nedovoljnog priliva prihoda. Ona se formiraju izdvajanjem određenog procenta iz sredstava ostvarenog doprinosima i ostvarenih viškova prihoda nad rashodima.

5. ZAKLJUČAK

Socijalno osiguranje predstavlja danas najznačajniji i najrasprostranjeniji oblik pružanja i obezbeđivanja socijalne sigurnosti stanovništva. Ono može poprimiti razne forme i po pravilu je obavezno.

Po pravilu, socijalna sigurnost obuhvata zaštitu koja se odnosi na ekonomske i socijalne poremećaje usled prestanka rada ili umanjenja nadnice, do čega dolazi usled bolesti, materinstva, povrede na poslu, nezaposlenosti, invalidnosti, starosti ili smrti, zatim, pružanje zdravstvene zaštite i pružanje pomoći porodicama sa decom.

U savremenim modelima finansiranja socijalne sigurnosti, prisutni su mešoviti sistemi, ali se mogu razlučiti dve grupe zemalja. Prvu grupu zemalja čine one kod kojih je zastupljen Beveridžov model, koji podrazumeva da se socijalna sigurnost finansira putem budžetskih transfera. Drugu grupu čine one zemlje kod kojih je zastupljen Bizmarkovski model finansiranja, sa dve podgrupe. Jedna se odnosi na one države koje decidno sprovode Bizmarkovski model, dok se druga odnosi na određena odstupanja, posebno kada je u pitanju definisanje doprinosa.

Što se tiče države, ona uz pomoć svojih nadležnih institucija, socijalnu sigurnost može obezbeđivati na više načina od kojih dominira forma socijalnog osiguranja, zatim, preko transfera iz budžeta bez prethodnih obaveza korisnika transfera i nezavisno od činjenica da li su korisnici transfera materijalno ugroženi ili ne, kao i u formi socijalne pomoći materijalno ugroženim korisnicima.

LITERATURA

5. Ilić - Popov, G. (2003). *Budžetski postupak i kontrola budžeta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
6. Milojević, A., Trklja, M. (2000). *Javne finansije*, Ekonomski fakultet, Istočno Sarajevo.
7. Raičević, B. (2003). *Fiskalna ekonomija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

DESKRIPTIVNA STATISTIKA U VRIJEME NEIZVJESNOSTI I PROMJENA

DESCRIPTIVE STATISTICS IN TIMES OF UNCERTAINTY AND CHANGE

Rajko Macura¹, Nenad Novaković²

SAŽETAK

U vrijeme brzih promjena, neizvjesnosti i velikog broja informacija, kompanije se susreću sa sve oštrijom konkurencijom. U cilju održavanja konkurentnosti i opstanka na tržištu, neophodna su istraživanja okruženja. U tom smislu, neophodno je korišćenje metoda i mjera deskriptivne statistike. Ona je neophodan alat za organizovanje sakupljenih podataka, njihove obrade i izučavanja, kako bi se izveli odgovarajući zaključci. U ovom radu su predstavljeni osnovni statistički pojmovi, metode prikupljanja podataka i njihovo prikazivanje. Za poslovne subjekte je veoma značajno da na najbolji način koriste statističke metode u skladu sa ciljevima njihovih istraživanja. Kako bi rezultati istraživanja bili razumljivi zainteresovanim subjektima, oni trebaju biti predstavljeni na jednostavan i razumljiv način. Prikazivanje podataka u obliku tabela je neophodno radi njihove statističke obrade. Međutim, u cilju njihove jasnoće i jednostavnosti, poželjno je da se oni predstave i grafički. U svrhu neprekidnog poboljšanja rada kompanije, potrebno je vršiti redovna istraživanja, mjeriti, analizirati i kontrolisati procese, identifikovati rizike i šanse i preduzimati adekvatne korake, kako bi kompanija ostvarila najbolje benefite za sebe.

KLJUČNE REČI: *deskriptivna statistika, pojmovi u statistici, statističke metode.*

1 Prof. dr Rajko Macura, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: macurarajko@gmail.com

2 Prof. dr Nenad Novaković, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, e-mail: blcnenad@gmail.com

ABSTRACT

In a time of rapid change, uncertainty and a large amount of information, companies are facing increasingly fierce competition. In order to maintain competitiveness and survival in the market, environmental research is necessary. In that sense, it is necessary to use methods and measures of descriptive statistics. It is a necessary tool for organizing the collected data, their processing and study, in order to draw appropriate conclusions. This paper presents the basic statistical concepts, methods of data collection and their presentation. It is very important for business entities to make the best use of statistical methods in accordance with the objectives of their research. In order for research results to be understandable to stakeholders, they need to be presented in a simple and understandable way. Displaying data in the form of tables is necessary for their statistical processing. However, for the sake of their clarity and simplicity, it is desirable that they be presented graphically as well. In order to continuously improve the company's work, it is necessary to conduct regular research, measure, analyze and control processes, identify risks and opportunities and take adequate steps in order for the company to achieve the best benefits for itself.

KEY WORDS: *descriptive statistics, terms in statistics, statistical methods.*

1. UVOD

Statistika je grana opšte naučne metodologije koja predstavlja sistematizovani skup znanja o statističkim metodama kvantitativnog istraživanja masovnih pojava (Maksimović, 2011). Po klasifikaciji većine autora, razlikuju se teorijska i primjenjena statistika. Prema drugoj klasifikaciji i teorijska i primjenjena statistika mogu biti opšte i specijalne, odnosno, posebne statistike.

Sva ispitivanja pojava u živoj ili neživoj prirodi zasnovana su na statističkoj metodologiji i podijeljena u tri etape:

- statističko posmatranje i/ili prikupljanje podataka,
- sređivanje i grupisanje podataka,
- obrada sa statističkom analizom.

Među autorima, prihvaćena je podjela statistike na deskriptivnu i induktivnu, kao i matematičku i egzaktnu. Deskriptivna statistika (engl. *descriptive statistics*) bavi se organizacijom sakupljenih podataka, te njihovim sažetim opisom pomoću numeričkih i grafičkih prikaza. Induktivna statistika (engl. *inferential statistics*) bavi se izvođenjem zaključaka o populaciji na temelju svojstava uzorka. Matematička statistika je naučna disciplina koja na osnovu poznavanja određenih karakteristika uzorka donosi zaključke o svojstvima populacije. To podrazumijeva proučavanje statistike sa matematičke tačke gledišta korišćenjem teorije vjerovatnoće, matematičke analize i

linearne algebre. Egzaktna statistika je grana statistike koja daje tačne rezultate za pripadne statističke testove.

Statističke metode istraživanja masovnih pojava mogu se podijeliti u dvije osnovne grupe:

- prva grupa obuhvata metode prikupljanja, sređivanja i prikazivanja podataka i metode određivanja parametara skupova podataka, a ova grupa metoda spada u polje deskriptivne statistike,
- drugoj grupi pripadaju metode statističke analize kojom se objašnjava varijabilitet pomoću klasifikacionih, korelacionih i drugih statističkih pokazatelja, kao i statističko zaključivanje na osnovu uzorka. Navedenim metodama bavi se analitička statistika i statistika zaključivanja (inferencijalna statistika), a ona se ne može strogo razgraničiti od deskriptivne statistike.

Osnovni pojmovi u statistici su Pojava, uzorak, varijabla i frekvencija (Bubić, 2014).

Pojava koja se želi upoznati ili istražiti tom metodom zove se populacija ili osnovni skup, a njezin dio koji se u tu svrhu ispituje zove se uzorak. Populacija (engl. *population*) je skup realnih ili hipotetskih objekata koji nas zanima. Populacija može biti konačna ili beskonačna, realna ili hipotetična.

Slika 1. Populacija

Izvor: https://www.pmf.unizg.hr/_download/repository/PREDAVANJE7.pdf

Uzorak (engl. *sample*) je dio osnovnog skupa (populacije). Svrha njegovog izbora je da se u što kraćem vremenu i sa što manje troškova dobije valjana informacija o karakteristikama cijelog skupa iz kojih uzorak potiče. Uzorak je skup slučajno odabran podskup populacije, opaženih rezultata, na primjer:

- 3% slučajno odabranih glasačkih listića,
- 440 slučajno odabranih učenika,
- 15 slučajno odabranih kupaca i slično.

Varijabla (engl. *variable*) je neko svojstvo svakog člana populacije (kontinuirane i diskretne varijable; dimenzionalnost). Pod varijablama se smatraju one osobine, karakteristike ili kvalitet koji može imati više od jedne vrijednosti. Za razliku od varijable, konstanta je ona osobina, karakteristika ili kvalitet koji može imati samo jednu vrijednost, kao što su na primjer, broj dana u nedelji, broj mjeseci u godini, broj sati u danu i slično.

Frekvencija (lat. *frequentia*: mnoštvo) (znak f ili v), učestalost, čestoća, fizikalna veličina koja iskazuje broj ponavljanja neke periodične pojave u jedinici vremena. Frekvencija pokazuje koliko se puta vrijednost neke varijable javi u uzorku ili populaciji. Frekvencije se dijele na:

- relativna frekvencija - f i $/N$,
- kumulativne frekvencije,
- kumulativne relativne frekvencije i
- distribucija frekvencija: poligon frekvencija i histogram, "Pareto chart",...

2. POJAM DESKRIPTIVNA STATISTIKA

Deskriptivna statistika (eng. *descriptive statistics*) je dio matematičke statistike. Ona u određenoj mjeri uključuje matematičke tehnike, a opisuje različite grupe podataka pri čemu koristi prikupljanje, sortiranje, prikazivanje u obliku tabela, grafikona i razne matematičke operacije za računanje opisnih (deskriptivnih) parametara. Deskriptivna statistika se bavi uzorkom. Na osnovu svojstava uzorka, mogu se pretpostaviti svojstva populacije. Njen domen je ograničen samo na raspoložive podatke.

Pojava koja se istražuje može se posmatrati na svim jedinicama statističkog skupa (potpuno posmatranje) ili samo na jednom njegovom dijelu (djelimično posmatranje). Potpuno posmatranje ostvaruje se uglavnom u vidu:

- statističkih popisa
- tekuće registracije (statistički izvještaji).

U prvom slučaju radi se o utvrđivanju stanja pojave (popis stanovništva) u jednom momentu, a u drugom slučaju radi se o kontinuiranom praćenju pojave.

3. METODE POKUPŁJANJA PODATAKA

Pokupłjeni podaci se grupišu kako bi se obezbijedila njihova preglednost. Na taj naćin se obezbjeđuje sprovođenje svih ostalih statistićkih metoda. Za identifikaciju karakteristika ranije definisanog statistićkog skupa, bira se ona metoda posmatranja (pokupłjanja podataka) koja će uz najmanje troškove obezbijediti tražene rezultate. Pri tome je neophodno poštovati osnovna pravila:

- sveobuhvatnost,
- sistematićnost i
- određenost.

Unutar grupa dobijenih grupisanjem podataka, maksimalno je izražena homogenost. Odnos između grupa treba da je takav da omogućuje kvalitativnu i kvantitativnu diferencijaciju, uz uslov da je grupisanje pravilno izvedeno.

Od metoda (tehnika) koje stoje na raspolaganju za realizaciju statistićkog posmatranja razlikuju se:

- statistićki popis (1),
- statistićki izvještaj (2) i
- statistićki uzorak (3).

1. Statistićki popis je takav oblik posmatranja pri kojem se obuhvataju sve jedinice posmatranja jednog statistićkog skupa u određenom momentu koji se naziva „kritićni momenat”. Vremenski intervali između popisa su relativno veliki (popis stanovništva svakih deset godina).
2. Statistićki izvještaj obezbjeđuje snimanje promjena statistićkog skupa u sukcesivnim vremenskim intervalima. Statistićke izvještaje sprovode izvještajne jedinice na statistićkim upitnicima i u rokovima koji su propisani metodološkim uputstvima statistićkih organa koji organizuju određenu statistićku izvještajnu službu.
3. Statistićki uzorak se primjenjuje po pravilu kao zamjena ili dopuna popisne metode posmatranja, ali i kao zamjena za izvještajnu metodu. Osnovni problemi koji se moraju riješiti kod statistićkog uzorka su: izbor vrste uzorka, naćin izbora jedinica u uzorku, velićina uzorka.

Kod statistićkog posmatranja je potrebno obezbijediti jednoobrazno pokupłjanje podataka, bez obzira na metodu koja se primjenjuje. Ona se obezbjeđuje izradom unaprijed pripremljenih odgovarajućih upitnika. Kod upitnika su zastupłjana sva pitanja (mjerjenja) koja su od važnosti za posmatranu pojavu i istraživanje.

3.1. Određivanje granice intervala

U procesu formiranja grupnih intervala potrebno je držati se osnovnih pravila i redoslijeda. Prvi korak je utvrđivanje minimalne i maksimalne vrijednosti empirijskih podataka. Naredni korak je utvrđivanje raspona vrijednosti jedinica posmatranja. Na osnovu izračunatog raspona i prirode ispitivane pojave utvrđuje se širina grupnog intervala (Macura, 2019). Grupni intervali treba da budu jednake širine kako bi međusobno bili uporedivi. Kada se odrede ekstremne vrijednosti i odredi širina grupnog intervala, prelazi se na određivanje granica intervala. Svaki interval ima dvije granice, donju i gornju.

3.2. Formiranje grupnih intervala

Grupni intervali se formiraju u slučaju ako se u skupu nalazi veliki broj podataka. U tom slučaju, oni se moraju prvo grupisati, tj. raspodijeliti u grupne intervale.

1. Određivanje broja grupnih intervala – broj grupnih intervala (n) na koje se skup dijeli određuje se približno kao \sqrt{n} . Utvrđivanje širine grupnog intervala – grupni intervali moraju biti jednake širine kako bi se mogli upoređivati. Širina intervala predstavlja razliku između najveće i najmanje vrijednosti skupa, a zatim se ona podijeli prethodno određenim brojem grupnih intervala. Dobijeni rezultat se zaokruži na najbliži cio broj ili na manji broj decimalnih mjesta.
2. Najefikasniji način kojim se istovremeno podaci mogu grupisati u vidu tablice frekvencija i grafički prikazati u obliku histograma, dobija se korišćenjem alatke Histogram, u okviru *Data Analysis ToolPack-a*.
Određivanje granica intervala (2019).

Prilikom određivanja granica intervala istraživanog skupa, potrebno se držati se pravila:

- donja granica prvog intervala, koji obavezno mora da sadrži najnižu vrijednost seta podataka, treba da bude broj koji je djeljiv širinom intervala,
- donja granica prvog intervala bez obzira na širinu intervala može da počne nulom,
- preporuka je da donja granica grupnog intervala bude prva dekadna jedinica manja od najniže vrijednosti seta podataka,
- donja granica intervala mora biti za jedinicu mjere veća od gornje granice prethodnog intervala,
- najviša vrijednost seta podataka mora biti obuhvaćena posljednjim grupnim intervalom.

Na primjer, ako je širina grupnog intervala tri mjerne jedinice, donja granica prvog intervala mora biti djeljiva sa tri, ili ako je širina grupnog in-

tervala pet mjernih jedinica, donja granica prvog intervala biće broj koji se završava sa 5 ili nulom, itd. Opšte pravilo je da donja granica prvog intervala bez obzira na širinu intervala može da počne nulom.

U tabeli 1, prikazan je primjer grupisanih podataka.

Tabela 1. Broj i struktura studenata u odnosu na dobijene ocjene

Ocjena	Broj studenata	Struktura u %
6	156	8%
7	235	11%
8	352	17%
9	1226	59%
10	93	5%
Ukupno	2062	100%

Izvor: Izrada autora

3.3. Frekvencija kategorije

Jedno od osnovnih pitanja, koje se postavlja je kako izmjeriti zastupljenost pojedine kategorije u uzorku?

Osnovna mjera kojom se određuje zastupljenost jedne kategorije u uzorku jest frekvencija kategorije. Određena varijabla, koju možemo označiti sa X , ima k kategorija (npr. $k = 4$ znači da varijabla ima 4 kategorije).

Označimo pojedine kategorije sa x_1, x_2, \dots, x_k , odnosno u drugom zapisu $f(x_i)$, $i = 1, 2, \dots, k$. Frekvencija kategorije x_i je broj izmjerenih vrijednosti varijable koje pripadaju kategoriji x_i , $i = 1, \dots, k$. Frekvenciju kategorije x_i označavamo sa f_i . Frekvencija pojedine kategorije zavisi o broju izvršenih mjerenja, tj. veličini uzorka. U tabeli ispod predstavljene su frekvencije pojava.

Tabela 2. Frekvencija pojava

Vrste škole	Broj učenika (učestalost)
Gimnazija	50
Ekonomska	60
Turistička	70
Ostalo	20
Ukupno	200

Izvor: Izrada autora

3.3.1. Relativna frekvencija

Kako bi se mogli uporediti i tumačiti rezultati različitih istraživanja, često se koristi i relativna frekvencija kategorije. Relativna frekvencija kategorije x_i je broj izmjerenih vrijednosti varijable koje pripadaju kategoriji x_i podi-

jeljen ukupnim brojem izmjerenih vrijednosti za ispitivanu varijablu, $i = 1, \dots, k$. Ako je n veličina uzorka, tj. broj svih izmjerenih vrijednosti ispitivane varijable, relativnu frekvenciju kategorije x_i računamo kao:

$$f_i/n$$

Frekvencije i relativne frekvencije pojedinih kategorija prikazujemo tablično i grafički (pomoću histograma ili pomoću strukturiranih krugova).

Relativna frekvencija kategorije je mjera zastupljenosti koja daje informaciju o udjelu kategorije u uzorku poznate veličine i često se izražava kao postotak.

U tabeli 3 date su relativne frekvencije prema polu ispitanika.

Tabela 3. Relativne frekvencije prema polu

Pol	Frekvencija	Relativna frekvencija
Ž	6	$6/10=0,6=60\%$
M	4	$4/10=0,4=40\%$

Izvor: (Maciura, 2019)

3.3.2. Kumulativna frekvencija

Kumulativna frekvencija predstavlja broj podataka čija je vrijednost manja ili jednaka gornjoj granici razreda. Označava sukcesivni niz parcijalnih frekvencija i dobija se sukcesivnim sabiranjem parcijalnih frekvencija. Kod numeričkih obilježja kumulisanje može početi od grupe ili grupnog intervala sa najnižim ili sa najvišim vrijednostima obilježja. Kod atributivnog obilježja kumulisanje se vrši po logičkom sistemu progresije tog obilježja. Frekvencija svake sukcesivne grupe ili grupnog intervala dodaje se prethodnim tako da je posljednja kumulativna frekvencija jednaka sumi svih frekvencija.

Statistički podaci se mogu prikazivati tabelarno i grafički. U tabeli frekvencija originalni podaci su sažeti u određeni broj kategorija (razreda) koje su opisane numerički izraženim granicama. Apsolutna frekvencija jednaka je broju podataka koji pripadaju intervalu tog razreda. Kumulativna frekvencija je broj podataka čija je vrijednost manja ili jednaka gornjoj granici razreda. Relativna frekvencija razreda se dobije kada apsolutnu frekvenciju razreda podijelimo s ukupnim brojem podataka. Kumulativna relativna frekvencija razreda jednaka je kumulativnoj frekvenciji razreda podijeljenoj sa ukupnim brojem podataka.

U tabeli 4 data je distribucija rezultata varijable auditivno razumijevanje (AR) u razrede, apsolutne, kumulativne i relativne frekvencije, te sredine razreda.

Tabela 4. Primjeri frekvencija

Rezultati %	Frekvencije F	Relativne frekvencije Fr	Kumulativne frekvencije Fk	Kumulativne relativne fre- kvencije (Fk)r	Sredine ra- zreda SR
11-16	3	0,09	3	0,09	13,5
16-21	8	0,25	11	0,34	18,5
21-26	11	0,35	22	0,69	23,5
23-31	6	0,19	28	0,86	28,5
31-36	3	0,09	31	0,97	33,5
36-41	1	0,03	32	1,00	38,5
	32	1,00			

Izvor: <http://www.grad.hr/vera/webnastava/vjerojatnoststatistika/html/VISch11.html>

4. ZAKLJUČAK

Sadašnje vrijeme karakterišu brze promjene, zbog čega je neophodno istraživanje okruženja i anticipiranje promjena, kako bi se mogli profilisati u skladu sa izazovima koji dolaze iz bližeg i daljeg okruženja. U tom smislu, nezaobilazna su istraživanja i korišćenje metoda deskriptivne statistike. Ispitivanja u živoj ili neživoj prirodi zahtijevaju statističku metodologiju. Ona ima tri etape: statističko posmatranje i/ili prikupljanje podataka, sređivanje i grupisanje podataka i obradu sa statističkom analizom. Pri tome se statističke metode mogu podijeliti u dvije osnovne grupe: prva, koja obuhvata metode prikupljanja, sređivanja i prikazivanja podataka i određivanja parametara skupova podataka, i druga grupa, kojoj pripadaju metode statističke analize.

Podatke koji se dobiju u istraživanju potrebno je izložiti na što jednostavniji i razumljiviji način. Koji način prikaza ćemo izabrati, zavisi od značaja podataka, ali i načina na koji se podaci iznose. Pri tome, važnu ulogu imaju savremena sredstva, kao što su računari i softveri koji znatno ubrzavaju rad.

Kako bi identifikovali značajne odnose i zakonitosti, podatke možemo prikazivati tabelarno i grafički. Kada je u pitanju grafički prikaz, podatke možemo predstavljati u tačkastom, linijskom, površinskom i prostornom obliku. U tom smislu, neophodno je efektivno projektovanje tabela i dijagrama.

S obzirom na sve složenije uslove poslovanja i veoma veliki broj informacija koje je potrebno obraditi i analizirati, deskriptivna statistika postaje alat koji predstavlja uslov održivosti kompanija.

LITERATURA

1. Bary, G. C. (2010). *Business statistics*, 3rd Edition, McGraw - Hill Education, New Delhi.

2. Benšić, M., Šuvak, N. (2013). *Primijenjena statistika*, Sveučilište J. J. Strossmayera, Odjel za matematiku, Osijek.
3. Blejec, M. (1976). *Statističke metode za ekonomiste*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
4. Bubić, A. (2014). *Osnove statistike u društvenim i obrazovnim znanostima*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
5. Macura, R. (2019). *Osnove statistike*, Besjeda, Banja Luka.
6. Maksimović, J. (2011). *Statistički metod u pedagoškim istraživanjima i savremene tehnologije obrazovanja*, International Symposium, Technical Faculty Čačak.
7. Papić, M. (2008). *Primijenjena statistika u Ms Excelu*, Naklada Zoro, Zagreb.
8. Šekarić, M. (2010). *Statističke metode*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
9. <http://www.grad.hr/vera/webnastava/vjerojatnostistatistika/html/VISch11.html>
10. https://www.chem.bg.ac.rs/.../OOAH.../OOAH_Statistika_Pomocni%20materijal.docx, septembar, 2019.
11. https://www.pmf.unizg.hr/_download/repository/PREDAVANJE7.pdf

PRAVNI I DRUŠTVENO – EKONOMSKI ASPEKTI OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI

LEGAL AND SOCIAL – ECONOMIC ASPECTS OF LIABILITY INSURANCE

Adnan Salkić¹

SAŽETAK

U suvremenim gospodarskim sistemima postoji sve veći broj aktivnosti koje po svojim karakteristikama predstavljaju latentni izvor povećane opasnosti za nastanak štete na osobama, stvarima i imovini. Sa socijalnog aspekta, veoma je važno omogućiti oštećenim osobama izvjesnu i brzu naknadu štete, osobito onim osobama koje su uslijed pretrpljene štete onemogućene osigurati sredstva za život vlastitim radom. S ekonomskog aspekta, potrebno je naći rješenje da nositeljima tih aktivnosti teret isplate štete u što manjoj mjeri utječe na njihovo daljnje nesmetano funkcioniranje i razvoj. S pravnog aspekta, opća načela odštetnog prava zahtijevaju da odgovorna osoba odgovara za prouzročenu štetu, te da oštećeni bude doveden u stanje koje je prethodilo štetnom događaju. Dosadašnje iskustvo pokazuje da je upravo osiguranje od odgovornosti kvalitetan instrument za transfer rizika isplate štete s odgovorne osobe na osiguravatelja koji, po redovitom tijeku stvari, ima financijske i organizacijske mogućnosti osigurati kvalitetnu i izvjesnu isplatu štete oštećenoj osobi. Takav transfer rizika isplate štete društveno je prihvatljivo rješenje kojim se štite interesi brojnih čimbenika u društvu. U ovom radu prikazat će se na koji način osiguranje odgovornosti utječe na socijalne, ekonomske i pravne odnose u društvu, te koji su pozitivni, a koji negativni učinci osiguranja odgovornosti u navedenim segmentima društva.

KLJUČNE RIJEČI: *osiguranje odgovornosti, povijesni razvoj, funkcije osiguranja, odštetno pravo, moralni rizici.*

1 Mr. sc. Adnan Salkić, Doktorand Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, e-mail: adnansalkic2015@hotmail.com

ABSTRACT

In today's economic systems, there is a growing number of activities that, by their characteristics, represent a latent source of increased risk of harm to persons, property and property. From a social point of view, it is crucial to enable the injured parties to obtain certain and prompt compensation for damage, especially to those who, due to the damage suffered, are unable to provide a means of subsistence through their own work. From the economic point of view, it is necessary to find a solution to minimize the burden of damages to their further smooth functioning and development. From a legal point of view, the general principles of damages law require that the responsible person be held responsible for the damage caused and that the injured party be brought to the condition that preceded the adverse event. Experience so far shows that liability insurance is a high-quality instrument for transferring risk of damage from a responsible person to an insurer who, in the ordinary course of affairs, has the financial and organizational capacity to ensure the quality and certain payment of damage to the injured person. Such a risk transfer is a socially acceptable solution that protects the interests of many factors in society. This paper will show how liability insurance affects social, economic and legal relationships in society and what are the positive and negative effects of liability insurance in these segments of society.

KEY WORDS: *liability insurance, historical development, insurance functions, damages law, moral hazard.*

1. UVOD

Osiguranje od odgovornosti danas zauzima važnu ulogu u svakom suvremenom društvu. Zaslugu tolike važnosti svakako treba pripisati brojnim pozitivnim učincima koje osiguranje od odgovornosti proizvodi svojim djelovanjem, a posebno u odštetnom pravu. Specifičnost osiguranja od odgovornosti leži u konceptu samog ugovora, ugovaratelj osiguranja i osiguravatelj sklapaju ugovor u korist osobe kojoj je osiguranik prouzročio štetu usljed obavljanja djelatnosti, funkciju koju obavlja, odnosno iz posjedovanja i korištenja stvari ili imovine. U ovom radu prikazat će se na koji način osiguranje od odgovornosti utječe na socijalne, ekonomske i pravne odnose u društvu, te koji su pozitivni, a koji negativni učinci osiguranja od odgovornosti u navedenim segmentima društva.

2. PRAVNI ASPEKTI UGOVORA O OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI

Za bolje razumijevanje osiguranja od odgovornosti potrebno je prihvatiti njegovo materijalno pravno uređenje. Imajući u vidu postojeću podjelu

ugovora o osiguranju, prema predmetu osiguranja, osiguranje od odgovornosti pripadalo bi po općim značajkama ugovorima o osiguranju imovine. Pod pojmom osiguranja imovine podrazumijeva se ugovor o osiguranju stvari, ali i ugovor o osiguranju imovinskih interesa, pa se kao predmet osiguranja imovine javlja ili tačno određena stvar ili tačno određeni imovinski interes iz određenih građansko - pravnih odnosa, kao što je odgovornost za štetu, osiguranje jamstva, osiguranje različitih finansijskih gubitaka i sl. Iako je ovaj ugovor imenovan kao osiguranje imovine, potrebno je naglasiti da se ugovorom osigurava samo tačno određena stvar, odnosno tačno određeni imovinski interes, a ne imovina u širem smislu ili značenju, kako je određuje naša pravna teorija. Osiguranik kod tih ugovora može biti samo ona osoba koja ima opravdani interes da na predmetu osiguranja ne nastupi osigurani slučaj jer bi inače pretrpio materijalni gubitak. Pod opravdanim interesom podrazumjeva se imovinski interes osiguranika da ne nastupi osigurani slučaj koji na osiguranoj stvari dovodi do umanjenja novčane vrijednosti, odnosno drugim riječima ima imovinski interes da ne nastupi gubitak, propast ili oštećenje osigurane stvari jer će mu u protivnom nastati imovinska šteta (Čurković, 2007).

Imajući u vidu navedeno, osiguranje imovine pripada odštetnim osiguranjima zato što osiguratelj tim ugovorom preuzima obavezu isplate osigurnine, kao naknade za štetu koja je nastala osiguraniku u vidu gubitka ili oštećenja osiguranog predmeta, slijedom čega se ugovor o osiguranju imovine zapravo smatra ugovorom o naknadi štete. Iz predhodnog bi nadalje proizlazilo da dva temeljna načela uređuju odnose između ugovornih strana kod ugovora o osiguranju imovine, i to načelo odštete i načelo osigurljivog interesa. Načelo odštete određuje da iznos osigurnine ne može biti veći od stvarno pretrpljene štete. ZOO sadržava niz odredbi kojima pravno uređuje ugovor o osiguranju imovine. Prema tim odredbama, sklapanjem ugovora o osiguranju imovine osiguratelj, u slučaju uništenja, oštećenja ili gubitka imovine osiguranika uslijed nastupa osiguranog slučaja, preuzima obavezu isplatiti osigurninu, s time da obaveza osiguratelja ne može biti viša od svote osiguranja i stvarno pretrpljene štete. Osiguranje od odgovornosti kao ugovor o osiguranju imovine podrazumjeva se kao ugovor o osiguranju imovinskih interesa iz pravnih odnosa odgovornosti za štetu (Čurković, 2007). Ugovorom o osiguranju od odgovornosti osiguratelj se, uz naplatu premije osiguranja, obavezuje osiguraniku, u granicama osigurane svote, nadoknaditi iznose koje je platio ili je obavezan platiti trećim osobama u vezi sa svojom odgovornošću pokrivenim osiguranjem.

Ugovorom o osiguranju od odgovornosti pruža se zaštita osiguranikove imovine od rizika isplata novčanih naknada šteta, zbog nastupa osiguranog slučaja, a to je građanskopravna odgovornost osiguranika da nadoknadi

štetu trećoj osobi. Osobitost predmeta osiguranja kod ovih ugovora ogledaju se u tome što obaveza naknade štete ovisi o nizu čimbenika koje nije moguće unaprijed predvidjeti, pa prilikom sklapanja ovog ugovora nije moguće ugovoriti novčanu vrijednost obaveze naknade štete. Kako je ugovor o osiguranju od odgovornosti ugovor o trajnim činidbama, osiguratelj preuzima obavezu da će za vrijeme trajanja osiguranja isplaćivati osigurninu kao naknadu za stvarno pretrpljenu štetu koju je pretrpio osiguranik usljed nastupa osiguranog slučaja, ali je visina obaveze osiguratelja ograničena do tačno određene novčane svote. Kad osiguratelj isplati osigurninu do visine osigurane svote, prestaje njegova daljnja obaveza isplate osigurnine po tom ugovoru, tako da je osigurateljna obaveza ograničena upravo ugovorenom osiguranom svotom. Ugovornim stranama dopušta se mogućnost ugovoriti visinu osigurane svote u odnosu na svaki osigurani slučaj ili po oštećeniku, te mogućnost ugovaranja i ukupnog agregatnog iznosa osigurane svote preko kojeg osiguratelj ne daje pokriće osiguranja, bez obzira na broj osiguranih slučajeva i oštećenih osoba za vrijeme trajanja osiguranog razdoblja.

Pravna teorija i postojeća zakonska uređenja isključuju kaznenu odgovornost kao predmet osiguranja, jer je riječ o takvom obliku odgovornosti koji je strogo vezan uz osobu počinitelja kaznenog djela i ne može se prenijeti na drugu osobu, pa tako ni na osiguranje.

Pravna teorija i pravna legislativa ne nalaze valjane i objektivne razloge koji bi sprječavali osiguranje bilo kojeg oblika građanske odgovornosti (KeGLEVIĆ, 2016; MATIĆ, 2017).

3. DRUŠTVENI (SOCIJALNI) ASPEKTI OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI

3.1. Pozitivni učinci

Osiguranje od odgovornosti ima dva ključna pozitivna učinka: s jedne strane osiguranjem se pruža zaštita ekonomskih interesa osigurane osobe, a s druge strane povećava se pravna zaštita potencijalno većeg broja oštećenih osoba od šteta koje nastaju usljed obavljanja djelatnosti, pružanja usluga, funkcije koje se obavlja ili u vezi s vlasništvom ili posjedovanjem stvari. Osiguranje od odgovornosti prvobitno je bilo zamišljeno kao osiguranje kojim će se pružati zaštita osiguranika od odgovornosti usljed nezgoda radnika na poslu, međutim njegov razvoj pokazao je puno veći potencijal, te se može zaključiti da je osiguranje od odgovornosti zauzelo bitan položaj i ulogu u odštetnom pravu, sa snažnim utjecajem na aktivnosti i djelovanje sudionika u gospodarstvu, te općenito na samo društvo. Tako širok utjecaj može se tumačiti na način da je osiguranje od odgovornosti postalo instrument zaštite interesa velikog broja osoba, od gospodarskih subjekata, rad-

nika, Źrtava Źtetnih događaja, pa sve do drŹave, koja je prepoznala osiguravatelje kao idealno mjesto za alkokaciju troškova naknade Źtete, odnosno instrumentom za ostvarenje socijalnih interesa druŹtva. Najbolji pokazatelj druŹtvene korisnosti tog oblika osiguranja su zakonom propisana obavezna osiguranja od odgovornosti, osobito osiguranje od odgovornosti za Źtete nastale upotrebom motornih vozila, te obavezno osiguranje od odgovornosti osoba koje obavljaju opasne djelatnosti, kao Źto je osiguranje od nuklearnih Źteta, osiguranje profesionalnih djelatnosti odvjetnika, javnih biljeŹnika i dr. Naime, svako uvođenje obaveznog osiguranja od odgovornosti u pravnoj legislativi opravdava se zaŹtitom potencijalnih oŹtećenih osoba, kao općim druŹtvenim interesom. Źtete koje pretrpe osobe od tih djelatnosti moraju s aspekta javnog interesa druŹtva biti Źto prije sanirane, oŹtećene osobe moraju biti novćano kompenzirane za pretrpljenu Źtetu u Źto kraćem razdoblju, osobito kada je ozljeđivanje dovelo do privremene ili trajne nesposobnosti za rad, odnosno do troškova lijećenja, rehabilitacije, prekvalifikacije osoba za obavljanje drugih poslova. Isto tako, velike industrijske nesreće mogu izazvati katastrofalne Źtete poput izlivanja nafte iz buŹotine Horizon u Meksićkom zaljevu, rušenje zgrade na Parićkom aerodromu...

Prenos tereta isplate Źtete sa Źtetnika na osiguranje otklanja potencijalni problem naplate naknade Źtete prouzroćen insolvetnoŹću Źtetnika. DruŹtveno je neprihvatljivo da financijska nesposobnost Źtetnika bude razlog zaŹto oŹtećenoj osobi ne bi bila naknađena Źteta, osobito onim oŹtećenim koji bi u tim situacijama bili ugroŹeni (Wagner, 2005; Vedris, 2009). Zbog navedenog moŹe se izvesti zakljućak o korisnosti osiguranja od odgovornosti u druŹtvenom smislu iz viŹe razloga: osiguranje naplatom premije ostvaruje vlastite ciljeve poslovanja, osiguranje preuzima obavezu zaŹtite ekonomskih interesa osigurane osobe, adekvatna ekonomska zaŹtita imovine osiguranika osigurava nesmetan razvoj djelatnosti osiguranika, isplatom osigurarine oŹtećenoj osobi od strane osiguranja otklanjaju se nepoŹeljne posljedice Źetnog događaja, isplatom osigurarine oŹtećenoj osobi dolazi do rasterećenja socijalnog sustava druŹtva. Sve ove koristi osiguranja od odgovornosti zajedno doprinose zaŹtiti interesa druŹtva u cjelini.

3.2. Negativni ućinci

Sam poćetak uvođenja osiguranja od odgovornosti nisu prihvaćali pravni teoretićari, koji su smatrali da će prijenosom odgovornosti poćinitelja Źtete na osiguranje doći do ugroŹavanja temelja na kojima poćiva građansko-pravna odgovornost za Źtetu. Ugovaratelj osiguranja sklapanjem ugovora o osiguranju od odgovornosti moŹe izvesti zakljućak da kod njega viŹe ne postoji potreba ulaganja materijalnih sredstava potrebnih za sprećavanje nastanka Źtete. Naime, ugovaratelj bi mogao doći u moralnu dilemu, zaŹto

ulagati, primjerice u zaštitu radnika na radu, kada je platio premiju osiguranja kojom je ugovoreno potpuno pokriće svih šteta, te na taj način postane indiferentan prema eventualnom ozljeđivanju vlastitih radnika. Takvo ponašanje osiguranika moralno je neprihvatljivo, ali i u suprotnosti s načelom savjesnosti i poštenja, kao temeljni regulator ponašanja ugovornih strana u osiguranju odgovornosti. Kod oštećene osobe moralni rizik ogleda se u ponašanju koje je ovisno o činjenici ima li štetnik ugovoreno osiguranje od odgovornosti ili nema. U slučaju da štetnik ima ugovoreno osiguranje, oštećena osoba može biti motivirana podnijeti nerealno visok i moguće neosnovan zahtjev prema društvu za osiguranje računajući da će osiguranje, u cilju izbjegavanja nepoželjnih efekata sudskih postupaka (kamate, troškovi postupka, tumačenje prava u korist slabije strane, nepredvidivost sudske odluke, stvaranje nepoželjne sudske prakse), isplatiti osigurniku koja mu realno ne bi pripadala, niti bi mogao očekivati takvu isplatu od samog štetnika.

Rizik lošeg osiguranja odnosi se na one slučajeve u kojima je djelatnik osiguranja u obavljanju svog posla podcijenio osigurani rizik, a osobito pri procjeni potencijalnih oštetnih zahtjeva za isplatu naknade štete koji uslijede nakon proteka dužeg vremena od trenutka sklapanja samog ugovora.

Zahtjev za isplatu osigurarine, koji u biti znači zahtjev za naknadu štete, u pravilu se može postaviti tek nakon što je šteta dospjela, te kada je moguće utvrditi opseg i visinu pretrpljene štete. Naime, ako visina premije osiguranja nije adekvatno prilagođena preuzetim osiguranim rizicima za vrijeme trajanja osiguranja, osiguranik može biti potaknut da odustane od ulaganja novčanih sredstava u prevenciju nastanka osiguranog rizika, što bi u konačnici osiguratelju moglo prouzročiti lošiji financijski rezultat u toj grupi osiguranja.

4. EKONOMSKI ASPEKTI OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI

Ekonomski pogled na osiguranje od odgovornosti ima više varijacija, ovisno s koje se pozicije promatra ekonomska korisnost. Naime, s jedne strane osiguratelju je primarno ostvariti kvalitetni premijski prihod po tom obliku osiguranja, a s druge strane ugovaratelju osiguranja, ako obavlja gospodarsku djelatnost, premija predstavlja trošak poslovanja, slijedom čega postoji konstatni napor da se taj trošak racionalizira, kao i svaki drugi trošak poslovanja. Imajući u vidu ekonomski pogled osiguratelja, ukupno naplaćene premije osiguranja od odgovornosti predstavljaju znatan prihod osiguratelja. Za ugovaratelje osiguranja, osiguranje predstavlja zaštitu od umanjenja imovine zbog eventualnih isplata štete. Sve šira primjena objektivne odgovornosti svakako sugerira donošenje poslovne odluke o korištenju

zaštite imovine kroz osiguranje, jer je trošak premije srazmjerno nizak u odnosu na potencijalnu visinu obaveze isplate novčane naknade štete. Dakle, ugovarateljima osiguranja, koji su ujedno nositelji gospodarskih aktivnosti, premija osiguranja opravdani je trošak poslovanja kojim se prevenira eventualni budući trošak naknade štete, što znači da se trošak premije prenosi u cijenu proizvoda ili usluge. Na taj način premija utječe na konkurentnost tih proizvoda ili usluga. Nositelji gospodarskih aktivnosti imaju opciju racionalizirati isplatu naknade štete na dva načina: prevencijom i osiguranjem od odgovornosti, koji oblik zaštite mnogi i preferiraju. Naime, premija osiguranja u prvom redu ovisi o visini osigurane svote, te izvjesnosti ostvarenja osiguranog rizika (Crnić, 2015; Ćurković, 2016). Osiguratelj je pri tome suočen i s potencijalnim moralnim rizikom na strani ugovaratelja, poduzima li razborite mjere u sprečavanju nastanka štete.

Na navedeni izazov osiguratelj može odgovoriti limitiranjem osigurane svote, odbijajući pružiti neograničeno osiguranje ili opservacijom osiguranika. No, ako opservacija osiguranika nije moguća ili je povezana sa znatnim troškovima, tada će osiguranje ponuditi ugovor s ograničenim osiguranjem, te na taj način osiguranika učiniti izloženim potencijalnoj obavezi isplate naknade štete za koju neće imati osigurateljno pokriće.

Najbolji primjer kvalitetne opservacije osiguranika od strane osiguratelja imamo u osiguranju od automobilske odgovornosti, pri čemu osiguratelj vodi ažurnu evidenciju o svojim osiguranicima, pa u slučaju da u razdoblju osiguranja nije prijavljena šteta, kroz općepoznati sistem bonusa smanjuje premiju osiguranja, te na taj način smanjuje trošak osiguranja svom osiguraniku. S ekonomskog aspekta, dakle, osiguranje odgovornosti poželjan je instrument zaštite imovine gospodarskih subjekata, dok društvima za osiguranje predstavlja poslovni izazov u traženju optimalnog odnosa između naplaćene premije i preuzetih rizika.

5. PRIMJER U PRAKSI SA PRAVNOG ASPEKTA OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI

Primjer: Pravo na novčanu naknadu za vrijeme trajanja krivičnih mjera zabrane

Ukoliko je neopravdano donesena mjera zabrane u krivičnom postupku povrijedila prava ličnosti, oštećenom pripada pravo na novčanu naknadu, primjenom člana 200. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima, ukoliko dužina trajanja i intenzitet duševnih bolova to opravdavaju.

Iz obrazloženja:

Tužitelju je mjera pritvora zamijenjena mjerama zabrane koje su trajale 21 mjesec. Kako je tužitelj oslobođen optužbe, izrečena mjera pokazala se

neopravdanom. Izrečena mjera sadržavala je zabranu napuštanja mjesta prebivališta, zabranu promjene mjesta prebivališta bez odobrenja suda, obavezno svakodnevno javljanje u Stanicu javne bezbjednosti.

Međutim, uz izrečene mjere tužitelju je zabranjeno da prisustvuje bilo kakvom javnom ili privatnom okupljanju, posjećivanje ugostiteljskih i drugih objekata na području opštine gdje se odvijaju društvene aktivnosti. Neopravdano izrečena mjera tužitelju je na duži vremenski period zabranila bilo kakav društveni život, prisustvo porodičnim i prijateljskim susretima, da samostalno kontroliše sa kime će i o čemu razgovarati, socijalno ga marginalizovala u tolikoj mjeri da je narušila samo središte privatnog života tužitelja na način koji je nedopustiv sa stanovišta poštovanja ljudskog dostojanstva.

Iako je tužitelj proveo mjere zabrane u kućnim uslovima, bio je potpuno izopšten iz svoje sredine, sa manje poštovanja ličnih prava nego tokom privtora, kome je mjera alternativa. Ugrožena lična prava manifestovana kroz povredu psihičkog i fizičkog integriteta, te dostojanstva čovjeka, prema ocjeni drugostepenog vijeća, opravdavaju dosuđenje novčane naknade ukoliko to intenzitet i dužina trajanja duševnih bolova opravdavaju (Gorenc i drugi, 2005; Ćurković, 2015).

Cijeneći da je povreda prava ličnosti tužitelja bila neopravdana, da je trajala 21 mjesec i da je prema nalazu vještaka za svo vrijeme trajanja imala za posljedicu duševne bolove teškog stepena, drugostepeno vijeće je, djelimično usvojilo žalbu tužitelja i preinačilo prvostepenu presudu u pogledu visine naknade nematerijalne štete.

U navedenom primjeru dana je presuda vijeća Apelacionog odjeljenja Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 3 P 010764 14, od 03.02.2015. godine.

5. ZAKLJUČAK

Ne može se poreći da se uvođenjem osiguranja od odgovornosti umanjuje jedna od funkcija odštetnog prava u smislu nametanja građanskopravne sankcije za društveno neprihvatljiva protupravna ponašanja, sve s ciljem odvracanja drugih od ponašanja kojim se nanosi šteta usljed povrede tijela, uništenja ili oštećenja stvari, te umanjenja imovine. Iako osiguranje od odgovornosti potencijalno ugrožava i umanjuje navedena legitimna očekivanja od instituta odštetne odgovornosti, zbog čega bi se takvo osiguranje moglo ocijeniti kao društveno i socijalno nepoželjno, postoje njegovi pozitivni učinci.

Danas, više nego ikad, u vremenu kada smo svjedoci teških industrijskih nesreća, povećanih izvora opasnosti, sve većeg broja rizičnih zanimanja, postoji opći interes za brzom i sigurnom uspostavom prijašnjeg stanja nakon

nastanka štete. Dosadašnje iskustvo pokazuje da je osiguranje od odgovornosti poželjan instrument za prijenos rizika isplate naknade štete s odgovorne osobe na osiguranje jer, za razliku od štetnika ili države, ono ima financijske i organizacijske sposobnosti podnijeti teret troškova popravljivanja štete na osobama, stvarima i imovini, čak i kada su u pitanju štete velikih razmjera. Takav transfer rizika isplate štete društveno je prihvatljivo rješenje jer se ponajprije štite interesi oštećenih osoba, ali i osiguranika koji je tim prijenosom tereta isplate štete stavljen u povoljniji položaj za stvaranje novih materijalnih vrijednosti, što je također pozitivan društveni i ekonomski učinak, a pozitivan je i za društvo u cjelini. Međutim, postojeća zakonska rješenja koja uređuju obavezna osiguranja od odgovornosti, upućuju na zaključak da ne postoji sustavni pristup u njihovom pravnom uređenju. Ako se nastavi daljnji rast vrijednosti neriješenih zahtjeva za isplatom osigurnine za naknadu štete, u budućnosti se može očekivati erozija društvene korisnosti tog oblika osiguranja, a osobito će biti dovedena u pitanje realizacija jednog od temeljnih ciljeva prenosa rizika s osiguranika na osiguratelja, a to je brzo i kvalitetno rješavanje štete koju su pretrpjele oštećene osobe.

LITERATURA

1. Crnić I. (2015). *Odgovornost za štetu od opasnih stvari ili opasne djelatnosti*, Inženjerski biro d.d., Zagreb.
2. Ćurković M. (2016). *Osiguranje od izvanugovorne i ugovorne odgovornosti*, Inženjerski biro, Zagreb.
3. Ćurković M. (2007). *Osiguranje od odgovornosti poslodavca za neimovinsku štetu uzrokovanu radnicima, Odgovornost za neimovinsku štetu zbog povreda prava osobnosti u vezi s radom*, Narodne novine, Zagreb.
4. Gorenc, V., Belanić, H., Perkušić, A., Pešutić, M. (2005). *Komentar Zakona o obveznim odnosima*, RIF, Zagreb.
5. Keglević, A. (2016). *Ugovorno pravo osiguranja*, Školska knjiga, Zagreb.
6. Matić, Z. (2017). *Obvezna osiguranja od izvanugovorne i ugovorne odgovornosti*, Pravo u gospodarstvu, br. 20.
7. Vedriš, M. K. (2009). *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb.
8. Wagner, G. (2005). *Strict Liability in European Private Law*, Wien.

ISSN 2637 - 272X

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

336.6(082)
657.6(082)

НАУЧНИ СКУП "РАЧУНОВОДСТВО И РЕВИЗИЈА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ"
(2020 ; Бања Лука)

Zbornik radova / Naučni skup "Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi", 18. septembar 2020. godine = Conference proceedings / Scientific Conference "Accounting and audit in theory and practice" ; [urednik zbornika, editors in chief Zorana Agić]. - Banja Luka : Banja Luka College : Besjeda, 2020 ([Banja Luka : Grafid]). - 242 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 см. - (Zbornik radova, ISSN 2637-272X)

Радови на срп., енгл. и мак. језику. - Текст ћир. и лат. - Тираж 500.
- Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-99938-1-410-8 (Бесједа)

COBISS.RS-ID 129458177